

В. В. Файфура, Ю. І. Бондаренко,
О. В. Денефіль

*До 110 річчя з дня народження
Еммануїла Наумовича Бергера*

ЗАСНОВНИК ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ШКОЛИ ПАТОФІЗІОЛОГІВ

Тернопіль
ТНМУ
«Укрмедкнига»
2020

УДК 616-092(477.84)
Ф17

Рецензенти: – завідувач кафедри патологічної анатомії з секційним курсом та судовою медициною Тернопільського національного медичного університету імені І. Я. Горбачевського Міністерства охорони здоров'я України, доктор медичних наук, професор **Я. Я. Боднар**;
– проректор з науково-педагогічної роботи та питань розвитку, професор курсу патофізіології Чорноморського національного університету ім. Петра Могили МОН України (м. Миколаїв), доктор медичних наук, професор **М. О. Клименко**;
– завідувач кафедри патологічної фізіології імені Д. О. Альперна Харківського національного медичного університету МОЗ України, доктор медичних наук, професор **О. В. Ніколаєва**.

Засновник Тернопільської школи патофізіологів. До 110 річчя Ф17 з дня народження Еммануїла Наумовича Бергера : монографія / В. В. Файфура, Ю. І. Бондаренко, О. В. Денефіль. – Тернопіль : ТНМУ, 2020. – 164 с.

ISBN 978-966-673-407-8

У монографії подані дані про життєвий і творчий шлях видатного вченого-патофізіолога, засновника кафедри патологічної фізіології Тернопільського медичного інституту, талановитого педагога, громадського діяча, професора Еммануїла Наумовича Бергера, 110-річчя з дня народження якого відзначила громадкість цього року. Він пройшов не легкий і складний, а разом з тим плідний науковий шлях, залишивши у спадок наступному поколінню свої ідеї. Покоління лікарів, яким він дав путівку в життя, згадують його з теплотою, насамперед як чудового лектора з притаманною йому академічністю стилю, бездоганною логікою і доступністю викладу. Він заклав науковий напрямок, який розробляють його учні та їх учні і до нині. Багато з них стали видатними науковцями, фахівцями в галузі охорони здоров'я, адміністраторами, у тому числі за межами України.

Монографія розрахована на широке коло науковців, студентів, лікарів та всіх тих, хто знав і поважав видатного вчителя.

УДК 616-092(477.84)

*Рекомендовано до друку на засіданні вченої ради Тернопільського національного медичного університету імені І. Я. Горбачевського МОЗ України
(протокол № 15 від 24.11.2020 р.)*

©В. В. Файфура, Ю. І. Бондаренко,
О. В. Денефіль, 2020

ISBN 978-966-673-407-8

©ТНМУ, «Укрмедкнига», 2020

Передмова

Бергер Еммануїл Наумович
(15.01.1910 – 07.11.1999)

Людина живе доти, доки про неї пам'ятають... Пам'ятають рідні, друзі, учні... Пам'ять живе у спогадах очевидців, які пронесли крізь роки найсвітліше, найчистіше почуття любові. Найціннішими є любов і повага до Вчителя, який дав півтвітку в життя, який вклав у Тебе частинку себе, зумів викристалізувати те прекрасне, що є в глибині Твого серця, що Ти можеш передати своїм учням, а ті своїм... Пам'ять живе доти, доки є кому передати спогади...

12 квітня 1957 році у Тернополі було створено медичний інститут. Навчання на молодших курсах мало розпочатися вже з 1 вересня. І для роботи у ВНЗ з різних міст країни за направленнями поїхали спеціалісти своєї справи. Їх об'єднало спільне завдання, яке стало їх життям – організувати «з нуля» роботу ввіреної їм кафедри. Вони мали для цього все необхідне: ентузіазм, відмінні знання, творчі доробки, уміння і бажання працювати на благо інших. Кожен з них був мудрим, виваженим, інтелігентним, з широким кругозором, умів взяти на себе відповідальність і повести за собою інших. Вони уміли майструвати прилади, що були необхідні для постановки експериментів, працювати з шаленою швидкістю в умовах лімітованого часу, передавати свій ентузіазм, залюбленість у професію учням. Більшість з них закінчувала свої дисертації, розпочаті на попередньому місці роботи, знали декілька іноземних мов. Усі уміли не тільки працювати, а й активно відпочивати, радіти життю, знаходити час на зустрічі, на концерти, на поїздки, на хобі...

На посаду завідувача кафедри патологічної фізіології у далекому 1957 році з Харкова було направлено Еммануїла Наумовича Бергера.

1. ЗАПАМ'ЯТІ ДАЖІ

12 квітня року 1957 Рада Міністрів УРСР постановою № 343 створила у Тернополі медичний інститут з лікувальним факультетом [103] (тепер – Тернопільський національний медичний університет імені І.Я. Горбачевського). Згідно постанови, з 1 вересня того ж року необхідно було розпочати навчання. Влітку адміністрація інституту успішно здійснила набір на перший курс. На другий і третій курси студентів перевели з інших навчальних закладів. Як першочергове завдання постала необхідність організувати кафедри для перших трьох курсів, в тому числі – кафедру патологічної фізіології. Її відкрили на другому поверсі бокового крила теоретичного корпусу, розташованого на площі Свободи, 6 (тепер – Майдан Волі, 1).

Теоретичний корпус, де було відкрито кафедру патологічної фізіології. 1957-1958 навчальний рік.

Е.Н. Бергер – випускник Київського медичного інституту. 1935 рік.

Еммануїл Наумович (за паспортом – Моніш Ноехович) Бергер народився 15 січня 1910 року в Києві в сім'ї службовця [1].

Батько Ноех Йосифович, 1879 року народження, був родом із сусіднього Проскурова (тепер – Хмельницький). До Великої Вітчизняної війни працював у літографській майстерні. Під час війни був евакуйований в Алма-Ату, де й помер у 1943 році.

Мати Барзам Ідес Монішівна народилася в Києві у 1883 році. Також була евакуйована в Алма-Ату. Померла в Києві у 1957 році.

Брат Бергер Йосиф Ноехович народився у 1913 році в Києві. Під час війни служив у Червоній Армії. Працював професором Київського торгово-економічного інституту.

Батько змалку зорієнтував сина на освіту, і неординарні здібності юнака не обманули його надій. В 1926 році Е.Н. Бергер закінчив семирічну школу. В 1929 році закінчив курси іноземних мов (відділення англійської мови) та одержав кваліфікацію перекладача. У 1930-1935 роках він – студент лікувального факультету Київського медичного інституту.

З 1932 року Еммануїл Наумович почав працювати практикантом науково-бібліографічного бюро Київської обласної медичної бібліотеки. Незабаром його призначили директором цієї бібліотеки, а трохи згодом – завідувачем бібліотеки Київського медичного інституту (за сумісництвом). На цих посадах він перебував до закінчення інституту.

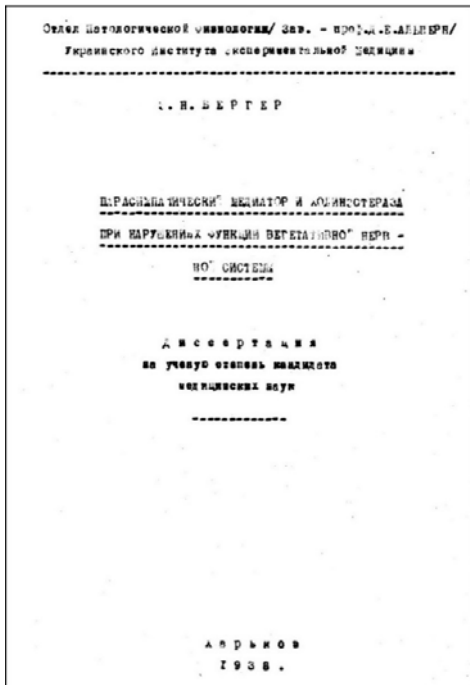
Диплом Е.Н. Бергера про закінчення медичного інституту.

2. ХАРКІВСЬКИЙ ПЕРІОД

Після закінчення медичного інституту в 1935 році здібного випускника направили на посаду директора Української державної медичної бібліотеки в Харкові.

Одночасно Еммануїл Наумович поступив до аспірантури при Українському інституті експериментальної медицини за спеціальністю “патологічна фізіологія”, де відповідний відділ очолював проф. Данило Овсійович Альперн.

В жовтні 1937 року після завершення навчання в аспірантурі Е.Н. Бергера зарахували на посаду наукового співробітника названого інституту. Наступного року він захистив кандидатську

Кандидатська дисертація Е.Н. Бергера.

дисертацію [27], і рішенням Ради 1-го Харківського медичного інституту від 3 липня 1938 року йому присудили вчений ступінь кандидата медичних наук. 29 листопада 1939 року Вища Атестаційна Комісія затвердила молодого науковця у вченому званні старшого наукового співробітника за спеціальністю “патологічна фізіологія” (протокол № 42).

Крім того, з 1936 року Еммануїл Наумович почав працювати позаштатним асистентом кафедри патологічної фізіології 1-го Харківського медичного інституту, якою також завідував

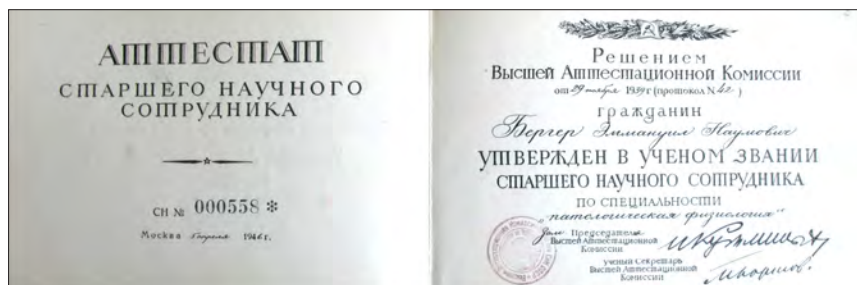
проф. Д.О. Альперн. В грудні 1939 року його перевели в штатні асистенти.

Роботу в медичній бібліотеці Е.Н. Бергер припинив 5 червня 1941 року за власним бажанням, мотивуючи цей крок необхідністю зосередитись на науковій та педагогічній діяльності.

В серпні 1941 року у зв'язку з початком Великої Вітчизняної війни Інститут експериментальної медицини згорнув свою роботу, і його співробітників, в тому числі й Е.Н. Бергера, звільнили з посад. В армію його не призвали через інвалідність (у нього була ампутована ліва стопа внаслідок травми, отриманої під час трамвайної аварії в 1935 році). У вересні 1941 року Е.Н. Бергер разом з Харківським медичним інститутом евакуювався в м. Чкалов (тепер – Оренбург), де продовжував працювати асистентом кафедри

Диплом кандидата медичних наук.

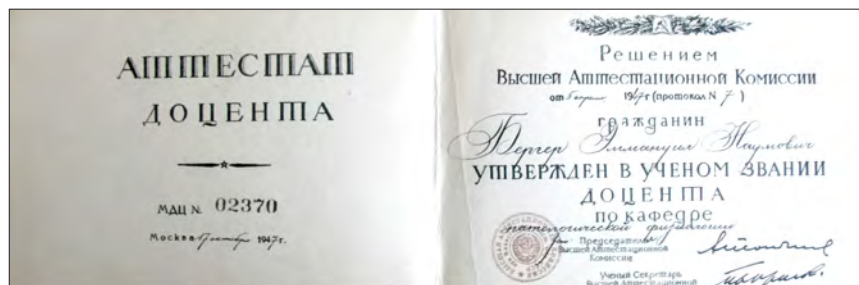
Атестат старшого наукового співробітника.

Біля апарата Варбурга в науковій лабораторії кафедри патологічної фізіології Харківського медінституту. 1955 рік.

патологічної фізіології. Одночасно він читав курс військово-медичної підготовки у Чкаловському ветеринарно-зоотехнічному інституті та викладав патологію і військову гігієну в місцевому медичному училищі.

У 1944 році Е.Н. Бергер разом з медичним інститутом реєвакувався в Харків і був затверджений на доцентську посаду, а через три роки йому присвоїли вчене звання доцента (рішення ВАК від 5 квітня 1947 року, протокол № 7).

Атестат доцента.

3. З ХАРКОВА — ДО ТЕРНОПОЛЯ

У 1957 році Міністерство охорони здоров'я УРСР перевело Е.Н. Бергера на роботу у щойно створений Тернопільський медичний інститут на посаду завідувача кафедри патологічної фізіології. Підставою для його призначення на цю посаду послужив наказ Міністерства охорони здоров'я УРСР № 535л від 20 червня 1957 року, підписаний заступником Міністра П. Матвеевим [59]: “Доцента Бергера Емануїла Наумовича призначити з 20/VI-1957 року в.о. завідуючого кафедрою патологічної фізіології Тернопільського медичного інституту в порядку перевodu з Харківського медичного інституту”.

Еммануїл Наумович прибув до Тернополя 15 липня, про що інформував директора інституту доповідною запискою. Того ж дня наказом № 61 [64] його затвердили на посаду.

Фото з особової справи. 1957 рік.

Тернопільський муїк-ін-ст

НАКАЗ

ПО МІНІСТЕРСТВУ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я УРСР

535N

вс. 1/14
28/12-57

" 20 " червня 1957 р.

Зміст: про призначення доцента БЕРГЕРА Е.Н. на посаду в.о. завідувачого кафедр патологічної фізіології Тернопільського медичного інституту.

Доцента БЕРГЕРА Еммануїла Наумовича призначити в 20/VI- 1957 року в.о. завідувачого кафедр патологічної фізіології Тернопільського медичного інституту в порядку переведу в Жерківського медичного інституту.

ЗАСТ. МІНІСТРА ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я
УРСР

П. МАТВОЄВ

Міністерство
ЗДОРОВ'Я
УРСР

1957

Наказ по МОЗ УРСР про призначення Е.Н. Бергера в.о. завідувача кафедри. 1957 рік.

Директору Тернопільського
 Медичного Інституту
 Н. Е. Огіню.
 від доц. Е. Н. Бергера.

Сомало приїждє Інституту
 2 травня 1957 року. Вприводі в. Тернопіль
 приступили к исполненню
 своих обязанностей.

15/7/57

Е. Н. Бергер

Вприводі доц. Бергера Е. Н.
 на посаду в. о. зав. кафедрою
 патологической физиологии
 с 15 VII 1957 г.

15/7/57 Н. Огіню

Доповідна Е.Н. Бергера про
 прибуття в Тернопіль. 15 липня
 1957 року.

НАКАЗ

ПО ТЕРНОПІЛЬСЬКОМУ ДЕРЖАВНОМУ МЕДИЧНОМУ ІНСТИТУТУ

Від 15 липня 1957 р.

Призначити доцента Бергера Емануїла Наумовича
 на посаду в.о. завідуючого кафедрою патологічної фізіоло-
 гії з 15 липня 1957 року.

Підстава: Наказ МОЗ УРСР № 585 -Л 20.УП.1957 р.

Директор
 Тернопільського медінституту

П. ОГІНЬ.-

Наказ про призначення доц. Е.Н. Бергера на посаду. 1957 рік.

Доц. Е.Н. Бергер –
перший завідувач
кафедри патологічної фізіології
Тернопільського
медичного інституту. 1957 рік.

Доц. Е.Н. Бергер. 1958 рік.

Робочий стіл Е.Н. Бергера. 1958
рік. 1957-1958 навчальний рік.

Ректору Тернопільського медичного
інституту - доценту Я. Е. Олій
ок
доцентів.
21 трав. 1964

Як завідувач кафедри
патологічної фізіології
Бергера Е. Н. просив
Наумовича

Заявление.

Прошу Вас дозволити мені к
переняттю на посаду завідувача
кафедри патологічної фізіології.

21 трав 1964. Бергер

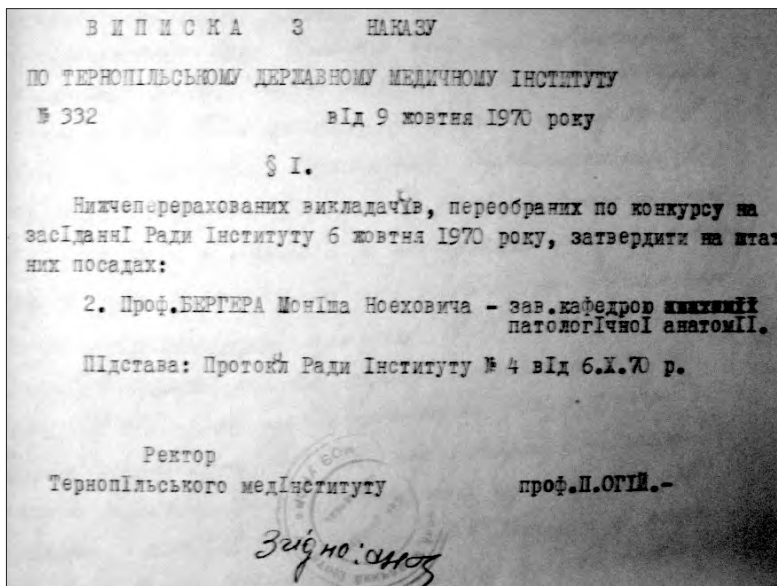
Заява Е.Н. Бергера
про допуск до пере-
обрання на посаду.
1964 рік.

Кабінет
доц. Е.Н. Бергера.
Справа на спеціаль-
ній підставці – ана-
літична вага.
1966 рік.

Еммануїл Наумович приїхав до Тернополя уже зрілою людиною, з великим багажем педагогічного та наукового досвіду. Він пройшов довгий життєвий і творчий шлях і залишився у споминах як непересічна особистість, як типовий представник старої високоосвіченої інтелігенції.

Еммануїл Наумович очолював кафедру патологічної фізіології протягом 18 років. У 1959 році Вчена Рада обрала його завідуючим кафедрою за конкурсом, у якому взяв участь ще один претендент – Шварц (за – 31, проти – 1) [128]. Потім Еммануїл Наумович двічі одноголосно переобирався на нові терміни – у 1964 [129] і 1970 [70, 117] роках.

Виписка з наказу ректора про затвердження проф. Е.Н. Бергера на штатній посаді. 1970 рік.

4. ЛЕКЦІЙНИЙ ХИСТ

Старші покоління співробітників і випускників інституту пам'ятають Еммануїла Наумовича насамперед як чудового лектора. Понад 60 років тому він започаткував лекційний курс на кафедрі патологічної фізіології. Першими його слухачами стали студенти збірного третього курсу, переведені з різних вищих навчальних закладів України. Вони одразу ж оцінили виняткову лекторську майстерність тоді ще доцента Е.Н. Бергера. Його лекціям була притаманна академічність стилю. Вони відзначалися чіткою внутрішньою структурою, бездоганною логікою і доступністю викладу. Приваблювало колоритне мовне оформлення кожної лекції – вишуканий лексикон, точність визначень, барвистість метафор і оригінальність порівнянь. Подача матеріалу йшла від фактів до теоретичних узагальнень з таким розрахунком, щоб студенти самі ставали учасниками інтерпретації експериментальних даних і формування наукових висновків. Пізніше лекції такого типу стали називати проблемними.

Проф. Е.Н. Бергер читає лекцію студентам ІІІ курсу. Демонструє діапозитиви доц. Ю.І. Бондаренко. 1972 рік.

Незалежно від власної позиції, в силу тодішньої необхідності Еммануїл Наумович приділяв увагу критиці ідеалістичних теорій у медицині, зокрема – аутогенетичних концепцій хвороби, реакційних поглядів на спадковість і конституцію, метафізичних теорій виникнення хвороб – монокаузалізму і кондиціоналізму, “психосоматичної медицини” і фрейдизму.

Еммануїл Наумович постійно дбав про вдосконалення методики читання лекцій. 18 червня 1963 року на порядку денному засідання Вченої Ради [130] стояло питання “Обговорення пропозицій, спрямованих на покращення роботи кафедр”. Еммануїл Наумович виступив з конкретними пропозиціями щодо поліпшення читання лекцій, – установка в лекційних аудиторіях кіноапаратури й епідіаскопів для демонстрації фільмів і діапозитивів, забезпечення теоретичних кафедр достатньою кількістю експериментальних тварин і насичення лекцій демонстраційними дослідженнями.

Взірцем для нього були лекції проф. М.Н. Зайка. Сам, будучи великим майстром слова і скупим на похвалу щодо інших, Еммануїл Наумович з величезним захопленням відгукувався про ораторський дар Миколи Никифоровича. Йому дуже імпонувало, що лекції Миколи Никифоровича супроводжуються експериментами. Цей принцип він запровадив у Тернополі і дотримувався його аж до виходу на пенсію. Уже в першому, 1957-1958 навчальному році його лекції унаочнювалися 10 дослідженнями на тваринах і демонстрацією діафільму, виготовленого в фотолaboratorії інституту на замовлення кафедри.

Коли нам запланували поїздки до Київського медінституту на факультет підвищення кваліфікації, він порадив не пропустити жодної лекції проф. М.Н. Зайка. Приїхавши на курси, ми переконалися у справедливості його порад – і коли відвідували лекції для студентів, і коли слухали лекції спеціально для нас, молодих викладачів [148, 149].

Багато похвальних слів про лекції Еммануїла Наумовича висловили члени Вченої Ради на засіданні, де йому присвоювали вчене звання професора [131]. Проф. А.Г. Мартинюк: “Лекціям його

можна позаздрити, я сам заздрив його лекціям”. Доц. К.В. Кованов: “Хто хоч раз слухав лекції Еммануїла Наумовича, той одразу ж переконується, що перед вами знаходиться винятково талановитий лектор. Його лекції насичені виключно сучасним матеріалом, емоційні, слухачі сприймають лекції з напруженим інтересом”. Доц. І.І. Яременко: “Лекції виключно цікаві, читаються на дуже високому рівні”.

В службовій характеристиці, підписаній ректором доц. П. Огієм, секретарем парторганізації Ф. Чернявським і головою місцевого комітету І. Ситником (початок 1960-х років), сказано: “Лекції, які читає доц. Е.Н. Бергер студентам, отримали в інституті досить високу оцінку за своїм ідейним і науковим рівнем, змістовності і доступності. Ці лекції нерідко відвідують завідувачі і викладачі інших кафедр інституту”.

Ф. Чернявський писав у “Вільному житті” [157]: “На початку цього [1966] року ректорат, партком інституту провели перевірку методологічного рівня лекцій на кафедрах, яка показала, що переважна більшість їх читається на високому ідейному і науковому рівні. Особливою популярністю користуються лекції професорів Е.Н. Бергера, О.А. Яроша, М.О. Шилка, О.Т. Хазанова, Г.О. Русанова, доцентів К.В. Кованова, П.О. Огія, І.І. Яременка, І.С. Ситника, З.Ж. Гуде, О.Н. Люльки”.

Про методику читання лекцій на кафедрі патологічної фізіології проф. Е.Н. Бергер доповідав на Вченій Раді 20 лютого 1973 року [127]. Це питання спеціально винесли на обговорення. Співдоповідач проф. М.П. Скакун, голова комісії, яка готувала питання на Вчену Раду, узагальнив: “Стоїть питання збудити у завідуючих кафедрами бажання перейняти все краще, що є на кафедрі патофізіології, і в себе поставити роботу на ще вищий рівень”. Заключне слово ректора доц. І.І. Гетьмана прозвучало так: “Курс лекцій з патофізіології доцільно активно просувати. Є сенс надрукувати ці лекції. Вони були б посібником з патофізіології в даний час. Підручники відстають, і друкування таких лекцій бажане”.

Ця порада не була новою. У 1965-1966 навчальному році кафедра придбала магнітофон “Днепр”. Протягом 1965-1967 років

старший лаборант Л.Н. Бабінська записала на магнітофонні бобіни 36 лекцій проф. Е.Н. Бергера, тобто весь лекційний курс. Потім вона зняла тексти лекцій з бобін і надрукувала на машинці у двох примірниках. Їх об'єм склав 700 сторінок. Але до тиражування справа не дійшла. Після смерті Еммануїла Наумовича його син приніс на кафедру обидва машинописні екземпляри, де вони зберігаються до цього часу.

Природний хист проф. Е.Н. Бергер поєднував з ґрунтовною підготовкою до кожної лекції. Він систематично поповнював їх новою інформацією, яку черпав з вітчизняних та зарубіжних джерел, але робив це досить обережно і зважено. Лише надійна, скрупульозно відфільтрована інформація, яка здобула визнання в науковому світі, вливалася в лекційний курс.

Його ораторський талант знали і цінили колеги з усього колишнього Союзу. У 1986 році проф. Б.М. Федоров з Інституту медико-біологічних проблем (Москва), офіційний опонент докторської дисертації В.В. Файфури, не знаючи, що Еммануїл Наумович давно на пенсії і відійшов від активного наукового життя, але пам'ятаючи його яскраві виступи на наукових форумах, запитав: “А где ваш краснобай?”

Високовідповідальне ставлення до підготовки лекцій Еммануїл Наумович прищепив усім співробітникам кафедри, які поступово, в міру набування педагогічного досвіду долучалися до лекційного курсу. Лекції на кафедрі завжди вважалися “святая святых” навчального процесу.

Весною 1958 року керівництво інституту звернулося до викладачів з пропозицією розпочати читання лекцій українською мовою. Чергову українізацію впровадили раптово, за розпорядженням згори. Для багатьох викладачів перейти на українську мову виявилось дуже складним випробуванням, оскільки ні в побуті, ні в службовому спілкуванні вони нею не користувалися.

18 березня 1958 року заступник директора інституту проф. А.Г. Мартинюк оголосив на засіданні Вченої Ради про перехід на викладання українською мовою [125]. Навчальна частина, обміркувавши реальні можливості кожного кафедрального колективу,

рекомендувала повністю перейти на викладання українською мовою дев'яти кафедр, в тому числі – кафедрі патологічної фізіології. Ще шести кафедрам було рекомендовано перейти частково.

Першим зголосився перейти на українську Еммануїл Наумович, попросивши місяць на адаптацію. Свою обіцянку він виконав блискуче. Для нього українська мова була предметом гордощів. Він її досконало знав ще з дитинства і чудово читав лекції, які вражали не лише студентів, але й професуру. Пізніше у приватній бесіді Еммануїл Наумович зізнався, що знанням української мови він завдячує батькові. Той сказав синові приблизно так: “Якщо ти живеш в українському оточенні, то мусиш володіти українською мовою”. Крім того, Еммануїл Наумович неодноразово підкреслював, що опануванню української мови і української медичної термінології сприяла кафедра української мови і літератури в Київському медінституті, де він навчався у 1930-1935 роках.

5. ВДОСКОНАЛЕННЯ СТУДЕНТСЬКОГО ПРАКТИКУМУ

Пройшовши школу класичного експерименту, проф. Е.Н. Бергер надавав першочергового значення дослідній роботі студентів на практичних заняттях. 16 липня 1957 року, тобто на другий день після затвердження на посаді завідувача кафедри він був командирований до Харкова для підбору лабораторного обладнання для кафедри [65], а 12 серпня виїжджав у Львів за одержанням такого обладнання [67]. На першому засіданні Вченої Ради Еммануїл Наумович доповідав [114]: “Ми маємо все необхідне з апаратури. Одначе не забезпечені жабами, яких нам треба 4 тисячі. Не маємо жодної теплокровної тварини”. 20 листопада він здійснив ще одну поїздку до Львова разом з асистентом А.В. Ковальчуком з метою придбання штамів злоскісних пухлин для практичного заняття “Патологія тканинного росту” [68].

Протягом осені 1957 року в лабораторіях Львова і Дніпропетровська було придбано ряд експериментальних пухлинних штамів (саркома М-1, карцинома Ерліха, асцитна карцинома Ерліха), які потім перещеплювали тваринам на кафедрі. В Харківському і Львівському інститутах переливання крові було отримано мікропрепарати для вивчення теми “Патологія крові”.

Еммануїл Наумович намагався організувати практичні заняття таким чином, щоб створити максимально можливі умови для самостійної роботи студентів. Ця робота полягала в постановці дослідів на тваринах і виконанні різних лабораторних досліджень. Еммануїл Наумович при кожній нагоді добивався своєчасного виділення для потреб кафедри достатньої кількості необхідних лабораторних тварин.

18 квітня 1958 року на засідання партійного бюро було спеціально винесено окреме питання “Забезпечення наукової і навчальної роботи кафедр піддослідними тваринами” [110]. У виступі Еммануїл Наумович зауважив: “Особливо трагічне становище з мишами. У віварії у нас нема людини, яка б займалася всією роботою”. Ректор П.О. Огій погодився з виступаючими: “Віварій у нас не відповідає вимогам”. Партбюро постановило: “Зобов’язати комуністів-заведувачів кафедр (т.т. Бергера Е.Н., Кованова К.В., Скакуна М.П., Василенко Г.Г.) надавати господарській частині інституту систематичну допомогу в справі організації утримання піддослідних тварин”.

Під керівництвом Еммануїла Наумовича було створено оригінальний практикум, який позитивно відрізнявся від практикумів інших навчальних закладів. Чимало дослідів, які ввійшли до нього, Еммануїл Наумович розробив і впровадив у навчальний процес особисто. На жаль, за тих часів кафедра не мала можливості тиражувати створений практикум через видавництво. Його опублікували у 1976 році [58], коли Еммануїл Наумович уже пішов на пенсію.

Протягом усіх років завідування кафедрою Еммануїл Наумович докладав зусиль, щоб оснастити навчальний процес сучасними методами дослідження з використанням нової апаратури, і

продовжував поповнювати студентський практикум інформативними дослідями – самостійно або разом з працівниками кафедри. Зокрема, у 1962-1963 навчальному році ним було розроблено і введено в навчальний процес (спільно з доц. О.О. Марковою) заняття “Вплив гіпоксичної гіпоксії на біоструми мозку, електрокардіограму і дихання” з реєстрацією цих функцій на чорнильнопишучому електроенцефалографі у тварин в барокамері (“підйом” на висоту) [93].

18 червня 1963 року Еммануїл Наумович говорив на Вченій Раді [130]: “Поки що викладання ведеться старими методами, якими користувалися Сеченов, Введенський і Павлов у молоді роки, а от сучасні методи не використовуються. Ми впровадили методи електрокардіографії, електрокортикографії в практичні заняття із студентами, розробили заняття, коли студент буде мати можливість спостерігати об’єктивну реєстрацію дихання, біострумів серця”. Методику розробленого на кафедрі досліджу на занятті “Кисневе голодування” з одночасною реєстрацією дихання, електрокардіограми та електроенцефалограми опубліку-

Проф. Е.Н. Бергер проводить практичне заняття. Студенти беруть кров з вуха кролика. 1960-і роки.

вав журнал “Патологическая физиология и экспериментальная терапия” [23].

У 1963-1964 навчальному році інститут побудував віварій на вул. Глибокій, на досить значній відстані від фізіологічного корпусу. Це стурбувало Еммануїла Наумовича. 4 лютого 1964 року на засіданні Вченої Ради [121] він звернувся до адміністрації з проханням залишити в фізіологічному корпусі маленький віварій, мотивуючи тим, що коли всіх тварин перевезти у нове приміщення, то неможливо буде проводити навчальний процес: “В кожному інституті при кафедрі є свій маленький віварій. Я прошу ректорат, щоб на вимогу кафедри частина дрібних тварин – щурів, кроликів – була залишена, як і досі, при кафедрі – так, як це робиться на всіх кафедрах Радянського Союзу”.

Ректорат погодився з Еммануїлом Наумовичем. Невеликий віварій для навчальних і наукових потреб кафедр, розташований у фізіологічному корпусі, ще довго продовжував функціонувати в окремому будиночку на інститутському подвір'ї (де тепер типографія) або в підвалі корпусу. Запущені в дослід дрібні тварини (щурі, миші) перебували в приміщенні кафедри.

У 1965-1966 навчальному році Еммануїлом Наумовичем було впроваджено два нові заняття – “Крововтрати і їх наслідки” і “Розлади серцевої діяльності при порушеннях функцій центральної нервової системи” [96]. У 1969-1970 навчальному році він розробив заняття “Роль спадковості в патології людини” [43]. Спеціально для цього заняття було виготовлено 120 фототаблиць, за якими студенти могли ознайомитися з трьома основними методами дослідження спадковості – цитогенетичним, генеалогічним і близнюковим. У тому ж навчальному році Еммануїл Наумович перебудував заняття “Патологія нирок” (спільно з старшим лаборантом Л.Н. Бабінською). Було введено дослід визначення залишкового азоту в крові і білка в сечі у кролів з ураніловим нефрозом. У 1971-1972 навчальному році він впровадив нове заняття при вивченні теми “Патологія водно-сольового обміну”, на якому студенти розв'язували задачі по обчисленню кількості і складу

розчинів для корекції порушень водно-сольового обміну [45]. Показове заняття проф. Е.Н. Бергера відвідали всі викладачі, після чого його обговорили на методичній нараді кафедри (29 лютого 1972 року). До всіх нових або перероблених занять Еммануїл Наумович склав методичні розробки.

20 лютого 1973 року Вчена Рада обговорила питання “Про методику читання лекцій та проведення практичних занять на кафедрі патологічної фізіології” [127] і прийняла схвальне рішення.

У Харкові Еммануїл Наумович виконав велику роботу щодо підготовки до друку і вдосконалення змісту підручника патологічної фізіології Д.О. Альперна, що відзначив автор у передмові до перших видань цієї книги (1940, 1949). На кафедрі збереглися авторські екземпляри цих видань з теплими дарчими написами Д.О. Альперна.

У вересні-жовтні 1974 року проф. Е.Н. Бергера відрядили на факультет підвищення кваліфікації завідувачів кафедр патологічної фізіології в ІІ Московський медичний інститут імені М.І. Пирогова [48]. Там він взяв участь в обговоренні підручника з патоло-

Екзаменує проф. Е.Н. Бергер. Справа – В.В. Файфура.

проф. Д. Е. АЛЬПЕРН

Дорогому Емануїлу
Наумову Бергеру
на пам'ять о collaboration
многочетивной работе
20.10.41 Д. Альперн

ПАТОЛОГИЧЕСКАЯ ФИЗИОЛОГИЯ

Проф. Д. Е. АЛЬПЕРН

Дорогому
Емануїлу Наумову
Бергеру оін
19⁷/_{XII} 49 Д. Альперн

ПАТОЛОГИЧЕСКАЯ ФИЗИОЛОГИЯ

Дарчі написи Д.О. Альперна на другому (1940) і третьому (1949) виданнях підручника “Патологическая физиология”.

гічної фізіології А.Д. Адо і Л.М. Ішімової на засіданні завідуючих кафедрами медичних вузів СРСР, яке відбулося 10 жовтня.

Пізніше проф. Е.Н. Бергер провів велику роботу як науковий редактор підручника “Патологічна фізіологія” (1977), створеного колективом кафедри патологічної фізіології Київського медичного інституту під керівництвом проф. М.Н. Зайка та удостоєного Державної премії Української РСР (1981). Еммануїл Наумович

УДОСТОВЕРЕНИЕ

Настоящее удостоверение выдано _____
Бергеру
Эммануилу Наумовичу
(фамилия) (имя отчество)
 в том, что он(а) с « 10 » сентября 1974 г.
 по « 8 » сентября 1974 года прошел(ла)
 цикл занятий с отрывом от работы на
 факультете повышения квалификации пре-
 подавателей высших учебных заведений при
 2-м Московском ордена Ленина государст-
 венном медицинском институте имени
 Н. И. Пирогова по специальности _____
пат. физиология

№№	ТЕМАТИКА	К-во часов	Примечание
1	Учебно-методическая ра- бота	<u>66</u>	
2	Повышение квалифика- ции по специальности	<u>46,2</u>	
3	Повышение общетеоретической подготовки по педагогике	<u>19,8</u>	
4			

и выполнил(а) выпускную работу на тему по
пат. физиологии

 (Ю. М. ЛОПУХИН)
 Город Москва, 8 сентября 1974 г.
 Регистрационный номер 271

Посвідчення про проходження підвищення кваліфікації. 1974 рік.

прорецензував цей підручник на замовлення видавництва “Вища школа”. 16 листопада 1974 року рецензію обговорили і затвердили на методичній нараді кафедри патологічної фізіології Тернопільського медінституту [48].

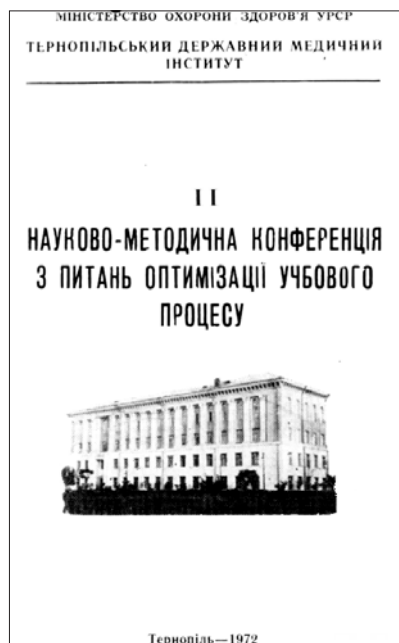
У весняному семестрі 1969-1970 навчального року на кафедрі було розпочато впровадження програмованого контролю (метод конструктивних відповідей) [43]. Такий контроль провели на підсумковому занятті з розділів “Патологія крові”, “Патологія кровообігу” і “Патологія дихання”. Тоді цей метод оптимізації навчального процесу набув широкого визнання, особливо після публікації у 1969 році результатів міжуніверситетського експерименту в журналі “Хроника ВОЗ” [74].

Результати заняття з програмованим контролем, проведеного в усіх групах, були обговорені на засіданні кафедри 17 травня 1970 року. Як показала практика, застосований метод контролю знань студентів себе виправдав. Протягом наступного навчаль-

ного року було повністю закінчено роботу по програмуванню курсу патологічної фізіології. Комплекти питань з різних розділів були об'єднані у вигляді “Посібника з програмованого контролю по патологічній фізіології”.

Метод конструктивних відповідей поширили на всі підсумкові заняття і провели порівняльний аналіз його ефективності. Наслідки цього дослідження були темою доповіді проф. Е.Н. Бергера і проф. О.О. Маркової на II науково-методичній конференції інституту з питань оптимізації навчального процесу 25 лютого 1972 року [45].

В цій доповіді Еммануїл Наумович за браком часу інформував учасників конференції лише про результати аналізу успішності з двох розділів патологічної фізіології – “Загальне вчення про хворобу” і “Типові патологічні процеси”, хоч на той період уже були готові порівняльні дані з усіх підсумкових занять.

Програма II науково-методичної конференції. 1972 рік.

В педагогічну практику продовжували входити нові методи оптимізації навчального процесу, які на той час здавалися прогресивними. Кафедра патологічної фізіології надавала істотного значення розв'язанню клініко-фізіологічних задач, наприклад, аналізу пневмограм, електрокардіограм, електроенцефалограм, а також корекції водно-сольового обміну при дегідратаціях.

На практичних заняттях було проведено хронометраж часу викладачів (Ю.І. Бондаренка, В.В. Файфури) і двох студентів з метою його раціонального розподілу. Незмінним у навчальному

Зав. кафедрою патологічної фізіології,
проф. Е. Н. БЕРГЕР і проф. О. О. МАРКОВА

**ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ НАСЛІДКІВ ПЕРЕВІРКИ
ПОТОЧНОЇ УСПІШНОСТІ СТУДЕНТІВ МЕТОДАМИ
УСНОГО ОПИТУ І ПРОГРАМОВАНОГО КОНТРОЛЮ**

По двох розділах курсу («Загальне вчення про хворобу» і «Типові патологічні процеси») визначено і порівняно середній бал поточної успішності кожного студента і бал по підсумкових заняттях, проведених шляхом програмованого контролю (методом конструктивних відповідей) в 15 групах (173 студенти). Крім того, співставлено бали програмованого контролю, одержані студентами по обох розділах курсу, а також кількості помилкових відповідей на різні питання. На підставі одержаних даних зроблено висновки щодо ефективності обох методів перевірки та переваг методу програмованого контролю.

Тези доповіді на II науково-методичній конференції. 1972 рік.

МІНІСТЕРСТВО ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я УРСР
ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ МЕДИЧНИЙ ІНСТИТУТ

III
**НАУКОВО-МЕТОДИЧНА КОНФЕРЕНЦІЯ
З ПИТАНЬ ОПТИМІЗАЦІЇ УЧБОВОГО
ПРОЦЕСУ**

Програма III конференції з питань оптимізації навчального процесу. 1973 рік.

процесі кафедри залишався метод контролю шляхом формування конструктивних відповідей.

На III науково-методичній конференції з питань оптимізації навчального процесу (13 березня 1973 року) Еммануїл Наумович зробив узагальнюючу доповідь «Деякі засоби оптимізації учбового процесу на кафедрі патологічної фізіології». Доповідач перерахував ті методи оптимізації, які були введені в навчальний процес протягом останніх років: таблиці індивідуального користуван-

ДЕЯКІ ЗАСОБИ ОПТИМІЗАЦІЇ УЧБОВОГО ПРОЦЕСУ НА КАФЕДРІ ПАТОЛОГІЧНОЇ ФІЗІОЛОГІЇ

Проф. Е. Н. БЕРГЕР (зав. кафедрою патологічної фізіології)

Кафедра розробила і використовує такі засоби оптимізації учбового процесу.

Застосування таблиць індивідуального користування. На заняття з окремих тем патології систем організму студенти одержують спеціально виготовлені фотокопії пневмограм, електрокардіограм і електроенцефалограм, зареєстрованих

при експериментальних патологічних процесах у тварин. Про наслідки аналізу цих таблиць студенти доповідають під час занять.

Тренування студентів у справі вирішення клініко-патологічних задач. Так, на занятті по патології водно-сольового обміну студенти вчаться вирішувати задачі, пов'язані з корекцією розладів водно-сольового балансу при різних формах дегідратації.

Застосування програмованого контролю з елементами програмованого навчання методом конструктивних відповідей. Цей метод сприяє розвитку у студента самостійного мислення, вміння висловлювати власну думку.

Контроль ефективності використання часу шляхом хронометражу роботи асистентів і окремих студентів з далішим обговоренням наслідків хронометражу на засіданнях співробітників кафедри.

Тези доповіді проф. Е.Н. Бергера на III науково-методичній конференції. 1973 рік.

ня, аналіз пневмограм, електрокардіограм і електроенцефалограм, розв'язування клініко-фізіологічних задач, програмований контроль методом конструктивних відповідей, хронометраж роботи асистентів і студентів.

На початку 1970-х років у практику навчальних закладів України ввійшли в моду соціологічні дослідження, зокрема анонімне анкетування студентів. Проф. Е.Н. Бергер розробив анкету з 11 питань (пізніше їх збільшили до 13), які стосувалися різних питань навчального процесу на кафедрі патологічної фізіології.

ТОВАРИШІ СТУДЕНТИ!

Просямо Вас дати відповіді на ці запитання (без підпису) і опустити анкету в скриньку в приміщенні кафедри патологічної фізіології.

1. Які розділи курсу патологічної фізіології Вас найбільше цікавлять з точки зору їх теоретичного або практичного значення? _____

2. Які розділи або питання курсу патологічної фізіології, на Вашу думку, найважче засвоюються і які заходи могли б полегшити їх засвоєння? _____

3. Яке Ваше враження від лекцій з патологічної фізіології і що, на Вашу думку, потрібно для дальшого вдосконалення читання лекцій? _____

4. Чи задовольняють Вас кількість і якість наочних посібників (таблиць, діапозитивів, кінофільмів, що демонструються на лекціях)? _____

5. Яке Ваше враження від практичних занять з патологічної фізіології і що потрібно для збільшення ефективності цих занять? _____

6. Чи вважаєте Ви достатньою кількість робочих місць для студентів на практичних заняттях? _____

7. Чи вважаєте Ви достатнім завантаження студентів дослідними і лабораторними роботами під час практичних занять? _____

8. Яка, на Вашу думку, ефективність програмованого контролю, що застосовується на кафедрі, і що потрібно для його вдосконалення? _____

9. Скільки часу Ви витрачаєте за тиждень для підготовки до практичних вправ з патологічної фізіології? _____

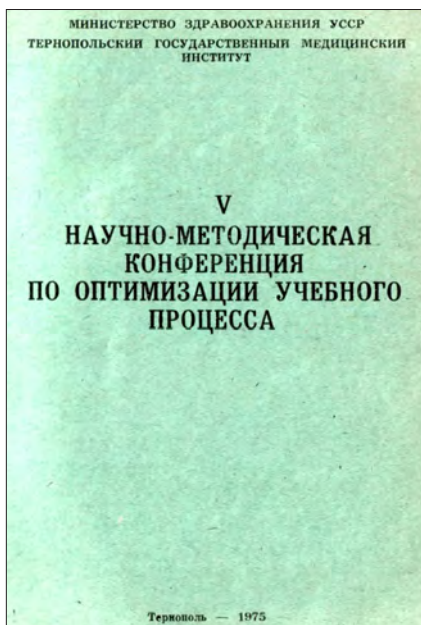
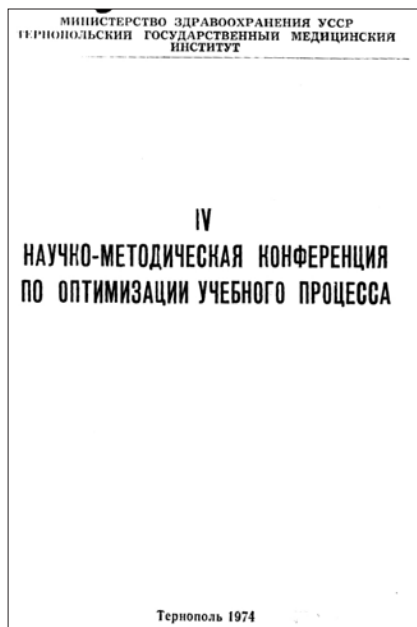
10. Чи задовольняють Вас рекомендовані кафедрою підручники ^{Д. Н. Зайцев} Д. Б. Альєрова і А. Д. Адо? _____

11. Яким з цих підручників Ви користуєтесь? _____

12. Чи користуєтесь Ви також іншими підручниками і додатковою літературою? Якою? _____

13. Які заходи, на Вашу думку, могли б збільшити позаучбові контакти викладачів кафедри з студентами і сприяти покращенню виховної роботи серед студентів Вашої групи, курсу? _____

Кафедра прагнула з'ясувати враження студентів від лекцій (унаочнення таблицями, діапозитивами, кінофільмами) і практичних занять (забезпечення робочими місцями, завантаження лабораторними роботами, ефективність програмованого контролю) і виявити їх побажання щодо поліпшення навчального процесу. Передбачалося, що цей захід підвищить ефективність викладання і якість засвоєння студентами програмного матеріалу. Вперше анкету розповсюдили серед студентів наприкінці 1970-1971 навчального року і продовжували в наступні роки. Результати анкетування дуже прискіпливо обговорювалися на методичних нарадах кафедри. 19 лютого 1974 року на IV науково-методичній конференції з питань оптимізації навчального процесу проф. Е.Н. Бергер виступив з доповіддю “Трирічний досвід анкетного опитування студентів третього курсу на кафедрі патологічної фізіології” [28].

Програми IV (1974 рік) і V (1975 рік) науково-методичних конференцій, на яких доповідав проф. Е.Н. Бергер.

Студенти біля стенда “Схема виникнення і розвитку запалення”. 1972-1973 навчальний рік.

Однією з головних проблем, що обговорювалися на черговій V науково-методичній конференції з оптимізації навчального процесу, була самостійна робота студентів. Еммануїл Наумович зробив там доповідь на тему “Використання типових задач як метод активізації самостійної роботи студентів на кафедрі патологічної фізіології” (18 лютого 1975 року). Тези доповіді були опубліковані в матеріалах конференції [22].

До оптимізації навчального процесу залучали студентів-гуртківців. У 1972-1973 навчальному році Р.Я. Кравчук, Ю.В. Глушковський і О.Д. Шевчишин під керівництвом проф. Е.Н. Бергера змонтували електрифікований стенд-тренажер на тему “Виникнення і розвиток запалення” [95], який студенти використовували під час підготовки до занять.

Практично дуже доцільним виявилось впровадження в практичні заняття пінопластових дощочок для фіксації жаб. З того часу ми позбулися залежності від дорогих коркових дощочок, які стали дефіцитними. На цю раціоналізаторську пропозицію Е.Н. Бергеру і В.В. Файфурі видали посвідчення [29].

6. НАУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

Напрямок наукової діяльності Е.Н. Бергера склався в період його багаторічної праці в лабораторіях, керованих проф. Д.О. Альперном. Його дослідження були присвячені, головним чином, з'ясуванню ролі хімічних медіаторів нервового збудження в діяльності нервової системи і в патогенезі її розладів. Початок вивчення ролі хімічних факторів нервового збудження науковцями харківської школи припадає на ті часи, коли хімічна теорія синаптичної передачі робила перші кроки. У статті, опублікованій на пропозицію проф. М.О. Клименка з нагоди 125-річчя кафедри патологічної фізіології Харківського медичного університету, проф. Е.Н. Бергер згадував [21]: “Пройшло лише трохи більше 10 років з часу класичних експериментів Отто Леві (1921), і сама теорія ще значною мірою носила дискусійний характер. Д.О. Альперн один з перших включився в її розробку”. Ця тематика стала провідною в науковій діяльності проф. Е.Н. Бергера. Більшість його праць являють собою єдину логічну лінію досліджень у цій важливій галузі науки.

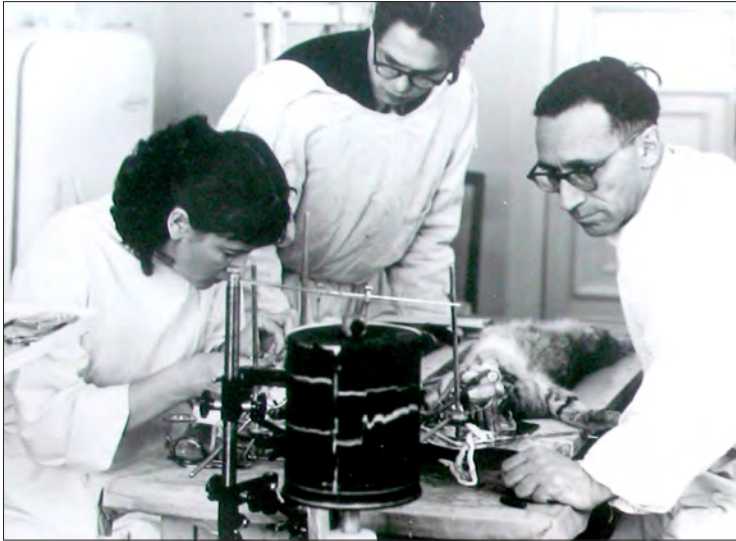
Еммануїл Наумович легко орієнтувався в науковій літературі завдяки тому, що добре знав іноземні мови. Після закінчення київських курсів він вільно розмовляв англійською, без словника читав і перекладав фахові статті з німецької і французької, за незначними винятками, непогано орієнтувався в інших європейських мовах. Неабияке значення для швидкої орієнтації в літературі мала його обізнаність з бібліографією.

Ще в Харкові Еммануїл Наумович провів експериментальні та клініко-фізіологічні дослідження, які доводили роль ацетилхоліну і холінестерази в нервовій діяльності, в низці фізіологічних і патологічних реакцій організму, в патогенезі виразкової хвороби шлунка і дванадцятипалої кишки. Було доведено, що при захворюваннях, які характеризуються змінами діяльності вегетативної нервової системи (виразка шлунка і дванадцятипалої кишки, спастичний коліт, бронхіальна астма), нагромадження в крові па-

расимпатичного медіатора ацетилхоліну пов'язано з надмірною його продукцією, а не з гальмуванням активності холінестерази. Результати досліджень харківського періоду лягли в основу його кандидатської дисертації [49].

В Тернополі Еммануїл Наумович продовжив дослідження нервово-гуморальної регуляції. Перша його тема, запланована на 1958 рік, повторювала по суті результати харківських досліджень: “Порівняльне вивчення впливу препаратів гіпофіза, гістаміну, тіаміну і АТФ на чутливість тканин до ацетилхоліну” [42]. Продовженням цієї теми стало вивчення розладів нервово-гуморальної регуляції при експериментальних порушеннях ретикуло-ендотеліальної системи (1958-1959 навчальний рік) і печінки (1961-1962 навчальний рік). Було доведено, що поряд із системою регуляції біохімічних процесів, які визначають інтенсивність ферментативного гідролізу ацетилхоліну, в організмі існує система модуляції чутливості холінореактивних структур до дії медіатора. Один з її механізмів реалізується за участю передньої і задньої доль гіпофіза.

У 1960 році в СРСР вийшла монографія Ганса Сельє “Очерки об адаптационном синдроме” [137]. Оскільки, за концепцією автора, у розвитку загального адаптаційного синдрому (стресу) головну роль відіграє адренкортикальна система, багато радянських дослідників і навіть цілі лабораторії переключилися на дослідження патофізіології кори наднирників. Не уникнув цього ажіотажу й Еммануїл Наумович. Починаючи з 1963 року, він разом з В.А. Болярською вивчав у дослідях на білих щурах вплив гормонів кори наднирників і наслідків видалення залози на такі показники, як чутливість тканин до ацетилхоліну [80], зміни серцево-гальмівного ефекту подразнення блукаючого нерва [81, 82], зміни біоелектричної активності головного мозку [183], розвиток експериментальної адреналінової міокардіодистрофії [51, 84, 85]. Еммануїл Наумович завжди прагнув поставити наукову роботу кафедральної лабораторії на високий методичний рівень.

Дослід з перехресним кровообігом проводять Е.Н. Бергер, О.О. Маркова і В.С. Кривохатко. 1957-1958 навчальний рік.

Доц. Е.Н. Бергер і ас. К.Г. Золенкова вимірюють кров'яний тиск на вусі кролика. 1959 рік.

Доц. Е.Н. Бергер в президії другої наукової конференції інституту. Виступає доц. З.Ж. Гуде. 1959 рік.

Е.Н. Бергер (другий зліва в першому ряду) на інститутській науковій конференції в ауд. № 3. 1963-1964 навчальний рік.

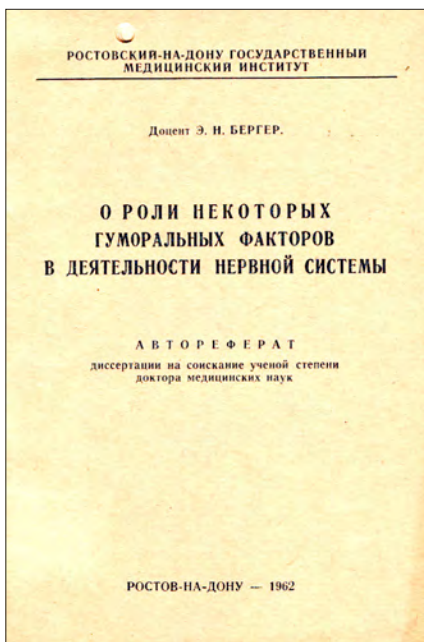
В.В. Файфура згадує: “Коли я прийшов до нього в аспірантуру і він давав мені тему кандидатської дисертації, то висловився приблизно так: “Ваша наукова робота тоді завершиться дисертацією, якщо ви налагодите манометричну методику визначення активності холінестерази на апараті Варбурга”. Цю методику опублікував R. Ammon у 1933 році. Вона була добре знайома Еммануїлу Наумовичу.

Він одразу ж порадив мені терміново виписати з Харкова статтю О.П. Чепиноги “Техника определения дыхания животных тканей по методу Варбурга”, опубліковану в “Биохимическом журнале” (1939), і попросив завідувача кафедри біохімії Львівського медінституту відпустити необхідну кількість натрію дезоксихолевокислого для приготування рідини Броді. Ще раніше Петро Омелянович на прохання Еммануїла Наумовича замовив у “Союзреактиві” (Москва) необхідні для цих досліджень субстрати – ацетилхоліну хлорид, ацетил- β -метилхоліну бромід, бензоїлхоліну йодид і бутирилхоліну йодид. Вони прийшли в окремі посилокці на ім’я П.О. Огія і зберігалися в кабінеті Еммануїла Наумовича. Такого набору субстратів не мала тоді жодна наукова лабораторія України. У 1960-1970-і роки результати досліджень, одержані за допомогою манометричної методики, викликали зацікавлення в науковому світі. На статтю “Влияние резерпина на холинэстеразу крови и сердца крыс”, надруковану в “Бюллетене экспериментальной биологии и медицины” [30], прислали запити понад 20 зарубіжних науковців, в тому числі К.-В. Augustinsson (Швеція) – автор знаменитої монографії “Cholinesterases” (1948), у якій він процитував довоєнну роботу Еммануїла Наумовича.

Звичайно, спочатку не все йшло гладко. Коли у мене не ладилось з методикою, а на лабораторному столі панував безлад, Еммануїл Наумович міг висловитися короткою негативною оцінкою: “Alles schwimmt” (“Все пливе”), повторюючи фразу нобелівського лауреата Альбрехта Косселя – німецького біохіміка, у якого в двадцяті роки стажувався Д.О. Альперн. Данило Овсійович приніс цю фразу в Харків, а Еммануїл Наумович – у Тернопіль”.

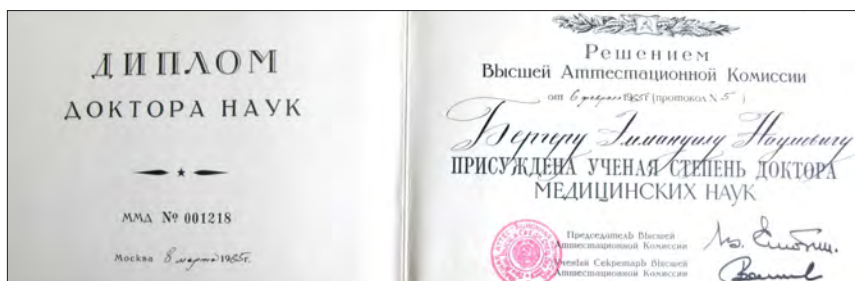
У 1961 році Еммануїл Наумович завершив оформлення дисертації на ступінь доктора медичних наук під назвою “О роли некоторых гуморальных факторов в деятельности нервной системы” [25, 26].

29 вересня 1961 року на засіданні кафедри патологічної фізіології Харківського медичного інституту під головуванням проф. Д.О. Альперна дисертацію було обговорено і рекомендовано до офіційного захисту. Газета “Малат” помістила оголошення про дату захисту. І нарешті 10 грудня 1962 року на засіданні Вченої Ради Ростовського-на-Дону медичного інституту відбувся захист (стенограма-протокол № 34). Офіційними опонентами були доктор медичних наук, проф. А.Н. Гордієнко, доктори біологічних наук, професори М.В. Данілов і Н.І. Ніколаєва. Результати голосування: за – 35, проти – 3.

Докторська дисертація і автореферат Е.Н. Бергера.

Після успішного захисту поздоровчі листи, поштівки, телеграми надіслали Еммануїлу Наумовичу співробітники кафедри патологічної фізіології Тернопільського медінституту, студенти ІІІ курсу, гуртківці Ж. Пасічник і В. Кривохатько. Привітали його й колеги-харківчани: доктор медичних наук З.Г. Арлосоров – керівник лабораторії патологічної фізіології Українського інституту переливання крові, проф. Б.В. Альошин – завідувач відділу Харківського інституту ендокринології і хімії гормонів.

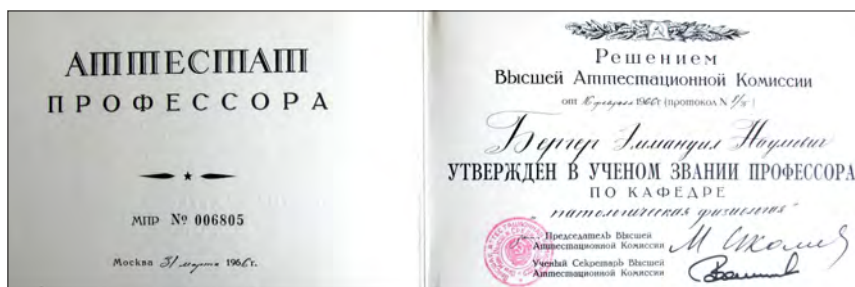
Диплом доктора наук.

Через пару років Еммануїл Наумович при якійсь нагоді емоційно вигукнув: “Вот это была защита!”. Він все ще жив ростовськими спогадами.

Коли постало питання про присвоєння доктору медичних наук Е.Н. Бергеру вченого звання “професор”, було створено комісію у складі проф. О.А. Яроша (голова) і двох членів – проф. М.П. Скакуна і проф. М.Г. Масика. Комісія обстежила педагогічну, наукову і громадську діяльність Е.Н. Бергера і представила Вченій Раді подання, в якому значиться, що він достойний присвоєння вченого звання професора по кафедрі “патологічна фізіологія”. 25 травня 1965 року Вчена Рада розглянула це питання [131]. А.Г. Мартинюк, О.Т. Хазанов, К.В. Кованов, І.І. Яременко, О.А. Ярош виступили з позитивною характеристикою претендента на професорське звання. Члени Ради шляхом таємного голосування одноголосно

підтримали висновок комісії і ухвалили постанову: “Клопотати перед Вищою Атестаційною Комісією Міністерства вищої і середньої спеціальної освіти СРСР про затвердження завідуючого кафедрою патологічної фізіології доктора медичних наук Бергера Еммануїла Наумовича у вченому званні “професор” по кафедрі патологічної фізіології”.

На адресу ВАК направили службову характеристику за підписами ректора П. Огія, секретаря партійного комітету кандидата економічних наук Л. Каніщенко і голови місцевого комітету кандидата медичних наук В. Ковешникова з клопотанням затвердити Е.Н. Бергера у вченому званні професора. Наступного року ВАК затвердила Еммануїла Наумовича у професорському званні.

Атестат професора.

Виявляється, що після цього треба було ще писати представлення першому секретареві Тернопільського обкому КП України Г.І. Шевчуку з проханням затвердити проф. Е.Н. Бергера на посаді завідувача кафедри, хоч двома роками раніше Вчена Рада уже обрала його на п'ятирічний строк.

Після захисту дисертації і одержання звання професора Еммануїл Наумович продовжував працювати в тому ж напрямку. Протягом багатьох років вмілим помічником його була старший лаборант Людмила Никифорівна Бабінська, випускниця біологічного факультету Кременецького педагогічного інституту.

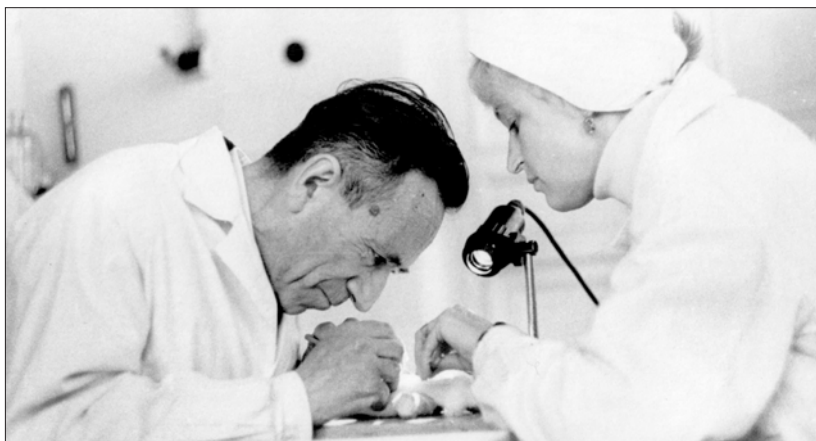
З кінця 1960-х років Еммануїл Наумович разом з Л.Н. Бабінською почав позапланово займатися тканинною трофікою. Вони виконували досліди на експериментальній моделі трофічної виразки кінцівки щура після перерізки сідничного і стегнового нервів.

У 1968 році вони виконали дослідження “Вміст деяких фізіологічно активних речовин у шкірі при нейрогенних тканинних дистрофіях” [51], у 1971 році – “Про роль наднирників і деяких фізіологічно активних речовин тканин в патогенезі нейрогенних порушень тканинної трофіки” [87], у 1974 році – “Про участь простагландиноподібних речовин в патогенезі нейрогенних трофічних виразок” [86].

Для реалізації цих досліджень Е.Н. Бергер і Л.Н. Бабінська розробили оригінальні методики:

1. Визначення вмісту ацетилхоліну в малій кількості біологічної рідини [83].

2. Дослідження вазоактивних властивостей різних речовин на шкірі щура [99].

Е.Н. Бергер і Л.Н. Бабінська проводять операцію перерізки сідничного і стегнового нервів у щура з метою викликання трофічної виразки кінцівки. 1973-1974 навчальний рік.

Е.Н. Бергер і Л.Н. Бабінська налагоджують методику визначення вмісту ацетилхоліну на м'язовому препараті п'явки. 1966 рік.

У 1970 році вони одержали посвідчення на раціоналізаторську пропозицію “Методика дослідження судинозвужуючої і судинорозширюючої активності різних речовин” [85].

В результаті проведених дослідів було доведено участь ацетилхоліну і простагландиноподібних речовин, а також гормонів кори наднирників у виникненні нейрогенних виразок. Зокрема, дослідники виявили збільшення вмісту ацетилхоліну в ураженій тканині і висловили припущення про компенсаторну роль нагромадження даної речовини при нейрогенному дистрофічному процесі.

Узагальнюючу статтю про результати цих досліджень вони опублікували в журналі “Патологическая физиология и экспериментальная терапия” [19].

Продовженням цих досліджень стала позапланова тема “Лікування трофічних виразок гомілки методом регіонарного введення карбахоліну”, виконана спільно із співробітниками кафедри дерматовенерології проф. Т.Т. Глухеньким і ас. В.І. Савчаком у дерматологічній клініці інституту [77].

Відомо, що карбахолін за своєю дією майже не відрізняється від ацетилхоліну, але не руйнується холінестеразою. Обколю-

вання карбахоліном трофічних виразок у хворих (25 ін'єкцій по 0,00025 г на курс) дало позитивний ефект [20]. У більшості хворих виразки зажили повністю, у деяких хворих настало значне покращення у вигляді інтенсивного росту грануляцій, припинення або зменшення виділень і больових відчуттів.

Еммануїл Наумович ще раніше намагався наблизити наукові дослідження кафедри до потреб клінічної практики. У 1963-1965 роках він виконав спільно з кафедрою загальної хірургії позапланову роботу “Про патогенез ентерогенної астенії (демпінг-синдрому)”. Е.Н. Бергер і Ю.Т. Коморовський розробили схему патогенезу демпінг-синдрому і дали огляд патогенетичних факторів, врахування яких важливе для профілактики і терапії синдрому. В 1965 році вони запропонували електроенцефалографію в якості об'єктивного тесту при ускладненнях після резекції шлунка [101]. Результати спільних досліджень вони доповіли на республіканській конференції “Фізіологія і патологія травлення” в лютому 1964 року.

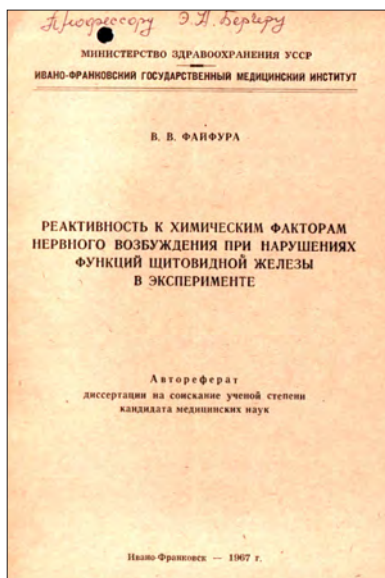
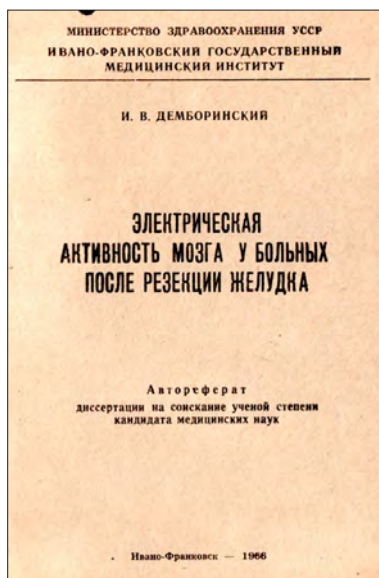
Проф. Е.Н. Бергер аналізує електроенцефалограму. 1968 рік.

Під керівництвом проф. Е.Н. Бергера було підготовлено і захищено вісім дисертацій – одну докторську і сім кандидатських [1]. Серед здобувачів Тернопільського медичного інституту шість його учнів – М.А. Андрейчин, Ю.І. Бондаренко, І.В. Демборинський, О.П. Росоловський, В.В. Файфура, М.О. Хома. Про дві інші дисертації архівні дані відсутні. Нижче подано перелік кандидатських дисертацій, виконаних під керівництвом проф. Е.Н. Бергера.

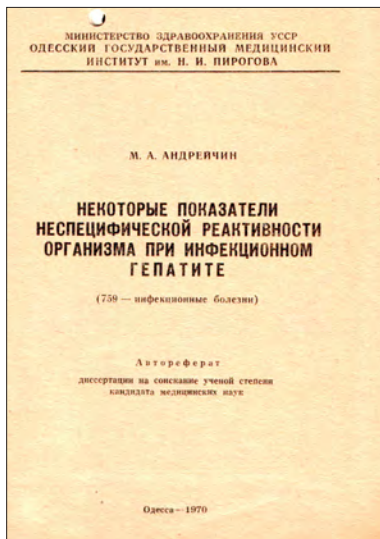
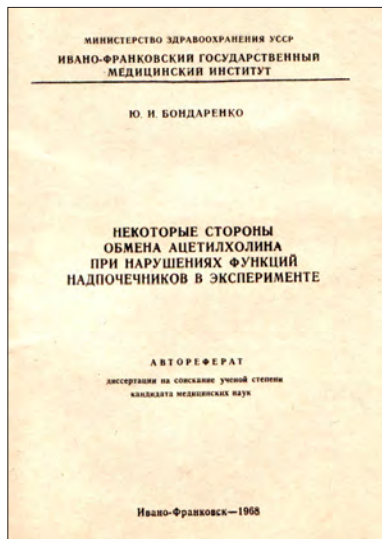
1. Демборинский И.В. Электрическая активность мозга у больных после резекции желудка. – Ивано-Франковск, 1966. Со-руководство с проф. Ю.Т. Коморовским.

2. Файфура В.В. Реактивность к химическим факторам нервного возбуждения при нарушениях функций щитовидной железы в эксперименте. – Ивано-Франковск, 1967.

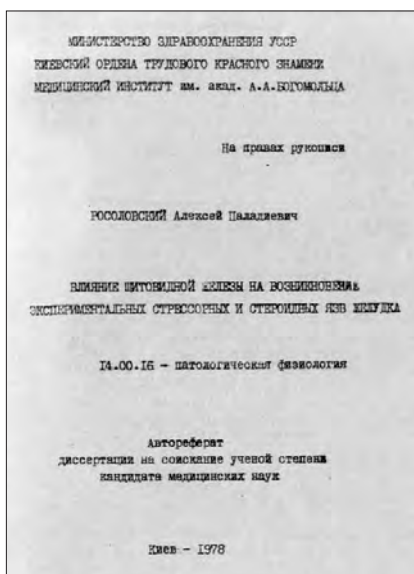
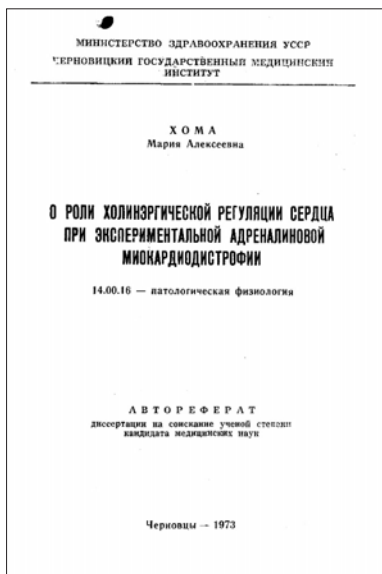
3. Бондаренко Ю.И. Некоторые стороны обмена ацетилхолина при нарушениях функций надпочечников в эксперименте. – Ивано-Франковск, 1968.

Автореферати дисертацій І.В. Демборинського і В.В. Файфури.

Авторефераты диссертаций Ю.І. Бондаренка і М.А. Андрейчина.

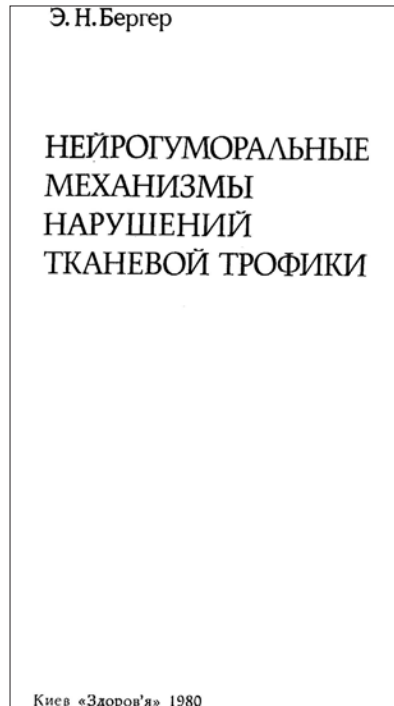
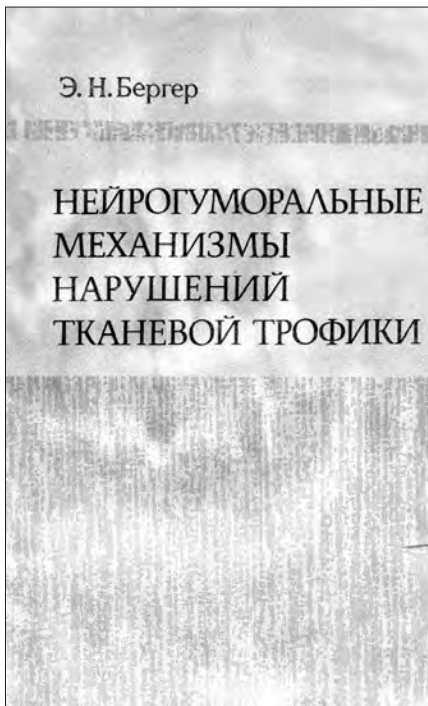
Авторефераты диссертаций М.О. Хоми і О.П. Росоловського.

4. Андрейчин М.А. Некоторые показатели неспецифической реактивности организма при инфекционном гепатите. – Одесса, 1970. Соруководство с проф. Л.И. Богачик.

5. Хома М.А. О роли холинергической регуляции сердца при экспериментальной адреналиновой миокардиодистрофии. – Черновцы, 1973. Соруководство с проф. А.Т. Хазановым.

6. Росоловский А.П. Влияние щитовидной железы на возникновение экспериментальных стрессорных язв желудка. – Киев, 1978.

Результати досліджень, проведених Еммануїлом Наумовичем та його учнями, знайшли відображення у монографії “Нейрогуморальные механизмы нарушений тканевой трофики” (Київ, 1980) [24].

Монографія Е.Н. Бергера. 1980 рік.

З позицій загального патолога Е.Н. Бергер сформулював власні погляди на патогенетичну єдність таких дистрофічних процесів, як симпатоміметичні некрози міокарда, стресорні виразки шлунка, денерваційні виразки шкіри. На думку автора, механізм розвитку цих дистрофій пов'язаний з надлишковим і незбалансованим утворенням, нагромадженням і взаємодією фізіологічно активних агентів на ґрунті порушення функцій нервової системи.

Автор зробив висновок, що розвиток дистрофічного процесу і його наслідки визначаються трьома факторами. В першу чергу – це здатність організму мобілізувати локальну захисну реакцію, спроможну протидіяти патогенному впливу агента, що нагромадився у тканині. Другим фактором, що впливає на розвиток дистрофічного процесу, є гормони загального впливу, зокрема кортикостероїди, які можуть підсилювати нагромадження патогенно діючої речовини або ж змінювати чутливість тканин до її впливу. Нарешті спільність досліджених типів порушень тканинної трофіки полягає в тому, що певне значення в їх патогенезі мають зміни кровопостачання тканин: недостатність кровопостачання серця – в патогенезі симпатоміметичних некрозів міокарда, порушення мікроциркуляції з ішемізацією тканини – в патогенезі виразок шлунка і шкіри.

Разом з тим патогенез кожного дистрофічного процесу має свою специфіку. Вона залежить від того, який саме фізіологічно активний агент відіграє провідну роль, – ацетилхолін, катехоламіни, простагландини. Дія гормонів кори наднирників і щитовидної залози накладається на первинні тканинні гуморальні механізми, створюючи можливості для їх прояву або підсилення.

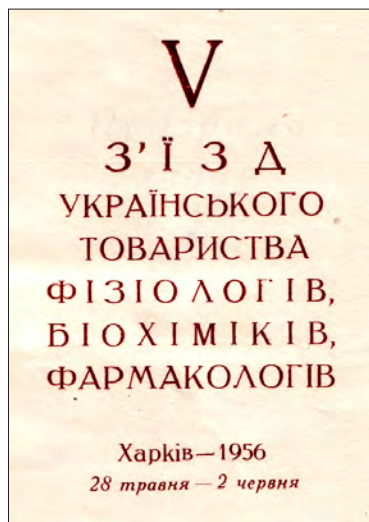
Зроблені у монографії наукові узагальнення були новими для свого часу.

Привертає увагу надрукована в журналі “Патологическая физиология и экспериментальная терапия” [31] велика оглядова стаття дискусійного характеру і рідкісної тепер тематики – про етіологічне і патогенетичне значення фізіологічних регуляторних асиметрій, які історично склалися в життєво важливих сис-

темах організму (регуляція судинного тонуусу, гемокоагуляція, регуляція рівня глюкози) і стали базисом для виникнення низки захворювань (артеріальна гіпертензія, тромбоз, цукровий діабет) у випадках хронічного перенапруження названих систем і виснаження їх найслабших ланок.

Цікавили дослідника й питання загальнобіологічного характеру, зокрема роль генетичного контролю в морфологічній еволюції, про що свідчить його листування з Ю.Т. Дьяковим, професором Московського університету.

Еммануїл Наумович брав участь у роботі більшості всесоюзних і республіканських з'їздів і конференцій патофізіологів, а також багатьох з'їздів фізіо-

ТРАВЕНЬ	
30	
3. І. П. КОНОНЕНКО (Харків)	
Вплив препарату бджолоїної отрути «мелісин» на зміну внутрішнього середовища організму.	15 хв.
4. Я. І. ХАДЖАЙ (Харків)	
До питання про механізм дії келіну.	15 хв.
5. Г. Ф. ТУТАЄВ (Вінниця)	
Біологічні та фармакологічні властивості препаратів із черемші (<i>Allium ursinum</i>) і досвід застосування їх у медичній практиці.	15 хв.
Обговорення доповідей.	
Аудит. 3. ФІЗІОЛОГІЯ І БІОХІМІЯ ЕНДОКРИННИХ ЗАЛОЗ, IV	
1. Б. В. АЛЕШИН (Харків)	
Про регуляцію гормонотворення в гіпофізі.	30 хв.
2. Я. Д. КІРШЕНБЛАТ (Чернівці)	
Про механізм дії гонадотропних гормонів на яєчники костистих риб.	15 хв.
3. Е. Н. БЕРГЕР (Харків)	
Нейрогіпофізарна регуляція чутливості холінореактивних структур.	15 хв.
4. Д. Ю. ЯНКЕЛЕВИЧ (Харків)	
Вплив температурного й сезонних факторів на реактивність діабетичного організму до інсуліну.	15 хв.
5. Є. О. РЯБУШКО (Харків)	
Роль щитовидної залози в пролактинотворенні в гіпофізі.	15 хв.
6. П. Р. НОРМАРК (Харків)	
Вплив карнозину на функцію кори надиркових залоз.	15 хв.
Обговорення доповідей.	
Аудит. 4. ОБМІН РЕЧОВИН, I	
1. Л. Н. ЗАМАНСЬКИЙ (Чернівці)	
До питання про вплив біостимуляторів на обмін речовин в регенеруючій тканині при загоєній рані.	15 хв.
22	

Е.Н. Бергер – доповідач на V з'їзді Українського товариства фізіологів, біохіміків, фармакологів. 1956 рік.

логів. Ось деякі його доповіді на наукових форумах (в дужках – місце і дати виступів):

1. “Нейрогіпофізарна регуляція холінореактивних структур” – V з’їзд Українського товариства фізіологів, біохіміків, фармакологів (Харків, 30 травня 1956 року).

2. “Про деякі зміни чутливості холінореактивних систем і їх значення в патології” – Перша наукова та учбово-методична нарада професорів та викладачів фізіологічного профілю медичних закладів західних областей УРСР (Львів, 3 лютого 1958 року). Крім

Еммануїла Наумовича, в нараді взяли участь асистенти О.О. Маркова і А.В. Ковальчук [63].

3. “Про вплив гіпофіза на деякі зміни реактивності серцево-судинної системи” – Виїзна наукова конференція Українського товариства патофізіологів (Тернопіль, 15 листопада 1959 року).

Виїзна сесія Українського республіканського товариства патофізіологів, яке очолював акад. М.М. Сиротинін, відбулася 14-15 листопада 1959 року на базі Тернопільського медичного інституту. З ініціативи М.М. Сиротиніна під час роботи сесії було створено Тернопільське обласне товариство патофізіологів, головою якого обрали доц. Е.Н. Бергера. Одночасно його ввели до складу республіканського правління. Функцію голови Еммануїл Наумович виконував до виходу на пенсію. Брав участь у робо-

Запрошення на конференцію Українського товариства патофізіологів. Тернопіль. 1959 рік.

ті пленумів правління Всесоюзного товариства патофізіологів у Києві (5-8 червня 1961 року), Москві (січень 1963 року), Ленінграді (липень 1967 року).

Е.Н. Бергер в президії конференції Українського товариства патофізіологів. Довідає доц. М.Т. Голіцинська (Ужгород). Тернопіль. 14 листопада 1959 року.

Делегати конференції. Зліва направо: доц. С.М. Буйко, акад. М.М. Сиротинін, доц. Е.Н. Бергер. Тернопіль. Листопад 1959 року.

Учасники конференції (зліва направо): О.О. Маркова, М.М. Сиротинін, Е.Н. Бергер, С.М. Буйко, Н.С. Єременко. Тернопіль. Листопад 1959 року.

Учасники конференції. Крайній справа – Е.Н. Бергер. Тернопіль. Листопад 1959 року.

4. “О некоторых изменениях реактивности системы кровообращения при гипоксии и асфиксии” – 3-я Всесоюзная конференция патофизиологов (Свердловск, июль 1960 года).

5. “Действие кофеина на активность холинэстеразы в норме и при экспериментальных поражениях печени” – Конференция “Белковый обмен и ферментативные процессы в здоровом и больном организме” (Львов, 22 января 1963 года).

6. “О некоторых изменениях реактивности сердца при недостаточности надпочечников” – IV Всесоюзная конференция патофизиологов (Тбилиси, 1-6 октября 1964 года).

7. “Действие некоторых гуморальных факторов на электрическую активность коры мозга” (в соавторстве с Е.А. Марковой и В.В. Файфурой) – Межвузовская научная конференция по проблеме “Нейро-гуморальная регуляция в норме и патологии”, посвященная 20-летию освобождения Закарпатья Советской Армией (Ужгород, 9 октября 1965 года).

8. “Изменения реактивности сердца к холинэргическим влияниям при нарушениях функции

Э. Бергер

ГЛУБОКОУВАЖАЕМЫЙ

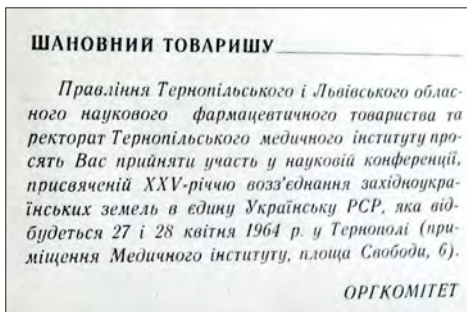
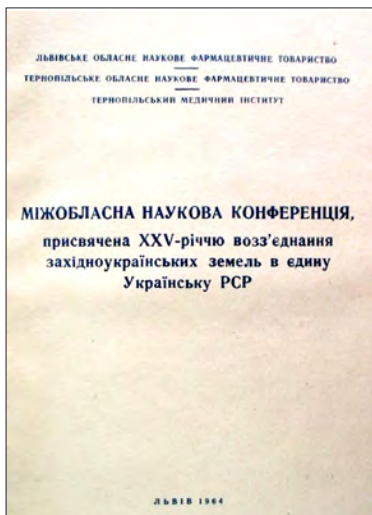
Ректорат Львовского государственного медицинского института приглашает Вас принять участие в работе научной конференции, посвященной «Белковому обмену и ферментативным процессам в здоровом и больном организме», которая состоится 21–23 января 1963 года.

Открытие конференции состоится 21 января в 17.00 в аудитории кафедры нормальной анатомии (г. Львов, ул. Пекарская, 52).

РЕКТОРАТ ЛЬВОВСКОГО ГОСМЕДИЦИНСТАТА

4-е ЗАСЕДАНИЕ	
22 января 1963 года	17.00–21.00
(Аудитория кафедры нормальной физиологии)	
«Энзимохимические факторы возбудительного в трофического процессов».	
Председатели: проф. Б. А. Собчук и доктор медицина Е. Н. Бергер	
1. Асс. В. С. Коюненко (Львов, мединститут)	Рефлекторные влияния на холинэстеразную активность нервных клеток интероцептивного анализатора — 15 минут.
2. Доц. Л. Н. Карпенко (Львов, мединститут)	Физиология ферментативных систем возбуждения и торможения желудочных желез — 15 минут.
3. Асс. А. А. Мазурин (Львов, мединститут)	Холинэстеразная активность слизистой оболочки желудка при экспериментальной язве желудка — 10 минут.
4. Доц. А. И. Жукова (Львов, мединститут)	Холинэстеразная активность железистой ткани различных отделов пищеварительного тракта у разных видов животных — 15 минут.
5. Доц. А. П. Гречишкина (Луганск, мединститут)	Протоэнзиматическая активность желудочного сока при процессах торможения деятельности желудочных желез — 15 минут.
6. Асс. Е. Е. Яремко (Львов, мединститут)	Холинэстеразная активность слизистой оболочки тонкого кишечника при всасывании различных веществ — 10 минут.
7. Асс. О. Ф. Назарчук (Львов, институт филологии)	Нервногуморальные влияния на холинэстеразу и моноаминоксидазную активность печеночной ткани — 15 минут.
8. Доц. Ю. Н. Денк (Львов, мединститут)	Изменения активности холинэстеразы в свороте крови при хронической сердечно-сосудистой недостаточности — 15 минут.
9. Доц. Е. Н. Бергер (Тернополь, мединститут)	Действие кофеина на активность холинэстеразы в норме и при экспериментальных поражениях печени — 15 минут.
10. Канд. медицина Е. А. Маркова (Тернополь, мединститут)	Изменения ферментативного гидролиза ацетилхолина при некоторых формах хронического голодания — 10 минут.
11. Асс. Л. М. Долошский (Львов, мединститут)	К механизму острого отравления окисью углерода — 15 минут.
12. М. И. Склярова (Львов, мединститут)	Гипотензивное действие эсерина и моноаминоксидазы крови — 10 минут.
Прения по докладам.	

Запрошення і фрагмент програми конференції, присвяченої білковому обміну. Е.Н. Бергер – співголова засідання і доповідач. 1963 рік.

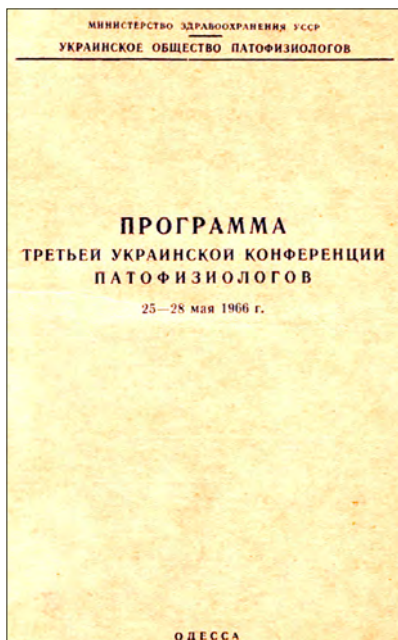
Програма і запрошення міжобласної наукової конференції. 27-28 квітня 1964 року.

У перерві між засіданнями міжобласної наукової конференції. Е.Н. Бергер – четвертий зліва. Квітень 1964 року.

Учасники міжбласної наукової конференції в ауд. № 1. Квітень 1964 року.

<p>5. С. Л. Ляхов (Одесса). Содержание меди и марганца в пародонте кошек при различной резистентности его тканей после односторонней симпатиктомии. 10 мин.</p> <p>6. Н. В. Руссова (Одесса). Нарушение метаболизма в тканях головного мозга при черепно-мозговой травме у животных с измененной реактивностью. 10 мин.</p> <p>7. Е. А. Захария (Киев). Направленное изменение судорожной готовности и изучение процессов, лежащих в ее основе. 10 мин.</p> <p>8. В. С. Райсес и Н. В. Павлович (Ивано-Франковск). К патофизиологии сопряженных интерцентрных влияний на скелетную мускулатуру. 10 мин.</p> <p>9. В. А. Березовский (Киев). К патогенезу теплового удара. 10 мин.</p> <p>10. Л. А. Шустер (Ужгород). Активность тканевой холинэстеразы при травматическом шоке. 10 мин.</p> <p>11. К. В. Кованю (Тернополь). Динамика восстановления реактивности спинальных сердечных и сосудистых центров при шоке. 10 мин.</p> <p>12. С. Н. Молдавская, Н. В. Колесняк (Киев). Влияние высокогорного климата на функциональное состояние коры головного мозга человека.</p>	<p>Прения по заслушанным докладам и сообщениям в телесах Н. Ф. Шапошниковой; Д. М. Шерман; А. В. Налоговской и В. К. Бондарь.</p>
<p>СЕКЦИЯ: РЕАКТИВНОСТЬ И ЭНДОКРИННАЯ СИСТЕМА</p> <p>27 мая, 10.00</p>	
<p>1. И. М. Срибнер (Одесса). Материалы по изучению почечного порога в отношении глюкозы, фильтрации и реабсорбции ее при сахарном диабете. 15 мин.</p> <p>2. Е. Н. Бергер, В. А. Болдырская, Ю. И. Бондарченко (Тернополь). Изменения реактивности сердца в малогорических вливаниях при нарушенных функциях надпочечников в эксперименте. 15 мин.</p> <p>3. О. И. Суржанская, Н. В. Руссова, М. Г. Демченко, М. И. Пустовойт, М. М. Гудковская, С. П. Кринохарченко, Р. Д. Барабани, В. Н. Зайцев, Г. Д. Силова (Одесса). К вопросу об эндокринной функции слюнных желез. Влияние сидладежиктомии и введения парентерально на обмен фосфора, натрия и воды. 15 мин.</p> <p>4. И. А. Державская (Донецк). Анализ реактивности организма к глюкозе в норме и при экспериментальном диабете с позиции теории автоматического регулирования. 10 мин.</p> <p>5. Е. Д. Генис (Киев). Реактивные изменения в нейросекреторных ядрах гипоталамуса и в некоторых эндокринных железах собак, перенесших лучевую болезнь. 10 мин.</p>	

Проф. Е.Н. Бергер – доповідач на Третій Українській конференції патофізіологів. 1966 рік.

надпочечников в эксперименте” – Третья Украинская конференция патофизиологов (Одеса, 27 мая 1966 года).

9. “Вплив чотирихлористого вуглецю на активність холінес-терази сироватки крові у щурів” – I Українська наукова фармакологічна конференція (Тернопіль, 27 червня 1966 року).

10. “Изменения обмена ацетилхолина в сердце и сердечно-тормозного действия ацетилхолина при нарушениях функций надпочечников в эксперименте” (в соавторстве с Ю.И. Бондаренком и В.А. Болярской) – Республиканская научная конференция по проблеме “Гипертоническая болезнь, атеросклероз и коронарная недостаточность” (Львов, 22 сентября 1966 года).

11. “Реактивность организма к кислородному голоданию как показатель действия некоторых нейротропных веществ на тка-

27 червня 1966 року	
СЕКЦІЙНЕ ЗАСІДАННЯ № 8	
(16 год. — 19 год., аудиторія № 3)	
ТОКСИКОЛОГІЯ	
Керівниця: проф. М. І. Луганський та проф. Е. Н. Бергер.	
1. Про вплив структури та довжини алкільного радикала на токсичність деяких органічних сполук фосфору.	Ю. С. Каган (Київ). — 10 хв.
2. Про безпосередню дію інгібіторів холінес-тераз (фосфаколу та прозерину) на нейрони кори великих півкуль.	А. Г. Городник, К. І. Гороцена, М. І. Никифоров (Донецьк). — 10 хв.
3. Про ефективність дибазолу при гострій інтоксикації метилсистоком.	В. В. Тарашук (Тернопіль). — 10 хв.
4. Вплив метилсистоку на регенерацію нерва.	З. Ф. Вологовська (Тернопіль). — 10 хв.
5. Вплив вофатоксу на серцево-судинну систему.	П. І. Косенко, А. М. Карамішев (Харків). — 10 хв.
6. Вплив чотирихлористого вуглецю на активність холінес-тераз сироватки крові у кролів.	Е. Н. Бергер (Тернопіль). — 10 хв.

Е.Н. Бергер – співкерівник секції і доповідач на I Українській фармакологічній конференції. 1966 рік.

МИНИСТЕРСТВО ЗДРАВООХРАНЕНИЯ УССР
 ИНСТИТУТ КЛИНИЧЕСКОЙ МЕДИЦИНЫ
 им. акад. И. Д. СІРАЖЕСКО
 ЛЬВОВСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ
 МЕДИЦИНСКИЙ ИНСТИТУТ

ПРОГРАММА

РЕСПУБЛИКАНСКОЙ НАУЧНОЙ
 КОНФЕРЕНЦИИ ПО ПРОБЛЕМЕ
 «ГИПЕРТОНИЧЕСКАЯ БОЛЕЗНЬ,
 АТЕРОСКЛЕРОЗ И КОРОНАРНАЯ
 НЕДОСТАТОЧНОСТЬ»

21—26 сентября 1966 г.

Львов — 1966 г.

ры надпочечников при сердечной недостаточности. — 10 мин.

9. Р. В. Капаназде (Тбилиси) — Содержание адреналина и норадrenalина в сердечной мышце при остром, прогрессирующем утолщении животных и экспериментальном стенозе аорты — 10 мин.

10. В. А. Бароненко, Т. Н. Кошляк (Ялта) — Нарушение баланса электролитов в крови и его предупреждение в ранней стадии развития экспериментальной гипертонии — 10 мин.

11. Н. А. Асаляни, А. А. Айрапетян (Ереван) — О значении нарушений электролитного равновесия в патогенезе гипертонической болезни — 10 мин.

12. Н. Б. Гольдман, Э. Ш. Матаина, А. Н. Фец (Москва) — О роли катехоламинов в развитии сосудистой кризы — 10 мин.

13. Н. К. Фуркало (Киев) — Патогенетическое значение симпатодренергических вазодилаторов при коронарной недостаточности — 10 мин.

Презия.

ЧЕТВЕРГ, 22 СЕНТЯБРЯ 1966 г.

16—19 ЧАСОВ

Аудитория кафедры нормальной физиологии,
 Певарская, 52.

«Меднаторы и расщепляющие их ферменты
 сердечно-сосудистой системы»

Председатели: проф. А. Т. Мааля, проф. А. И. Хомазюк, секретарь — доц. М. Б. Титов.

1. Э. Н. Бергер, Ю. И. Бондаренко, В. А. Болгарская (Тернополь) — Изменения обмена ацетиlxолина в сердце и сердечно-тормозного действия ацетиlxолина при нарушениях функций надпочечников в эксперименте. — 15 мин.

Проф. Е.Н. Бергер – учасник Республіканської конференції “Гіпертоніческа болєзнь, атеросклероз и коронарна недостаточность”. 1966 рік.

ИНСТИТУТ ЭКСПЕРИМЕНТАЛЬНОЙ МЕДИЦИНЫ
 АКАДЕМИИ МЕДИЦИНСКИХ НАУК СССР

ПРОГРАММА

НАУЧНОЙ КОНФЕРЕНЦИИ, ПОСВЯЩЕННОЙ
 ДЕЙСТВИЮ НЕЙРОТРОПНЫХ СРЕДСТВ
 НА ТРОФИЧЕСКИЕ ПРОЦЕССЫ
 И ТКАНЕВОЙ ОБМЕН

21—23 ноября 1966 г.

ЛЕНИНГРАД

В. Ф. Давыдов (Архангельск). О влиянии сарколизина на трофику органов белых крыс в условиях хронотерапии экспериментального опухолевого роста.

С. К. Германе, А. А. Каменец, Б. О. Пресс (Рига). Влияние некоторых аминокислот на развитие экспериментальных язв желудка у крыс.

Вторник 22 ноября

Начало в 16 часов

1. Н. Н. Демин (Ленинград). О немедленной метаболической роли ацетиlxолина. 20 мин.

2. Л. Э. Певкер (Ленинград). Влияние адреналина на метаболизм нуклеиновых кислот в нервных и ганглиальных клетках. 10 мин.

3. Е. В. Мороза (Ленинград). Влияние нейротропных средств на биохимические изменения в ткани головного мозга при нейрогенных дистрофиях. 15 мин.

4. В. М. Усеров, М. Л. Борщозовский, Р. П. Усеровова, В. Л. Табулин (Ленинград). Трофические расстройства у больных с опухолями головного мозга, воздействующими на гипоталамус. 15 мин.

Перерыв 15 мин.

5. А. С. Саратиков, Л. А. Усов, Э. И. Волошина, С. А. Сахарова (Томск). Влияние камфары на мозговое кровообращение и некоторые показатели обмена мозговой ткани. 10 мин.

6. Л. Н. Очеленко (Ставрополь). Влияние адреналина, эфедрина, ацетиlxолина и нормальной кровяной сыворотки на восстановительную реактивность мозговой ткани. 10 мин.

7. Э. Н. Бергер (Тернополь). Резистентность организма к кислородному голоданию, как показатель действия некоторых нейротропных веществ на тканевый обмен. 10 мин.

Проф. Е.Н. Бергер – доповідач на конференції в Інституті експериментальної медицини АМН СРСР. 1966 рік.

невой обмен” – Научная конференция, посвященная действию нейротропных средств на трофические процессы и тканевой обмен (Ленинград, 22 ноября 1966 года).

12. “О влиянии адренокортикальных гормонов на содержание ацетилхолина и активность холинэстеразы в тканях кишечника” (в соавторстве с Ю.И. Бондаренком) – Всесоюзное совещание по функциональной диагностике заболеваний печени (Киев, 24 января 1968 года).

13. “Вплив кори наднирників на холінергічні процеси в тканинах” (у співавторстві з О.О. Марковою, В.А. Болярською, Ю.І. Бондаренком) – Пленум правління Українського наукового медичного товариства ендокринологів, присвячений проблемі “Щитовидна залоза і наднирники” (Тернопіль, 28 травня 1968 року).

<p>МИНИСТЕРСТВО ЗДРАВООХРАНЕНИЯ СССР МИНИСТЕРСТВО ЗДРАВООХРАНЕНИЯ УССР КИЕВСКИЙ ОРДЕНА ТРУДОВОГО КРАСНОГО ЗНАМЕНИ МЕДИЦИНСКИЙ ИНСТИТУТ имени акад. А. А. Богомольца</p> <p>РЕСПУБЛИКАНСКАЯ НАУЧНАЯ КОНФЕРЕНЦИЯ ПО ГАСТРОЭНТЕРОЛОГИИ, ПОСВЯЩЕННАЯ 50-ЛЕТИЮ ВЕЛИКОЙ ОКТЯБРЬСКОЙ СОЦИАЛИСТИЧЕСКОЙ РЕВОЛЮЦИИ</p> <p>ВСЕСОЮЗНОЕ СОВЕЩАНИЕ ПО ФУНКЦИОНАЛЬНОЙ ДИАГНОСТИКЕ ЗАБОЛЕВАНИЙ ПЕЧЕНИ</p> <p>ПРОГРАММА</p> <p>КИЕВ — 1968</p>	<p>4. Бергер Э. Н., Бондаренко Ю. И. (Тернополь) — О влиянии адренокортикальных гормонов на содержание ацетилхолина и активность холинэстеразы в тканях кишечника — 15 мин.</p> <p>5. Волкова И. Н., Котов В. А., Маянская Н. Н. (Казань) — Влияние выжигания мозгового слоя надпочечников на всасывательную и секреторную функции тонкого кишечника — 15 мин.</p> <p>6. Яремко Е. Е. (Львов) — Субмикроскопические структуры всасывающего аппарата тонкого кишечника некоторых лабораторных животных и человека — 10 мин.</p> <p>7. Белаяня С. П. (Винница) — О подготовке больных к оперативным вмешательствам на левой половине толстого кишечника — 10 мин.</p> <p>8. Ларченко-Дорон Н. Т. (Москва) — О содержании микроэлементов в крови у больных хроническим энтероколитом в зависимости от тяжести течения заболевания — 10 мин.</p> <p>9. Черышенко Л. В. (Киев) — О морфо-функциональных особенностях эндотелия млечных синусов ворсинок тонкой кишки — 10 мин.</p> <p>10. Куш А. Н., Чернобровый В. Ф. (Днепропетровск) — К вопросу консервативного лечения больных с неспецифическим язвенным колитом — 10 мин.</p> <p>11. Кавуценко И. А. (Киев) — Морфо-функциональные особенности лимфатических капилляров и фолликулов слизистой оболочки червеобразного придатка человека — 10 мин.</p> <p>12. Черняк В. Н. (Ивано-Франковск) — Внешнесекреторная и внутрисекреторная функция поджелудочной железы при неспецифическом язвенном колите — 10 мин.</p> <p>24 января 1968 г. 16 часов 9 СЕКЦИОННОЕ ЗАСЕДАНИЕ</p> <p>1. Петрушинский М. И. (Днепропетровск) — О сохранении желудочно-дуоденальной секреции в пищеварении после резекции желудка по поводу язвенной болезни — 15 мин.</p> <p>2. Беола Е. А. (Москва) — К вопросу о значении илеоцекального отдела в процессах пищеварения — 15 мин.</p> <p>3. Огий П. Е., Хоромский Л. Н. (Тернополь) — Состояние тонуса желудка в период оперативного вмешательства на желудке и других органах брюшной полости — 15 мин.</p> <p style="text-align: right;">13</p>
--	---

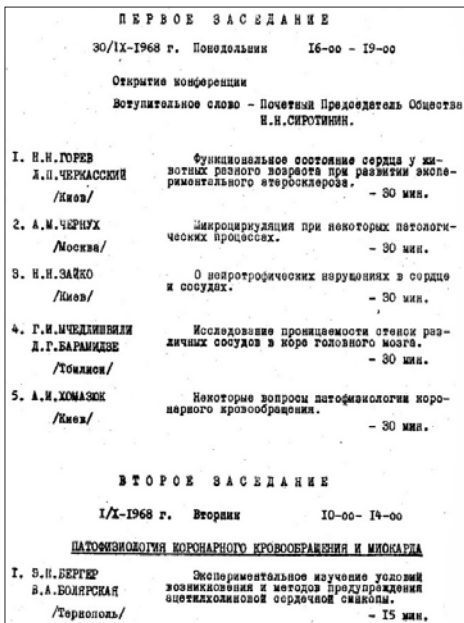
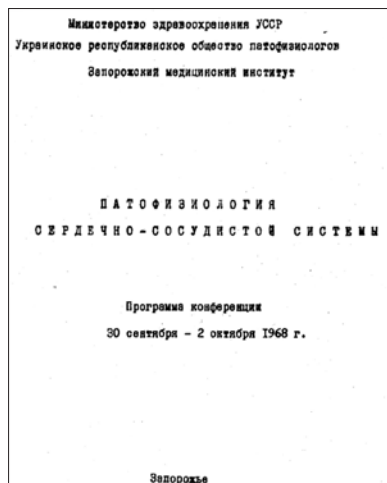
Доповідь проф. Е.Н. Бергера на нараді по діагностиці захворювань печінки. 1968 рік.

14. “Вплив наднирників на холінергічну регуляцію функцій серця” (у співавторстві з В.А. Болярською і Ю.І. Бондаренком) – VIII з'їзд Українського фізіологічного товариства (Львів, 29 червня 1968 року).

15. “Экспериментальное изучение условий возникновения и методов предупреждения ацетилхолиновой сердечной синкопы” (в соавторстве с В.А. Болярской) – Конференция “Патофизиология сердечно-сосудистой системы” (Запорожье, 1 октября 1968 года).

16. “О содержании физиологически активных веществ в коже при нейрогенных нарушениях тканевой трофики” – Научная конференция “Действие нейротропных средств на нервную и гормональную регуляцию” и симпозиум “Фармакология внутрицентральных отношений” (Ленинград, 19 ноября 1968 года).

17. “Про роль тканинних фізіологічно активних речовин і гормонів кори наднирників в нейрогенному дистрофічному процесі” – Всесоюзна наукова конференція “Патофізіологічні аспекти проблеми нервової трофіки” (Київ, грудень 1974 року).

Проф. Е.Н. Бергер – доповідач на конференції “Патофізіологія серцево-судинної системи”. 1968 рік.

Учасники Всесоюзної конференції з нервової трофіки Е.Н. Бергер, О.П. Росоловський, Л.Н. Бабінська. Київ. 1974 рік.

Еммануїл Наумович брав активну участь у роботі інших з'їздів і конференцій. Проректор з наукової роботи І.О. Ситник відзначив його доповідь на третій республіканській конференції “Фізіологія і патологія травлення”, організованій проблемною комісією Вченої ради МОЗ УРСР і Тернопільським медінститутом [138].

У 1967-1970 роках проф. Е.Н. Бергер був офіційним опонентом трьох дисертацій:

1. Волосянко Б.М. “Внутрішньошлункова оксигенотерапія хронічної серцево-судинної недостатності”. Дисертація кандидатська. – Івано-Франківськ (1967-1968).

2. Вакалюк П.М. Обмен микроэлементов при диффузном гломерулонефрите. Диссертація докторская. – Івано-Франковск (1968-1969).

3. Берсенев И.С. Нейро-гистологические исследования спинальных ганглиев. Диссертація кандидатская. – Львов (1969-1970).

Крім того, для внутрішньої апробації Емануїл Наумович рецензував дисертації співробітників інституту: докторські – В.П. Осипова і І.В. Шуста, кандидатські – О.І. Березовського, А.Ф. Масик, Б.І. Дубчака, С.М. Дроговоз.

Подією в житті Тернопільського медінституту був другий приїзд дійсного члена Академії медичних наук СРСР, члена-кореспондента Академії наук УРСР, заслуженого діяча науки, професора М.М. Сиротиніна в листопаді 1966 року [13, 52, 53, 54].

Микола Миколайович відзначався надзвичайною скромністю. Щоб запобігти торжествам з приводу власного 70-річного ювілею (26 листопада), він відбув з Києва до Тернополя. В актовому залі медінституту він прочитав лекцію “Відновлення життєдіяльності організму після тривалої клінічної смерті”. Після лекції співробітники М.М. Сиротиніна проф. В.Д. Янковський і лікар Ю.Ф. Геря продемонстрували дослід на собаці, яка була оживлена після 18-хвилинної клінічної смерті від утоплення за допомогою апарата штучного кровообігу – автожектора конструкції С.С. Брюхоненка.

Собаку перенесли на кафедру патологічної фізіології, де за нею встановили старанний догляд. Через два дні собака вже ходила, пила молоко і поведінкою нічим не відрізнялася від нормальної тварини. Її забрав студент Й. Глушковський.

Сиротинін на кафедрі патологічної фізіології. Зліва направо; В.В. Файфура, В.А. Болярська, Е.Н. Бергер, М.М. Сиротинін, О.О. Маркова, Л.Н. Бабінська. Листопад 1966 року.

М.М. Сиротинін на кафедрі патологічної фізіології. Листопад 1966 року.

Лекція М.М. Сиротиніна привернула увагу викладачів і студентів, а також медичної громадськості міста. Науковці Тернопільського медінституту відзначили день народження Миколи Миколайовича у вузькому колі.

Ювіляр відвідав, звичайно, кафедру патологічної фізіології. По-перше, вона була близькою йому за профілем, по-друге, співробітники кафедри доклали зусиль для підготовки лекції (зокрема – вдало підібрали піддослідну тварину), а по-третє – Микола Миколайович був науковим консультантом докторської дисертації доц. О.О. Маркової. Від перебування М.М. Сиротиніна на кафедрі залишилася пара фотографій.

З 18 по 23 жовтня 1970 року проф. Е.Н. Бергера відрядили в Баку на V Всесоюзну конференцію (I Всесоюзний з'їзд) патофізіологів [71]. Після повернення в Тернопіль він дав вичерпну інформацію про цей з'їзд на засіданні Вченої Ради [120]. Найгострішу дискусію на з'їзді викликала доповідь професора I-го Московського медичного інституту С.М. Павленка, який уже кілька років виступав з пропозицією узаконити окреме поняття “Саногенез” і відділити його від патогенезу. Але не всі патофізіологи були згодні з можливістю і необхідністю розмежування цих понять.

7. ДОСВІД — НАУКОВІЙ ЗМІНІ

Від жовтня 1957 року в інституті почало функціонувати Студентське наукове товариство (СНТ). 15 жовтня на засіданні Вченої Ради обговорили питання “Про роботу студентських наукових гуртків і організацію СНТ” [118]. Доц. В.К. Цвірко у своїй доповіді відзначив, що студентські наукові гуртки організовані і успішно працюють на 9 з 19 кафедр, в тому числі на кафедрі патологічної фізіології. Тут гурток охоплював 9 студентів III курсу, які були поділені на 3 бригади. Кожна бригада отримала тему для експериментального дослідження в рамках спільної проблеми “Реактивність організму і її значення в патології”.

З перших років існування студентського наукового гуртка Еммануїл Наумович приділяв увагу роботі юних науковців, хоч практично ними більше опікалася Олена Олексіївна. У 1950-1960-і роки Еммануїл Наумович вів усі засідання гуртка, виступав із зауваженнями щодо робіт, які доповідали студенти, висловлював поради, інформував гуртківців про найважливіші напрямки в тодішній теоретичній медицині, наприклад про адаптаційну теорію Сельє [133]. У протоколі № 1 організаційного засідання гуртка від 29 листопада 1963 року Еммануїл Наумович прямо названий керівником гуртка [132].

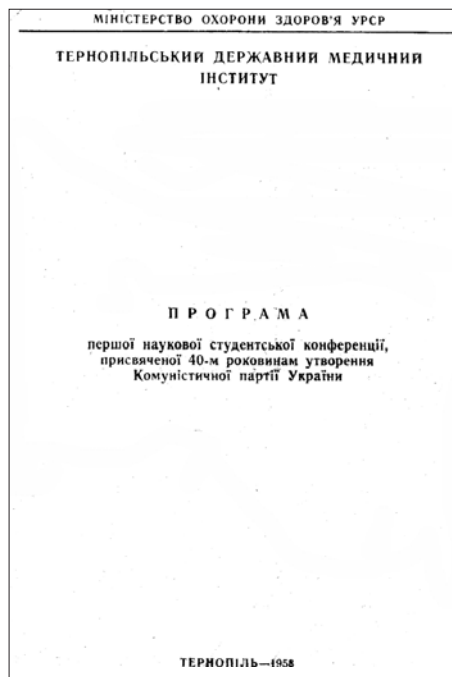
У програму першої студентської наукової конференції (1958 рік) було включено 10-хвилинну доповідь його гуртківців І.С. Чекмана, Є.О. Нечая і В.С. Кривохатька “Вивчення дії препарату бджолиної отрути на прояви деяких алергічних реакцій у тварин”.

У 1964-1965 навчальному році Еммануїл Наумович керував роботою Т.Д. Алексеевої і М.І. Порохняка “Вплив аміназину на

10. Студенти III курсу І. С. Чекман, Є. Е. Нечай, В. С. Кривохатько (з каф. пат. фізіології, керівник доц. Е. Н. Бергер).

Вивчення дії препарату бджолиної отрути на прояви деяких алергічних реакцій у тварин — 10. хвилин.

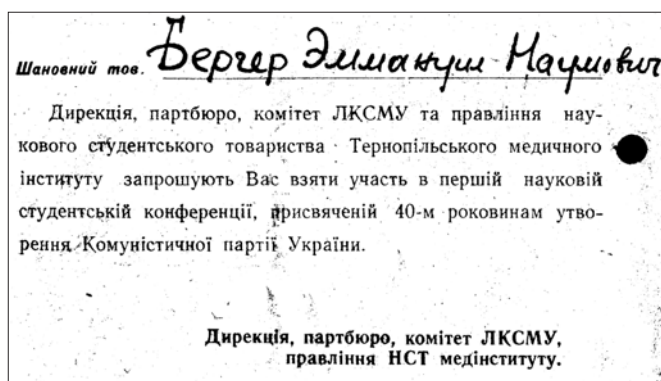
Доповідь гуртківців Е.Н. Бергера у програмі першої студентської наукової конференції. 1958 рік.

Програма першої студентської наукової конференції. 1958 рік.

розвиток анафілактичного набряку у щурів”. Робота була включена в програму VIII звітної конференції студентського наукового товариства і опублікована в матеріалах конференції [3]. Наступного року ці дослідження були продовжені. Тези під назвою “Вплив наркозу на анафілаксію у мишей і щурів” були опубліковані в матеріалах IX студентської наукової конференції [2].

Ректор П.О. Огій у статті “Студент стане професором” (1969 рік) писав [75]: “Розмах, який тепер набуло дослідництво серед студентської молоді, вимагає дальшого посилення керів-

Запрошення Е.Н. Бергеру на першу наукову студентську конференцію. 1958 рік.

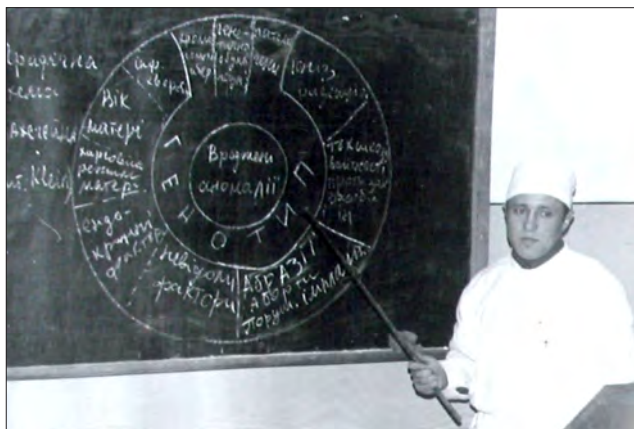
ництва, до якого слід залучати найавторитетніших спеціалістів. У нас справа набула справжньої масштабності тому, що наукове студентське товариство очолює такий серйозний вчений, як професор М.П. Скакун, що його членів підтримують, допомагають професори Е.Н. Бергер, З.Ж. Гуде, О.Н. Люлька, Т.Т. Глухенький, доктор медичних наук І.О. Ситник, доценти К.В. Кованов, Г.А. Дугельний та інші”.

У 1970-1971 році колектив кафедри патологічної фізіології був нагороджений грамотою ректорату, парткому і місцевому інституту за успішну роботу студентського наукового гуртка. Наступного навчального року на засіданні Вченої Ради науковий керівник СНТ проф. О.О. Маркова назвала кафедру серед кращих [122]: “Активно працюють студентські наукові гуртки при кафедрах нормальної фізіології (зав. – доц. К.В. Кованов), патологічної фізіології (зав. – проф. Е.Н. Бергер), фармакології (зав. – проф. М.П. Скакун), судової медицини (зав. – доц. А.І. Муханов)”.

Засідання студентського наукового гуртка. Зліва направо: Л.Н. Бабінська, В.В. Файфура, Е.Н. Бергер. 10 січня 1972 року.

У 1972 році інститут провів огляд-конкурс на кращу кафедру по організації науково-дослідної роботи студентів. Оргкомітет на чолі з проректором з наукової роботи проф. І.О. Ситником знову відніс кафедру патологічної фізіології до тих колективів, де ця робота поставлена найкраще.

Студент ІІІ курсу Б.Г. Бугай робить доповідь “Роль спадковості і середовища у виникненні хвороб”. 10 січня 1972 року.

Проф. Е.Н. Бергер виступає в обговоренні доповіді Б.Г. Бугая. 10 січня 1972 року.

Демонстрація фільму “Закон відродження” на засіданні студентського наукового гуртка. 10 січня 1972 року.

Секретар парткому В.Г. Ковешников вручає грамоту проф. Е.Н. Бергеру за добре поставлену роботу наукового студентського наукового гуртка. Квітень 1973 року.

19 листопада 1973 року відбулося спільне засідання двох студентських гуртків – патофізіологічного (науковий керівник – проф. О.О. Маркова) і науково-атеїстичного (науковий керівник – доц. А.М. Гудима). На цьому засіданні студент Ю.С. Мозговий зробив доповідь “Методологічне значення закону єдності і боротьби протилежностей в пізнавальному процесі медико-біологічних наук ” (керівники – проф. Е.Н. Бергер і доц. А.М. Гудима).

Організація такого спільного засідання – не випадкове явище. Еммануїл Наумович завжди тяжів до філософського обґрунтування явищ біології і медицини. Діалектика була його стихією. Він сам неодноразово виступав з лекціями філософського змісту перед співробітниками, студентами і населенням.

19 грудня 1974 року силами гуртківців кафедр патологічної фізіології, нормальної фізіології і біохімії було проведено теоретичну конференцію, присвячену 100-річчю організації В.В. Пашутіним першої самостійної кафедри загальної і експериментальної патології [48].

Студенти слухають доповідь Ю.С. Мозгового. В центрі – керівники гуртків проф. О.О. Маркова і доц. А.М. Гудима. Крайній зліва – проф. Е.Н. Бергер. 19 листопада 1973 року.

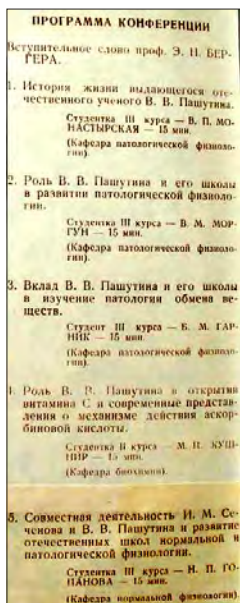
Проф. Е.Н. Бергер виступає в обговоренні доповіді Ю.С. Мозгового. Праворуч – староста гуртка студент В.І. Андрусь. 19 листопада 1973 року.

Від кафедри патологічної фізіології на конференції було представлено три доповіді, підготовлені під керівництвом проф. Е.Н. Бергера:

1. Монастирська В.П. Історія життя видатного вітчизняного вченого В.В. Пашутіна.
2. Моргун В.М. Роль В.В. Пашутіна і його школи у розвитку патологічної фізіології.
3. Гарник Б.М. Вклад В.В. Пашутіна і його школи у вивчення патології обміну речовин.

Еммануїл Наумович брав участь у роботі студентських наукових конференцій.

13 грудня 1973 року в ауд. № 1 відбулася перша студентська конференція на іноземних мовах, організована студентським науковим товариством спільно з кафедрою іноземних мов. Проф. Е.Н. Бергер взяв у ній найактивнішу участь.

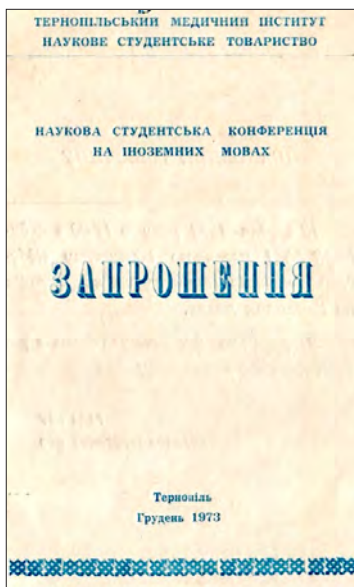
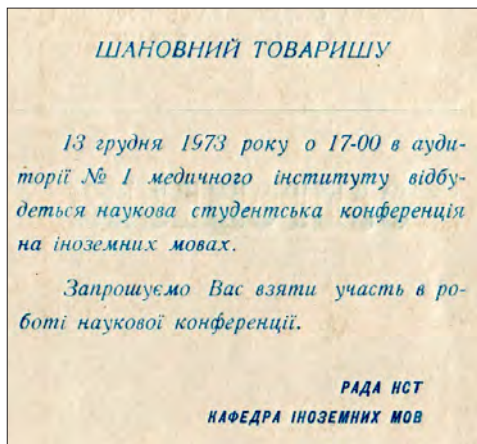
Програма конференції, присвяченої В.В. Пашутіну, 1974 рік.

В президії ІХ студентської наукової конференції. 1966 рік.

В президії студентської наукової конференції. Зліва направо: проф. М.П. Скакун – науковий керівник СНТ, проф. Е.Н. Бергер, М.Ф. Корнелишин. Орієнтовно – 1970 рік.

Запрошення на конференцію. 1973 рік.

На конференції виступає завідуючий кафедрою іноземних мов М.О. Климчук.
1973 рік.

Студентка Л.В. Зоря веде засідання конференції на іноземних мовах. Зліва
направо: проф. Е.Н. Бергер, проф. І.О. Ситник, проф. О.О. Маркова, Л.В. Зоря,
М.О. Климчук. 1973 рік.

Заключне слово проф. Е.Н. Бергера
англійською мовою. 1973 рік.

Викладачі і студенти з увагою слухають виступ проф. Е.Н. Бергера. 1973 рік.

Конференція викликала жвавий інтерес у студентів, стала гарним стимулом для кращого вивчення ними іноземних мов і наступними роками мала продовження [76, 88].

В президії XVI підсумкової студентської конференції. Зліва направо: проф. К.В. Кованов, проф. Е.Н. Бергер, студентка V курсу Л.В. Зоря – гуртківка кафедри патофізіології, проф. М.П. Скакун. 1973 рік.

Е.Н. Бергер на студентській конференції “Проблеми деонтології”. Виступає проф. К.В. Кованов. 20 грудня 1973 року.

8. *УЧАСТЬ У ГРОМАДСЬКОМУ ЖИТТІ*

Протягом усього життя Еммануїл Наумович виконував різноманітні партійні і громадські доручення. Як член КПРС (партійний стаж з 1943 року) у 1946 році був обраний секретарем партбюро педіатричного факультету Харківського медичного інституту, а з 1947 року тричі обирався членом парткому. В Тернопільському медінституті обирався членом парткому в 1964, 1965 і 1966 роках. У 1964-1965 навчальному році обирався заступником секретаря парткому. Був головою проблемної комісії інституту по проблемі “Фізіологія і патологія ендокринної системи” і членом аналогічної Республіканської проблемної комісії, головою Тернопільського обласного товариства патофізіологів і членом правління Республіканського товариства патофізіологів, членом наукової комісії, головою циклового методкому з суспільних і медико-біологічних дисциплін, головою бібліотечної ради.

Починаючи з 1960-1961 навчального року, Еммануїл Наумович тривалий час керував роботою семінару по вивченню філософських проблем медицини і природознавства [45, 91, 92, 93, 94]. Співробітники кафедри філософії та суспільних наук стверджують, що сама історія семінару “почалася з того, що проф. Е.Н. Бергер у 1958 році прочитав для студентів ІІІ курсу лекцію на тему “Категорія причинності і її значення для медицини”. Потім виникла ідея практичної реалізації принципу взаємозв’язку філософії і медицини” [144]. Еммануїл Наумович виступав на семінарі з доповідями, які запам’яталися слухачам.

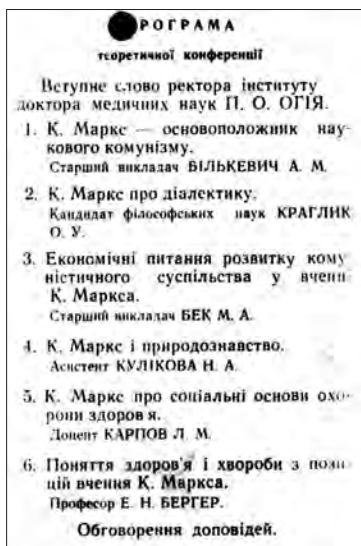
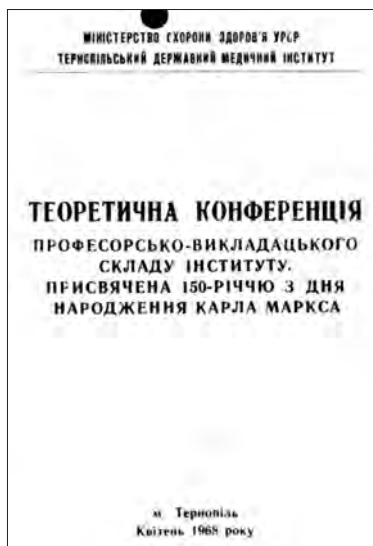
Еммануїл Наумович завжди перебував у центрі ідейно-виховних заходів в інституті. 19 травня 1959 року на поширеному засіданні Вченої Ради інституту, присвяченому 50-річчю виходу в світ роботи В.І. Леніна “Матеріалізм і емпіріокритицизм”, він зробив доповідь на тему “Діалектико-матеріалістичне розуміння суті хвороби і видужання”. За тематикою і змістом доповідей це засідання можна прирівняти до теоретичної конференції.

В квітні 1960 року газета “Вільне життя” опублікувала статтю “Школа войовничого атеїзму”, яка починалася так: “Вчора в Тернополі закінчили роботу десятиденні курси голів секцій науково-атеїстичної пропаганди при правліннях районних відділень Товариства для поширення політичних і наукових знань та лекторів-атеїстів обкомів та райкомів КП України Тернопільської, Закарпатської, Хмельницької, Львівської, Ровенської, Волинської, Станіславської, Чернівецької областей з питань науково-атеїстичної пропаганди [159]”. Науковці з Москви, Києва, Львова, Сталіно, Тернополя прочитали слухачам курсів понад 20 лекцій. До роботи курсів залучили і доц. Е.Н. Бергера, який виступив з лекцією “Сучасна наука про життя і смерть”.

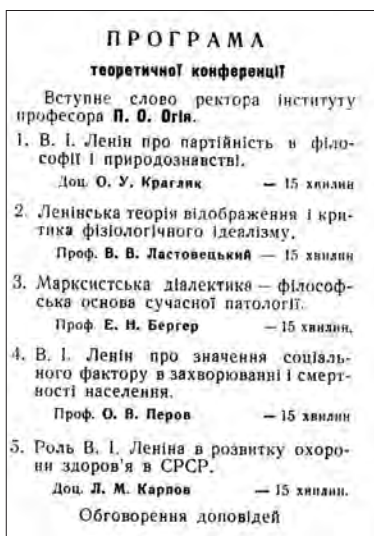
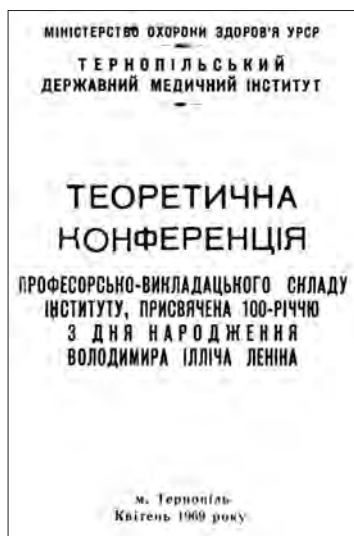
Проявом потреб професійної медичної освіти стала теоретична конференція на тему “Сучасні уявлення про спадковість і їх значення для медицини” (січень 1965 року) [101], але її також пронизувала ідеологія у формі критики менделізму-морганізму. З доповідями виступили професори Е.Н. Бергер і В.В. Ластовецький, доценти І.І. Яременко, З.Ж. Гуде, І.Т. Цилюрник і М.О. Шилко, ст. викладач О.У. Краглик.

Еммануїл Наумович був постійним доповідачем на теоретичних конференціях професорсько-викладацького складу інституту, присвячених ювілейним датам: 150-річчя з дня народження Карла Маркса (“Поняття здоров’я і хвороби з позицій вчення К. Маркса”) – 24 квітня 1968 року, 100-річчя з дня народження В.І. Леніна (“Марксистська діалектика – філософська основа сучасної патології”) – 17 квітня 1969 року, 150-річчя з дня народження Ф. Енгельса (“Критика Ф. Енгельсом ідеалізму та метафізики і її методологічне значення в боротьбі проти реакційних течій у сучасній медицині”) – 25 листопада 1970 року.

На міжвузівській навчально-методичній конференції, яка відбулася 27 листопада 1973 року в актовому залі медичного інституту і була присвячена ідейно-виховним аспектам педагогічного процесу у вищій школі, Еммануїл Наумович виступив з доповіддю “Академічна лекція як одна із форм ідейного виховання студентів” [18].

Програма конференції, присвяченої К. Марксу. Доповідач – проф. Е.Н. Бергер. 1968 рік.

Програма конференції, присвяченої В.І. Леніну. Доповідач – проф. Е.Н. Бергер. 1969 рік.

6. Ф. Енгельс і ідеї про антропогенез.

Проф. М. Я. Полянікін

7. Критика Ф. Енгельсом ідеалізму та метафізики і її методологічне значення в боротьбі проти реакційних течій у сучасній медицині.

Проф. Е. Н. Бергер

МИНИСТЕРСТВО ОХОРОНЫ ЗДОРОВЬЯ УССР
ТЕРНОПОЛЬСЬКИЙ
ДЕРЖАВНИЙ МЕДИЧНИЙ ІНСТИТУТ

ТЕОРЕТИЧНА КОНФЕРЕНЦІЯ

професорсько-викладацького складу інституту, присвячена 150-річчю з дня народження Ф. Енгельса

БХ 12620

зам. 5410-300

м. Тернопіль, обл. друк. XI. 1970 р.

Тернопіль
Листопад 1970

Програма конференції, присвяченої Ф. Енгельсу. Доповідач – проф. Е.Н. Бергер. 1970 рік.

МИНИСТЕРСТВО ВЫСШЕГО И СРЕДНЕГО СПЕЦИАЛЬНОГО
ОБРАЗОВАНИЯ УССР
МИНИСТЕРСТВО ПРОСВЕЩЕНИЯ УССР
МИНИСТЕРСТВО ЗДРАВООХРАНЕНИЯ УССР
Тернопольский государственный медицинский институт
Тернопольский государственный педагогический институт
Тернопольский финансово-экономический институт
Тернопольский филиал Львовского ордена Ленина
политехнического института

ПРОГРАММА

межвузовской учебно-методической конференции, посвященной идейно-воспитательным аспектам педагогического процесса в высшей школе

Тернополь — 1973

«Советский специалист свободнее человека, который только овладевает основами марксистско-ленинской теории, если следит политические цели партии и страны, имеет широко научную и практическую подготовку, в совершенстве владеет своей специальностью».

(Из речи Генерального секретаря ЦК КПСС Л. И. Брежнева на Всесоюзном съезде студентов.)

1. Доцент И. И. ГЕТЬМАН (ректор Тернопольского медицинского института).
Задачи профессорско-преподавательского состава по улучшению качества подготовки молодых специалистов. (15 мин.)
2. Доцент Ф. Ф. ЧЕРНЯВСКИЙ (кафедра марксизма-ленинизма ТМИ), полковник медицинской службы В. И. НЕПОМЯЩИЦ (кафедра военно-медицинской подготовки ТМИ).
Роль общественных наук в формировании коммунистического мировоззрения будущего врача. (15 мин.)
3. Доцент Р. Т. ГРОМЯК (дekan Тернопольского финансово-экономического института).
Роль учебного процесса в вооружении студентов марксистско-ленинской методологией. (15 мин.)
4. Доцент В. П. ШКВАРЕЦ (зав. отделом науки и учебных заведений Тернопольского областного комитета Компартии Украины).
Атлетическое воспитание студентов в процессе преподавания общественных наук. (15 мин.)
5. Доцент В. И. КОС (зав. кафедрой марксизма-ленинизма ТФЛОЛПИ).
Роль кабинетов общественных наук в организации учебного процесса и овладении студентами марксистско-ленинской теорией. (10 мин.)
6. Профессор Э. Н. БЕРГЕР (кафедра патологической физиологии ТМИ).
Академическая лекция как одна из форм идейного воспитания студентов. (15 мин.)

Програма міжвузівської навчально-методичної конференції. Доповідач – проф. Е.Н. Бергер. 1973 рік.

Проф. Е.Н. Бергер виступає на міжвузівській навчально-методичній конференції. 1973 рік.

У 1970-1971 навчальному році на семінарі підвищення кваліфікації викладачів інституту проф. Е.Н. Бергер прочитав дві лекції – “Педагогічні основи формування фахівця-лікаря” і “Патогенез спадкових хвороб” [44], 2 жовтня 1973 року – лекцію “Психологічні аспекти навчання у вищій школі” [47]. 29 березня 1973 року проф. Е.Н. Бергер прочитав у лекторії ТДМІ першу після його відкриття лекцію на тему “Сучасні уявлення про рак і боротьба з ним” (з демонстрацією діапозитивів і кінофільму) [46]. Присутніх було понад 100 осіб.

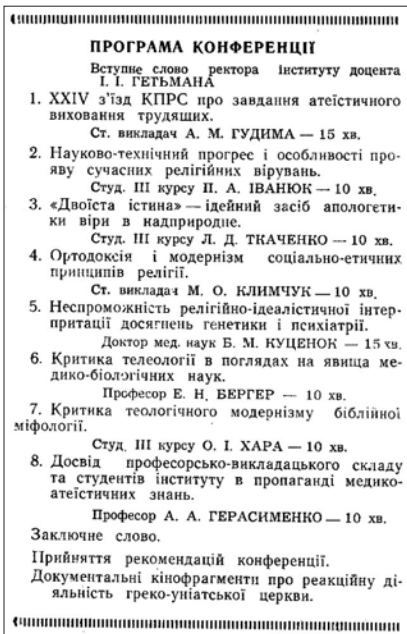
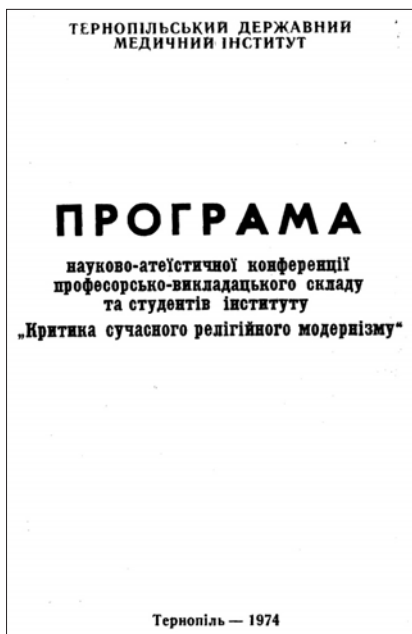
28 березня 1974 року проф. Е.Н. Бергер взяв участь в науково-атеїстичній конференції професорсько-викладацького складу і студентів інституту “Критика сучасного релігійного модернізму” [14]. Тема його доповіді – “Критика телеології в поглядах на явища медико-біологічних наук”.

Кафедра патологічної фізіології проводила роботу в народному університеті здоров’я на бавовняно-прядильному комбінаті. У 1970 році співробітники кафедри організували там три конференції: дві – на тему “В.І. Ленін і радянська охорона здоров’я”

(26 лютого і 26 березня), третю – на тему “Досягнення радянської медицини від з’їзду до з’їзду” (9 грудня). На перших двох проф. Е.Н. Бергер виступив з доповіддю “Охорона здоров’я у нас і у них”, на третій – з доповіддю “Проблема оживлення людини”.

29 листопада 1966 року на засіданні Вченої Ради [119] завідувач кафедри марксизму-ленінізму доц. Ф.Ф. Чернявський інформував присутніх про проведення Всесоюзного конкурсу студентських наукових робіт з проблем суспільних наук, історії ВЛКСМ і міжнародного молодіжного руху, присвяченого 50-річчю Великої Жовтневої соціалістичної революції, у відповідності з рішенням Міністерства вищої і середньої спеціальної освіти СРСР і Постановою ЦК ВЛКСМ від 12 травня 1966 року.

Протягом наступних років такі конкурси стали невід’ємною складовою ідейно-виховної роботи навчальних закладів Радян-

Програма науково-атеїстичної конференції. Доповідач – Е.Н. Бергер. 1974 рік.

ського Союзу, в тому числі, звичайно, Тернопільського медінституту. Їх приурочували до різних ювілейних дат і важливих поточних політичних подій – 50-річчя Ленінського комсомолу, 100-річчя з дня народження В.І. Леніна, 50-річчя утворення СРСР, 50-річчя присвоєння комсомолу імені В.І. Леніна, XXIV і XXV з'їздів КПРС. До керівництва підготовкою і проведення цих конкурсів неодноразово залучали проф. Е.Н. Бергера. Його вводили до складу загальноінститутських оргкомітетів II Всесоюзного конкурсу (1967 рік) [98], III Всесоюзного конкурсу (1969 рік) [43], IV Всесоюзного конкурсу (1970 рік) [44] і VI Всесоюзного конкурсу – (1975 рік) [111], а також до складу курсової атестаційної комісії (1973 рік) [108].

Як член атестаційної комісії Еммануїл Наумович давав консультації студентам по виконанню робіт, присвячених філософським питанням медицини. У 1969-1970 навчальному році член студентського наукового гуртка при кафедрі патологічної фізіології студент VI курсу О.Я. Порохняк виконав під керівництвом проф. Е.Н. Бергера роботу на тему “В.І. Ленін і природознавство”, яку прийняли на студентську наукову конференцію Київського медичного інституту [43].

7 квітня 1973 року наказом ректора [61] в Тернопільському медінституті ввели громадсько-політичну практику. Проф. Е.Н. Бергера ввели до складу атестаційної комісії III курсу [62].

Еммануїл Наумович проводив політико-виховну роботу серед студентів.

У 1959-1960 навчальному році за пропозицією кафедри марксизму-ленінізму він прочитав студентам III курсу лекцію на тему “Діалектичний матеріалізм і деякі питання медицини” [90]. Лекція була попередньо обговорена і схвалена на засіданні кафедри марксизму-ленінізму з участю завідувачів кафедр. Цю лекцію він читав студентам III курсу у 1960-1961 [91], 1961-1962 [92] і 1962-1963 [93] навчальних роках. Крім того, у цих роках він давав консультації студентам VI курсу з питань діалектичного матеріалізму і медицини.

Філософія медицини була улюбленою тематикою Еммануїла Наумовича. Лекції на цю тему він неодноразово читав аспірантам і клінічним ординаторам: “Діалектичний матеріалізм і медицина” [97], “Деякі питання медицини в світлі діалектичного матеріалізму” [98], “Філософські проблеми медицини” [99]. З доповідями такого змісту він виступав і в позаінститутських аудиторіях (для прикладу можна навести лекцію “Філософські основи вчення про здоров’я і хвороби людини”, прочитану для лікарів-керівників теоретичних семінарів) [96].

Оскільки Еммануїлу Наумовичу випало працювати директором трьох медичних бібліотек, він був добре обізнаний з бібліографією і ділився своїми знаннями з працівниками інституту. Викладачам він прочитав лекцію “Основи бібліографічних знань” [97], аспірантам і клінічним ординаторам – “Методи бібліографічної роботи” [98]. Крім того, Еммануїл Наумович виступав з лекціями на семінарі підвищення педагогічної майстерності викладачів інституту: “Педагогічні основи формування фахівця-лікаря”, “Патогенез спадкових хвороб” [44] і “Психологічні аспекти навчання у вищій школі” [47].

Проф. Е.Н. Бергер читає лекцію в Інституті вдосконалення вчителів. 1960-і роки.

Існувала ще одна аудиторія, куди Е.Н. Бергера запрошували для читання лекцій. Це – Інститут вдосконалення вчителів. Зрозуміло, що педагогів не цікавили медичні проблеми. Еммануїл Наумович підбирав для них лекції філософського або педагогічного змісту. І вони викликали зацікавлення у слухачів.

Через інвалідність Еммануїлу Наумовичу важко було брати участь у таких масових міроприємствах, як святкові демонстрації. У середині 1960-х років він ще знаходив сили і бажання пройтись у святковій колоні, пізніше повністю самоусунувся від цього обтяжливого політичного заходу. Тому залишилося небагато фотографій і збереглося небагато згадок про нього як демонстранта.

На демонстрації. Справа наліво: Е.Н. Бергер, В.А. Болярська, Ю.І. Бондаренко, Л.Н. Бабінська, А.І. Паламарчук, М.П. Отенко, В.А. Григорян, Н.М. Вашкевич, Ю.О. Цаль, В.Д. Пришляк. 1960-і роки.

9. ДОПОМОГА ОРГАНАМ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я

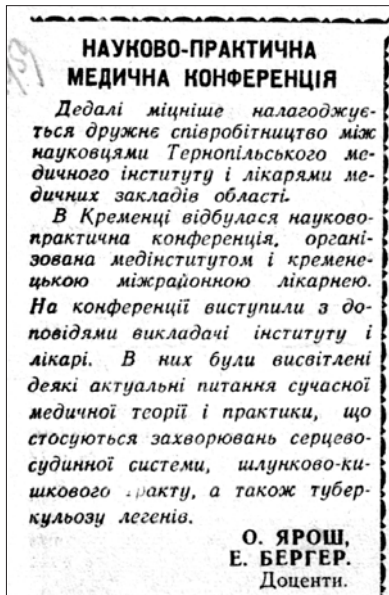
Одним із напрямків діяльності кафедри була допомога органам охорони здоров'я.

У 1958-1959 навчальному році з числа викладачів інституту сформували чотири бригади з метою надання районній медичній організаційної допомоги, підвищення кваліфікації кадрів, залучення їх до науково-дослідної роботи і здійснення санітарної освіти. До складу Кременецької бригади, керованої О.А. Ярошем, входив Е.Н. Бергер. 27 червня 1959 року бригада О.А. Яроша провела у Кременецькій міжрайонній лікарні науково-практичну конференцію, в програмі якої значилося 7 доповідей [100]. Три з них зробили науковці інституту, чотири – практичні лікарі. Доц. Е.Н. Бергер виступив з лекцією “Сучасні уявлення про етіологію і патогенез гіпертонічної хвороби”

[79]. Залишилася невелика газетна замітка доцентів О.А. Яроша і Е.Н. Бергера про цю конференцію.

Допомога органам охорони здоров'я з боку теоретичних кафедр зводилася в основному до читання лекцій лікарям, які приїжджали в обласну лікарню на курси підвищення кваліфікації. З цією метою проф. Е.Н. Бергера щорічно використовував облздороввідділ. Нижче я перелічу лише деякі з прочитаних ним лекцій у хронологічній послідовності.

1. На першій обласній науково-практичній конференції медінституту і облздороввідділу [89]: “Сучасні погляди на простуду і

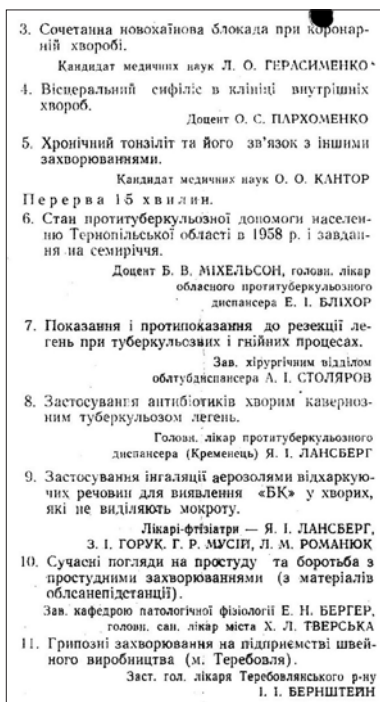
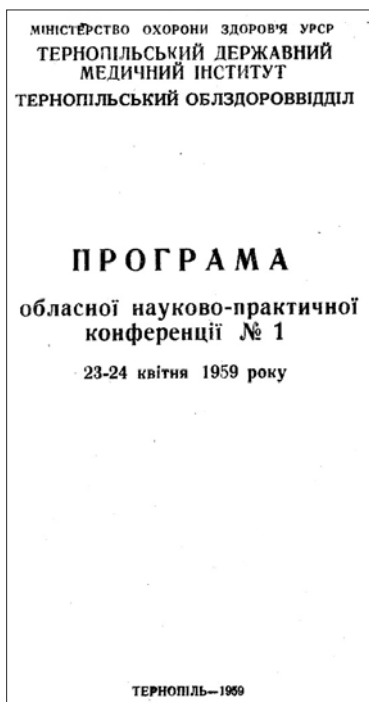
Замітка про конференцію у Кременецькій лікарні. 1959 рік.

боротьба з простудними захворюваннями” (спільно з головним санітарним лікарем міста Х.Л. Тверською) і “Про практичне значення наукових праць Тернопільського держмедінституту” (23-24 квітня 1959 року).

В роботі конференції взяли участь 44 співробітники інституту і 140 лікарів.

2. На засіданні обласного товариства терапевтів – “Сучасні уявлення про етіологію раку” (1958-1959 навчальний рік) [89].

3. На курсах підвищення кваліфікації лікарів з електрокардіографії – дві лекції у 1959-1960 навчальному році [90], 2 лекції (“Клінічна фізіологія кровообігу”) – 20 і 21 лютого 1961 року [74], 3 лекції (“Клінічна фізіологія кровообігу”) – 7 і 8 травня 1964 року [94].

Програма обласної науково-практичної конференції № 1. Доповідач – доц. Е.Н. Бергер. 1959 рік.

4. На курсах вдосконалення і підвищення кваліфікації лікарів-терапевтів і лаборантів (вибірково): “Патологічна фізіологія кровообігу” (4 і 6 квітня 1962 року) [92], “Патофізіологія серцевої недостатності”, “Патофізіологія судинної недостатності”, “Етіологія і патогенез гіпертонії” (23, 26 і 30 вересня 1963 року) [94], “Патологія водно-сольового обміну” і “Патологія крові” (для завідуючих клінічними і біохімічними лабораторіями лікарень області, 1964-1965 навчальний рік) [95], “Основні дані по фізіології і патології наднирників” (28 травня 1965 року) [95], “Патологія обміну нейтральних жирів”, “Патологія обміну ліпідів”, “Спадкові аномалії обміну речовин” [97], “Роль спадковості в патології людини”, “Патологія вуглеводного обміну” (17-18 лютого 1969 року) [99], “Порушення кислотно-лужної рівноваги”, “Роль спадковості в патології” (2-6 лютого 1970 року) [43], “Порушення обмінних функцій печінки”, “Порушення пігментної функції печінки та жовчовиділення” (3 листопада 1970 року) [44], “Етіологія і патогенез ішемічної хвороби серця” (18 лютого 1972 року) [45], “Патологія водно-сольового обміну” (2 березня 1973 року) і “Порушення кислотно-лужної рівноваги” (3 березня 1973 року) [46].

Крім того, Еммануїл Наумович читав лекції на медичну тематику в районах області. У 1963-1964 навчальному році він прочитав лекцію “Концепція Сельє і її критика” для лікарів Вишнівецької районної лікарні, лекцію “Про роль гормонів гіпофіза і наднирників в пристосовних реакціях організму” лікарям Збараського району (18 березня 1965 року), дві лекції для викладачів та учнів Бережанського медучилища: “Роль спадковості в патології людини” (1965-1966 навчальний рік) і “Анафілаксія і алергія” (14 січня 1969 року).

10. ВИХОВНА РОБОТА

З першого навчального року кафедри виділили в студентському гуртожитку № 1 кімнати 29, 30, 31, 44 для проведення виховних заходів. Ця форма роботи закріпилася в інституті на десятки років. Вона планувалася партійною організацією і ректоратом. Наприклад, 29 серпня 1969 року Вчена Рада затвердила “План проведення ідейно-виховної роботи в гуртожитках Тернопільського державного медичного інституту на 1969-1970 навчальний рік”, яким було передбачено 52 заходи – лекції на різноманітну тематику і зустрічі з передовиками виробництва і учасниками Великої Вітчизняної війни [115]. В цьому плані виконавцями затверджені ректор, проректор, декан і його заступник, члени парткому і комітету комсомолу, куратори студентського наукового товариства, завідувачі кафедр. Серед них – проф. Е.Н. Бергер з лекцією “Лікар – всебічно розвинута людина”.

Еммануїл Наумович проводив виховну роботу в закріплених студентських кімнатах разом із співробітниками кафедри. У 1967-1968 навчальному році він провів у червоному куточку гуртожитку № 1 бесіду із студентами на тему “Про новинки художньої літератури, про нові постановки в театрі і кінокартини”, а в гуртожитку № 4 бесіду на тему “Спогади про студентські роки” [98].

У 1968-1969 навчальному році Еммануїл Наумович провів бесіду із студентами закріплених кімнат 88-95 гуртожитку № 5 на тему “Ленін і класична музика” і розповів про свою туристську поїздку в Сибір по ленінських місцях Красноярського краю [43]. Розповідь “Моя подорож по ленінських місцях Красноярського краю” Еммануїл Наумович повторив у 1970-1971 навчальному році (гуртожиток № 5, кімнати 30-37, 40) [44], а в 1971-1972 навчальному році прочитав у ленінських кімнатах гуртожитків № 1 і № 3 дві лекції, присвячені Міжнародному року книги [45]. Наступного навчального року Емануїл Наумович взяв участь у вечорі дружби студентів VI курсу, присвяченому 50-річчю СРСР (гуртожиток № 5) [46], а в 1973-1974 навчальному році провів у гуртожитку № 3

вечір-бесіду “Лікарі-подвижники” з демонстрацією спеціально виготовлених діапозитивів [47].

9 листопада 1970 року Еммануїл Наумович зустрівся із студентами підшефної 7 комсомольської групи ІІІ курсу і розповів про І з'їзд патофізіологів у Баку, про історичні місця і особливості цього міста [44].

Еммануїл Наумович в студентському гуртожитку № 3. 1971-1972 навчальний рік.

Еммануїл Наумович в студентському гуртожитку № 3. 1971-1972 навчальний рік.

Еммануїл Наумович в студентському гуртожитку № 3. 1971-1972 навчальний рік.

Еммануїл Наумович в студентському гуртожитку № 3. 1971-1972 навчальний рік.

Однак відвідування гуртожитків співробітниками кафедр не завжди носили цільний, ідейно спрямований характер. Щоб провести цікавий виховний захід, необхідно було зарані підготуватися, організувати студентів, а часу, як правило, не вистачало. Та й сама виховна форма поступово втрачала привабливість, почала

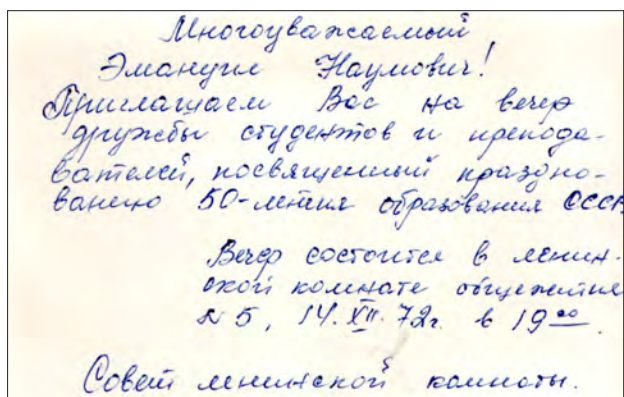
віддавати дріб'язковістю і формалізмом. Викладачі обходили підшефні кімнати, записували факт відвідування в реєстраційному журналі і з полегшенням покидали гуртожиток. Тільки в окремих

У гуртожитку серед студентів прикріплених кімнат № 21-30. 24 лютого 1972 року.

випадках зав'язувалося невимушене спілкування. Тоді в кімнату набивалися студенти із сусідніх кімнат, і розмова затягувалася на годину-півтори.

Іноді студенти самі запрошували співробітників кафедр на зустріч у гуртожитку. Адже Ради ленінських кімнат також сушили голови над тим, як реалізувати заплановані заходи. Тому проявляли ініціативу і зверталися до викладачів (здебільшого – професорів, доцентів) з проханням виступити перед студентами з цікавою лекцією або провести бесіду, яка б зацікавила молодих людей. Такі заходи, звичайно, приурочували до важливих поточних подій чи ювілейних дат.

Многоуважаемий
Еммануїл Наумович!
Принімаємо Вас на вечір
дружби студентів и препода-
вателів, посвящений празно-
ванню 50-ліття образования СССР.
Вечір состоится в Ленин-
ской комнате общежития
№ 5, 14. VII. 72г. в 19⁰⁰.
Совет Ленинской комнаты.

Запрошення на вечір дружби в ленінській кімнаті гуртожитку. 1972 рік.

Еммануїл Наумович відгукувався на студентські запрошення. Наприклад, у 1974-1975 навчальному році він провів у гуртожитку № 3 (кімнати 1, 2, 6, 7, 8, 11, 12, 13) бесіди на теми “Про поїздку в Москву”, “Про підготовку до іспитів”. Для другої комсомольської групи він провів бесіду про класичну музику з програванням творів вітчизняних і зарубіжних композиторів. Еммануїл Наумович був вихований на класичній музиці. Вона для нього залишилася еталоном на все життя, і він її пропагував серед молоді.

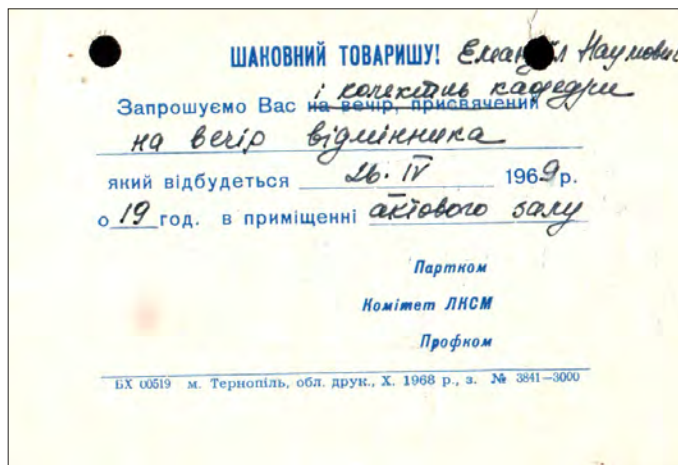

Зустріч із студентами ленінській кімнаті гуртожитку.

Після зустрічі – квіти Еммануїлу Наумовичу.

12 жовтня 1971 року на засідання Вченої Ради винесли питання “Про участь кафедр патологічної фізіології та факультетської терапії в ідейно-виховній роботі серед студентів” [116]. Петро Омелянович залишився незадоволеним роботою кафедри в гуртожитках.

Запрошення на вечір відмінника. 1969 рік.

Емануїл Наумович брав участь не тільки у виховних заходах серед студентів, що проживали в гуртожитках. В квітні 1969 року він виступив на вечорі відмінника [93,112], в лютому 1972 року – на дні відкритих дверей [33].

11. ПРОПАГАНДА МЕДИКО-АТЕЇСТИЧНИХ ЗНАТЬО

Еммануїл Наумович був активним пропагандистом політичних, атеїстичних, медичних і науково-популярних знань серед населення міста й області.

25 грудня 1957 року в актовому залі медінституту вперше відбувся вечір запитань і відповідей на медичні теми, на якому Еммануїл Наумович зробив два виступи:

1. Про відновлення функцій організму при агонії і клінічній смерті.

2. Про суть ракової хвороби.

У 1957-1958 навчальному році було створено інститутський лекторій. Рада лекторію запропонувала співробітникам інституту подати теми лекцій, з якими вони могли б виступати перед населенням. Надійшло 40 тем. Рада відібрала з них 5 тем з метою впровадити їх у лекційну практику в II півріччі 1957-1958 навчаль-

Вечір запитань і відповідей в актовому залі медінституту. 25 грудня 1957 року.

ного року. В числі відібраних була тема доц. Е.Н. Бергера “Причини виникнення раку та боротьба з ним”, яку він уже апробував під час виїзду в Чортківський район. 14 листопада 1957 року Еммануїл Наумович виступав з нею на Чортківській швейній фабриці і на Колиндянському заводі вітамінних концентратів. 18 лютого 1958 року Вчена Рада затвердила запропоновані теми [123].

Еммануїл Наумович виступив з цією лекцією перед слухачами лекторію (15 березня 1958 року) і перед працівниками Тернопільського міськвиконкому (23 травня 1958 року) [78].

За ініціативою Тернопільського обкому партії зразу ж після заснування медичного інституту з його працівників було сформовано медико-атеїстичні бригади, які проводили пропагандистську роботу в місті і виїжджали в райони. У їх складі постійно виступав Еммануїл Наумович, а в 1968-1969 навчальному році він навіть очолював одну з бригад [99].

Інструктаж членам медико-атеїстичних бригад. Зліва направо: лектор обкому КП України А.С. Русова, проф. О.А. Ярош, доц. І.І. Яременко (стоїть), доц. М.Г. Масик, доц. Е.Н. Бергер, доц. М.М. Романовський. 1962 рік.

Перед виїздом у райони. 1962 рік.

Виїзд медико-атеїстичних бригад у райони. Зліва направо: доц. І.І. Яременко, доц. М.М. Романовський, проф. М.П. Скакун, доц. М.Г. Масик, доц. Е.Н. Бергер, доц. К.В. Кованов, проф. О.А. Ярош, доц. П.О. Огій. 1962 рік.

У 1959 році Еммануїл Наумович виступав у Тернополі (2 березня), виїжджав на вечори запитань та відповідей у Почаїв (12 березня), Підволочиськ (16 травня), Кременець (27 травня) [89]. Всього за цей рік ним було прочитано 30 лекцій [57]. Наступного навчального року Еммануїл Наумович виїжджав у Гусятинський район, Вишнівецький район (с. Залісся), Копичинецький район (с. Сухостав) [90].

Проф. Е.Н. Бергер виступає в колгоспному клубі. Середина 1960-х років.

Жителі села слухають виступ проф. Е.Н. Бергера. Середина 1960-х років.

У 1959-1960 навчальному році Еммануїл Наумович виступав на міжобласному семінарі атеїстів і на декаднику лекторів-атеїстів з лекціями “Наука і релігія про життя і смерть” і “Відновлення життєдіяльності організму при агонії і клінічній смерті” [90], у 1963-1964 навчальному році – на обласних семінарах пропагандистів, де прочитав 3 лекції на медико-біологічні теми [94].

Відповідальна за роботу медико-атеїстичних бригад лектор обкому партії А.С. Русова неодноразово відзначала Еммануїла Наумовича як одного з кращих лекторів на сторінках газети “Вільне життя” і журналу “Атеїст Тернопільщини”. В замітці “Вечір запитань і відповідей” вона писала: “В актовому залі Тернопільського медичного інституту зібралося близько 500 жителів міста і лектори-атеїсти області... Тут були робітники, студенти, молоді виробничники. З великим інтересом присутні заслухали науково обгрунтовані відповіді завідуючого кафедрою медичного інституту доцента тов. Бергера, лауреата Сталінської премії тов. Серяпіна, кандидата хімічних наук тов. Цейтліна, кандидата філософських наук тов. Коробко, доцента медичного інституту тов. Масика та ін”. У статті “Вечір запитань і відповідей в почаївському Будинку культури” [135] А.С. Русова знову підкреслює зацікавленість аудиторії виступом Еммануїла Наумовича: “З великим інтересом аудиторія слухала відповідь на запитання про можливість відживлення “мертвих”, яку дав кандидат медичних наук тов. Бергер”. 16 травня 1959 року відбулася зустріч завідувачів кафедр Тернопільського медичного інституту з трудящими Підволочиського району – працівниками колгоспного виробництва і залізничного транспорту та інтелігенцією. Із статті А. Русової “Запитуйте! Відповідають учені...” [136]: “Учасників зустрічі цікавило питання, як сучасна наука вирішує проблеми лікування раку. Доцент тов. Бергер відповів на це запитання”.

9 грудня 1970 року кафедра організувала теоретичну конференцію на тему “Досягнення радянської медицини від з’їзду до з’їзду” в народному університеті здоров’я на бавовняно-прядиль-

ному комбінаті. Проф. Е.Н. Бергер виступив з лекцією “Проблема оживлення організму”.

16 січня 1971 року Еммануїл Наумович виїжджав у село Кругловець Гусятинського району на вечір запитань і відповідей “Від з’їзду до з’їзду” у складі бригади, організованої обкомом партії [44].

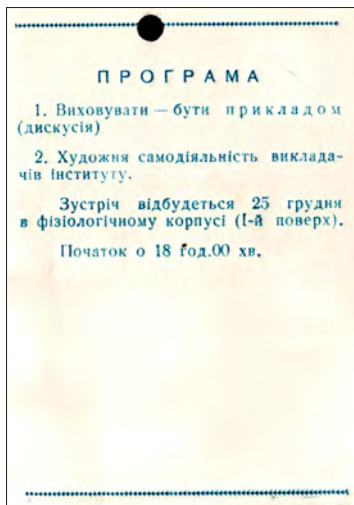
24-28 березня 1974 року в Тернопільській області проводилися “Дні науки”, присвячені 250-річчю Академії Наук СРСР [36]. Згідно плану, затвердженого секретаріатом обкому партії [113], проф. Е.Н. Бергер у складі бригади, організованої АН УРСР, товариством “Знання” і обкомом КП України, виїжджав у райони області, де виступав з лекціями “Досягнення радянської медицини” і “Сучасна наука про можливість оживлення людини після клінічної смерті”: в Заліщиках – 26 березня, у Збаражі – 27 березня.

12. ТОВАРИСЬКІ ЗУСТРІЧІ

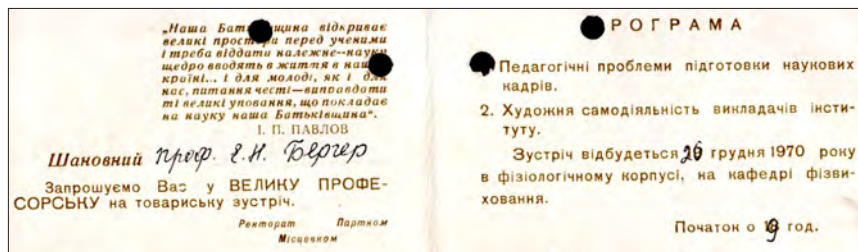
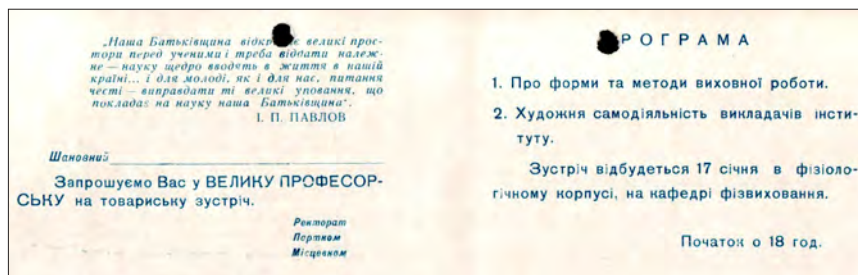
В 1969 році в інституті стартувала нова форма дружнього спілкування викладачів, аспірантів і клінічних ординаторів під назвою “У Великій професорській”. На більшості цих зустрічей провідною темою розмови в тому чи іншому аспекті була проблема фахової підготовки і виховання молодих спеціалістів.

25 грудня 1971 року у Великій професорській відбулася товариська зустріч і дискусія на тему “Виховувати – бути прикладом”, де Еммануїл Наумович поділився власними думками з цього питання. Він виголосив коротку, але яскраву промову під назвою “Ідейне виховання студентів на прикладах з історії науки”.

О. Маркова і Я. Федонюк так охарактеризували виступ Еммануїла Наумовича [55]: “Усім припав до душі виступ професора Е.Н. Бергера. Він мовив про риси, найбільш властиві науковцям-педагогам: невтомний пошук, допитливість, працелюбність, вічне прагнення нових висот і постійне невдоволення собою”.

Запрошення і програма зустрічі у Великій професорській. 1971 рік.

Запрошення проф. Е.Н. Бергеру на зустрічі у Велику професорську. Січень і грудень 1970 року.

Запам'яталося вітальне слово проф. Е.Н. Бергера на ювілейній зустрічі лікарів першого випуску (15 травня 1971 року).

28 грудня 1974 року Еммануїл Наумович виступив на інститутському тематичному студентському вечорі, присвяченому темі “С чего начинается Родина”.

Незважаючи на природний дар переконливо дискутувати і дохідливо писати, на сторінках обласної преси Еммануїл Наумович виступав рідко [5, 7, 8, 12, 13]. В пропагандистській діяльності він віддавав перевагу своїм ораторським можливостям.

13. СКЛАДНИЙ ХАРАКТЕР

Треба сказати, що Еммануїл Наумович мав імпульсивний, вибуховий характер, спілкуватися і працювати з ним не завжди було просто. Конфліктні ситуації виникали через його емоційну вразливість, надмірну принциповість, індивідуалізм міркувань, нетолерантність до критики, іноді надто гостру оцінку робочої події, яка мало чим відрізнялася від буденної. Наведу кілька прикладів.

4 березня 1958 року на засідання Вченої Ради [124] винесли питання про політвиховну, учбову та наукову роботу на кафедрі патологічної фізіології (доповідач – доц. Е.Н. Бергер, співдоповідачі – доц. М.Й. Вальчук і канд. мед. наук К.В. Кованов). В цілому комісія і Вчена Рада позитивно оцінили роботу кафедри. Комісія, щоб не виглядати необ'єктивною, традиційно вказала на окремі недоробки, які після обговорення питання Вченою Радою знайшли відображення в її постанові. Ось деякі з них:

1. Організувати на кафедрі систематичне проведення політінформацій.
2. Посилити виховну роботу в студентському гуртожитку.
3. При читанні лекцій і проведенні практичних занять більше використовувати демонстраційний матеріал – досліди на тваринах.

4. Рекомендувати кафедрі переглянути зміст кожного практичного заняття з точки зору можливості його насичення і створення умов для самостійної роботи студентів.

5. Покращити методичну роботу на кафедрі.

Як бачимо, зауваження носили загальний і рекомендаційний характер, але Еммануїл Наумович категорично висловився про свою повну незгоду з ними. Ситуація набула скандального змісту. І от 12 березня на засідання партбюро винесли питання “Про виступ на Раді члена КПРС доц. Бергера Е.Н” [106]. Члени партбюро засудили поведінку доц. Е.Н. Бергера і порадили йому виступити на черговому засіданні Вченої Ради з визнанням своїх помилок. Але й партійна критика не похитнула його позицій: “Я не згідний з резолюцією і заявляти на Раді про згоду не можу. Антипартійного у своїй поведінці я не бачу. Я маю право не погодитися, інакше Рада буде парадом”.

І все таки, тверезо поміркувавши і прислухавшись до рекомендацій членів Вченої Ради і партійного бюро, на черговому засіданні Вченої Ради він поступився своїми надмірними принципами і сказав для примирення: “Моя заява була недоречна, і я приєднуюся до думки тих, які голосували за цю резолюцію” [125].

Не склалося в Еммануїла Наумовича теплих стосунків із співробітниками кафедри, зокрема з О.О. Марковою.

20 лютого 1962 року Е.Н. Бергера усунули від керівництва “философским семинаром” [105], а 1 березня звільнили від обов’язків голови наукової комісії інституту [107].

Надалі стосунки між Еммануїлом Наумовичем і співробітниками кафедри, зокрема – Оленою Олексіївною більш-менш налагодилися.

Принаймні, в лютому 1964 року під час обговорення конкурсних справ на засіданні Вченої Ради [121] Еммануїл Наумович сказав: “Товариші, я 7 років працюю в нашому інституті. І коли зачитували список запропонованих для балотування товаришів на посади доцентів, я відчував почуття гордості, адже це все вихованці нашого інституту. Зокрема, О.О. Маркова, я її кандида-

Е.Н. Бергер і О.О. Маркова обговорюють результати дослідів в кабінеті завідуючого. Середина 1960-х років.

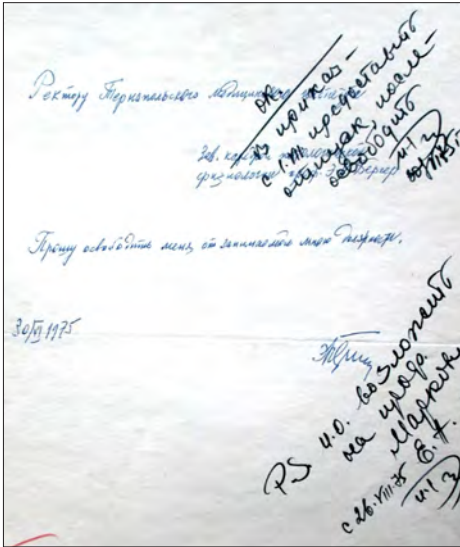
туру підтримую”. Коли в 1964 році Олені Олексіївні присвоювали вчене звання доцента, Еммануїл Наумович на засіданні Вченої Ради повторив ці слова [126]: “...Вважаю, що у мене на кафедрі гарний педагог, гарний науковий працівник і я гаряче підтримую цю кандидатуру”. На кафедрі встановилося затишшя, яке періодично переривалося дрібними інцидентами, але не переростало в серйозні конфлікти.

Тим часом Олена Олексіївна стала доктором наук, професором. Еммануїл Наумович чудово розумів, що невблаганно наближається 65-річчя, коли його відправлять на пенсію.

14. ОСТАННІЙ СЕМЕСТР

10 січня 1975 року відбулося засідання ректорату, на якому стояло питання “Звіт про ідейно-виховну роботу кафедри патологічної фізіології” [112]. Як бачимо, засідання запланували провести спеціально в день народження Еммануїла Наумовича, в день його 65-річчя. І тему звіту вибрали неспроста. Після доповіді проф. Е.Н. Бергера члени ректорату замість теплих слів і дружніх побажань висловили імениннику немало заготовлених запитань і в’їдливих фраз. Ніхто із членів ректорату не заїкнувся про можливість переобрання проф. Е.Н. Бергера на наступний п’ятирічний термін. Мабуть, в усіх уже домінувало передбачення, що весняний семестр 1975 року – фінал його педагогічної діяльності.

30 червня 1975 року проф. Е.Н. Бергер звернувся до ректора інституту доц. І.І. Гетьмана з заявою звільнити його з посади.

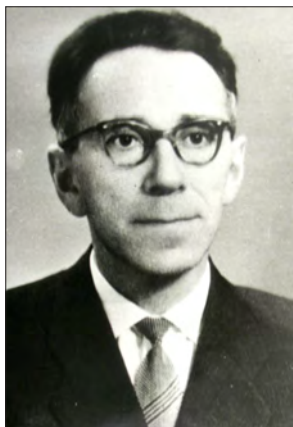

Заява Е.Н. Бергера про звільнення з посади.
30 червня 1975 року.

Прохання заявника задовольнили на другий день [66]: “Зав. кафедрою патологічної фізіології проф. Бергера Емануїла Ноєховича звільнити з посади за власним бажанням в зв’язку з переходом на пенсію по старості (ст. 38 КЗПП УРСР) з 20 липня 1975 р. Підстава: Заява проф. Бергера Е.Н.”

Цим самим наказом виконуючим обов’язки завідуючої кафедрою патологічної фізіології призначили проф. О.О. Маркову – з 26 серпня 1975 року.

15. ФРОТОХРОФІКА

Еммануїл Наумович Бергер. В актовому залі. Кінець 1960-их років.

На палубі корабля. 1969 рік.

Перед лекцією. 1970 рік.

Е.Н. Бергер. 1969 рік.

З колективом кафедри. Зліва направо: сидять – Болярська Валерія Андріївна, Бергер Еммануїл Наумович, Маркова Олена Олексіївна; стоять – Герасимчук Ліда Андріївна, Файфура Василь Васильович, Бондаренко Юрій Іванович, Бабінська Людмила Никифорівна, Сцибайло Ореста Іванівна, Хома Марія Олексіївна. Орієнтовно – 1970 рік.

Колектив кафедри обговорює проект рішень XXIV з'їзду КПРС. Текст зачитує партгрупорг кафедри Ю.І. Бондаренко. 1971 рік.

На засіданні Вченої Ради. 1970-1971 навчальний рік.

В робочому кабінеті. 1972 рік.

За трибуною. Березень 1972 року.

В центрі – Е.Н. Бергер. Зліва направо: Л.А. Герасимчук, В.В. Файфура, Л.Н. Бабінська, О.П. Росоловський, В.А. Болярська, О.П. Яхван, Ю.І. Бондаренко. Середина 1970-х років.

15 січня 1998 року В.В. Файфура з доцентом В.Д. Пришляком, домашнім лікуючим лікарем Еммануїла Наумовича, завітали до нього на день народження. Він погодився сфотографуватися.

Е.Н. Бергер у домашньому робочому кабінеті. 15 січня 1998 р. Фото В.Д. Пришляка.

Фотознімок В.Д. Пришляка, мабуть, виявився останнім. Принаймні, не вдалося розшукати фотографій, зроблених пізніше за цю дату.

16. ДІЯЧ ЄВРЕЙСЬКОЇ КУЛЬТУРИ

Як громадський діяч Еммануїл Наумович проявив себе активним членом Тернопільського обласного товариства єврейської культури “Алеф”. На початку 1990-х років Товариство поставило перед своїми членами першочергове завдання зайнятися виявленням жителів Тернопільщини, які рятували євреїв під час німецько-фашистської окупації. Еммануїл Наумович пише [15]: “Так, на Тернопільщині внаслідок геноциду загинуло понад

200000 євреїв. Після війни залишилося менше одного відсотка довоєнної їх кількості. Усякі спроби з боку окремих осіб із оточуючого населення врятувати кого-небудь із євреїв в разі викриття жорстоко каралися. В таких випадках знищувались і рятовані, і рятувальники. І все ж таки були серед синів і дочок Української Землі люди, які, переборюючи страх кривавої розплати, ризикуючи життям своїм і своєї сім'ї, давали таємний притулок своїм землякам-євреям. І в ряді випадків врятовували їх життя. Це були високі прояви душевного благородства, мужності і людяності. Таких людей з ініціативи працівників Меморіального комплексу Катастрофи (Яд Вашем) в Єрусалимі назвали праведниками світу. На 1 січня 2013 року Яд Вашем визнав праведниками 24811 осіб, в тому числі в Україні – 2441 особу.

Еммануїл Наумович активно включився в пошукову роботу. В Тернопільському обласному архіві зберігається його листування з врятованими та їх рятувальниками, яке супроводжується фотографіями, газетними публікаціями, копіями дипломів про присвоєння звання “Праведник світу”. Часова віддаленість подій ускладнювала пошук. В документі “Праведники Тернопілля” він пише [15]: “Але багатьох з них вже нема в живих. Важливим джерелом були для нас розповіді їх дітей, онуків, інших родичів, сусідів, в деяких рідких випадках – повідомлення, що з'явилися у пресі”.

В архів передано листи-свідчення жителів Тернопільської області Ю.М. Лози, С.Г. Гелецької, Г.І. Андрушевської, Л.Й. Вертепної, Н.Й. Славіної, Є.А. Зависянської, Б.М. Доманського та інших, де описано злочини окупаційної влади і факти порятунку євреїв місцевим населенням. До всіх листів долучено записи Еммануїла Наумовича про хід пошукової роботи.

В інтерв'ю газеті “Свобода” він сказав [49]: “Вважаю, що ця робота має велике політичне і моральне значення. Адже такі факти – найкраща характеристика української нації. Треба, щоб про них була вічна пам'ять”.

12 серпня 1991 року Еммануїл Наумович надіслав Республіканському товариству єврейської культури лист про Остапа Се-

меновича Климчука (Кременець) і Антона Сухінського (Зборів), який зумів врятувати 6 осіб, для занесення їх до “Книги праведників” [134].

На 26 вересня 1994 року Еммануїл Наумович склав поіменний список усіх відомих йому праведників Тернопілля. В результаті проведеної роботи вдалося виявити 94 особи. Кількох із них німці розстріляли за переховування євреїв.

В процесі пошукової роботи Еммануїл Наумович вів листування з видатним американським вченим – хіміком, поетом, драматургом, філософом, лауреатом Нобелівської премії Роальдом Гоффманом, галицьким євреєм, уродженцем Золочева. Р. Гоффман згадував про свої дитячі роки: “Почалася війна. Ми потрапили в гетто, потім – у табір, потім нас сховав у себе вчитель-українець. Батько загинув при спробі організувати масову втечу з табору. Мені було п’ять років, коли ця звістка дійшла до нас на українське горище. Війна закінчилася. Із 12 тисяч євреїв нашого міста (Золочева – Е.Б.) вижило вісімдесят осіб”. Роальда з матір’ю врятував учитель Микола Дюк з Унева. В обласному архіві зберігаються лист Е.Н. Бергера, лист-відповідь Р. Гоффмана від 4 липня 1994 року, а також надіслані ним матеріали, які стосуються Золочева, – ксерокопія книги “Місто Золочів”, виданої у США (1967), старі фотографії та документи, вирізки із Золочівської районної газети “Народне слово” (1992).

Еммануїл Наумович збирав і публікував матеріали про єврейських релігійних, політичних і культурних діячів, особливо тих, життя та діяльність яких були пов’язані з Тернопільщиною. У місцевих виданнях ним надруковано статті про засновника хасидизму Ізраєля Бешта, родом з містечка Окопи Борщівського району [10], просвітника і фундатора першої в Галичині школи для єврейських дітей тернопільчанина Й. Перля [10], класика єврейської літератури, лауреата Нобелівської премії 1966 року уродженця Бучача С.Й. Агнона, [11], київського терапевта, академіка АН УРСР Макса Губергріца [9], про взаємини Івана Франка і Теодора Герцля [6], наслідком яких стала поема “Мойсей”.

В грудні 1991 року діячі культури міста Тернополя започаткували “Тернопільські Нобелівські читання”, присвячені 90-річчю з часу заснування цієї найпрестижнішої наукової премії [158]. На першому засіданні, яке відбулося в конференц-залі обласного краєзнавчого музею, проф. Е.Н. Бергер виступив з доповіддю про життя і творчість С.Й. Агнона, а також розповів про інших Нобелівських лауреатів, життя яких було пов’язане з Україною, – імунолога І.І. Мечникова, мікробіолога З.А. Ваксмана, економіста С.А. Кузнеця, хіміка Р. Гоффмана.

17. БІБЛІОФІЛ І ЕКСЛІБРИЦИСТ

Еммануїла Наумовича до кінця життя не покидала пристрасть книголюба. Він зібрав досить велику бібліотеку, на стелажах якої стояли цінні видання з різних галузей знань і на різних мовах. Він неодноразово висловлював жаль з приводу втрати своєї довоєнної бібліотеки, яка загинула під час окупації Харкова.

Книжкове питання продовжувало турбувати його і в Тернополі. В квітні 1968 року проф. Е.Н. Бергер разом з проф. А.Г. Мартинюком і доц. А.О. Щербаковим виступили через газету “Вільне життя” із зверненням до місцевої влади відкрити в Тернополі “Будинок книги” [56]:

“Тернопіль збагатився за останнє десятиріччя не тільки на індустріальні підприємства. Він став містом вищих і середніх спеціальних учбових закладів з великим числом студентів і науковців-фахівців різноманітних галузей.

Поки що немає в нашому місті такої книгарні, де були б широко представлені книги з усіх галузей знання і художня література, де можна було б переглядати систематично новинки, видавничі проспекти, ділитися враженнями, висловлювати свої побажання, замовляти літературу.

Ми хочемо сказати, що Тернополю дуже бракує “Будинку книги”. Найкращим місцем для нього був би, на нашу думку, перший поверх будинку на розі вулиці К. Маркса і 1 Травня. Тим більше, що там вже є дві невеличкі книжкові крамниці. Це була б, крім цього, хороша окраса ансамблю Театральної площі і вулиці К. Маркса”.

У 2001 році дружина Е.Н. Бергера Сіма Григорівна передала з сімейної бібліотеки в обласний архів деякі видання 1903-1991 років, які стосуються історії мистецтва і, зокрема, графіки [50]. Серед них “Історія мистецтва зарубіжних країн”, “З історії класичного мистецтва Заходу”, “Всесвітня історія мистецтва”, “Книга графіки”, “Рідкісні російські книжкові знаки”, “Мистецтво книги”, “Книга і графіка”, “Книжковий знак: історія, теорія і практика художнього розвитку”, “Книжкові і бібліотечні герби” (Санкт-Петербург, 1903), “Книжкова і станкова графіка” (1933), “Дереворити” (Варшава, 1936), “Екслібриси українських художників”, “Двадцять екслібрисів у гравюрі” та інші.

У 1967 році тернопільський художник Є. Удін створив для бібліотеки Е.Н. Бергера екслібрис у вигляді стилізованої медичної емблеми – змії і чаші. Це був перший суто тернопільський екслібрис. Він дав поштовх до створення у майбутньому багатьох інших книжкових знаків для приватних і громадських бібліотек Тернопільщини. Якраз у ті часи ця форма художньої творчості почала відроджуватися як предмет культури і колекціонування. Через 25 років В. Сушкевич відзначив цю подію як своєрідний ювілей [143].

Екслібрисом Є. Удіна Еммануїл Наумович започаткував свою колекцію книжкових знаків (екслібрисів) і книжкової графіки і віддав цьому улюбленому заняттю понад третину життя. Він проявив себе як невтомний шукач і завдяки широкому листуванню та особистим знайомствам з художниками зібрав коло 10 тисяч книжкових знаків – сюжетних, орнаментальних, шрифтових, геральдичних, силуетних. У ній наявні екслібриси з Росії, Білорусії, прибалтійських країн, а також з Австрії, Англії, Аргентини, Бельгії, Угорщини, Німеччини, Голландії, Данії, Іспанії, Ізраїлю, Італії, Польщі, Португалії, Фінляндії, Франції, Чехословаччини, Швейца-

рії, Швеції, Японії. Є в колекції роботи українських авторів – Олени Кульчицької, Ярослава Музики, Петра Обалю, Василя Касіяна, Георгія Малакова, а також тернопільчан Євгена Удіна, Ярослава Омеляна, Михайла Хариневича.

Еммануїл Наумович формував свою колекцію дуже скрупульозно. У фондах обласного художнього музею зберігся детальний авторський опис її структури і принципів формування. Цей текст наводжу повністю у перекладі з російської як об'єктивну характеристику його виняткової цілеспрямованості:

“Початок колекціонування – січень 1968 р.

На лицьовому боці паспарту внизу справа позначені ініціали і прізвище художника, місто. При наявності декількох робіт того ж автора і його підпису на екслібрисах (а також у тих випадках, коли автора легко розпізнати) на наступних паспарту прізвище автора може бути не позначене. На зворотному боці паспарту вгорі зліва – прізвище особи, від якої отримано екслібрис і дата надходження в колекцію. Внизу справа – рік виконання, техніка, відомості про особу, для якої виконано екслібрис, якщо є відповідні дані.

Екслібриси розташовані за алфавітом прізвищ авторів, роботи одного автора – переважно за алфавітом прізвищ власників; після екслібрисів, виконаних для приватних осіб, знаходяться екслібриси закладів та організацій.

В окремих папках знаходяться роботи художників прибалтійських республік; роботи, виконані в техніці конгрев; тематичні підбірки екслібрисів, присвячених В.І. Леніну, героїко-патріотичній тематиці; роботи, автори яких не встановлені.

Іноземні екслібриси знаходяться в окремих папках, розташовані за алфавітом назв країн, в межах однієї країни – за алфавітом прізвищ авторів і власників, в кінці – роботи, автори яких не встановлені. В кінці останньої папки – екслібриси, приналежність яких певній країні не з'ясована.

Для позначення техніки використані скорочення (ксило – ксилографія, ліно – ліногравюра, цинк – цинкографія) або ж міжнародні буквені позначення”.

Зібрання книжкових знаків Еммануїла Наумовича – одне з найбільших в Україні. За повідомленням дослідника малої графіки, кандидата мистецтвознавства, президента Українського екслібрисклубу П. Нестеренка в журналі “Мистецтво України” [73], найбільші колекції екслібрисів знаходяться в Харкові: одна – в Харківській науковій бібліотеці імені В.Г. Короленка (понад 30000 знаків), друга – в Харківському художньому музеї (3788 одиниць). І далі автор додає: “До фаворитів можна віднести й Тернопільський обласний художній музей. До його фондів 2001 р. надійшло зібрання екслібрисів місцевого професора медицини Еммануїла Наумовича Бергера. Започатковане в 1968 році, воно нараховувало 6134 книжкові знаки, серед яких чимало маловідомих творів класиків української графіки”.

Колекція Е.Н. Бергера згадана в “Історії українського екслібриса” того ж автора [72].

Формуючи колекцію, Еммануїл Наумович встановив контакти і вів листування з багатьма художниками-екслібрисистами, про що свідчить широка географія надходжень їх графічних робіт [139]. У фонді є екслібриси художників з Києва (В. Масик, А. Микловда, Ф. Махонін, Є. Матвеев), Харкова (О. Панасенко, О. Демиденко, Нестеренко), Вінниці (І. Філіпенко), Кривого Рога (Б. Куківський), Івано-Франківська (П. Прокопів), Чернівець (О. Криворучко), Феодосії (С. Малишев), Москви (П. Кузанян, Ермушкевич), Єревана (Мамаржян), Вільнюса (В. Якктас), Тамбова (А. Чернов), Тули (Карасьєв, Черкатов), Курська (О. Кузнецов), Ростова-на-Дону (А. Мушников), Калуги (Цвігашов).

Знайомі Еммануїлу Наумовичу графіки зберегли його портрет у любительських рисунках олівцем.

Як колекціонер проф. Е.Н. Бергер не замкнувся в полоні власного хоббі. З перших років колекціонування художніх творів малої графіки він почав активно пропагувати їх серед співробітників інституту і населення міста. Ця робота розпочалася з невеликих експозицій в межах кафедрального приміщення, які були розраховані на співробітників кафедри й інституту, а також студентів.

Портрет Е.Н. Бергера. 1973 рік.

Портрет Е.Н. Бергера. 1976 рік.

Портрет Е.Н. Бергера.

Е.Н. Бергер – малюнок з фото.
1980-і роки.

Виставки були тематичними. Вони приурочувалися до історичних подій або присвячувалися окремим особам. І треба сказати, що вони надавали кафедральному інтер'єру своєрідний колорит і викликали зацікавлення. Біля них часто юрмилися студенти.

У 1970 році Еммануїл Наумович оформив на кафедральному стенді першу виставку екслібрисів, присвячену 100-річчю з дня народження В.І. Леніна під назвою “Образ В.І. Леніна в художньому екслібрисі”.

Проф. Е.Н. Бергер опублікував у газеті “Вільне життя” за 8 лютого 1970 року статтю “Ленініана в художньому екслібрисі” [8], ілюстровану п'ятьма роботами художників Москви, Ворошиловграда, Кемерово і Стрия.

До 25-річчя Перемоги над німецько-фашистською Німеччиною (1970 рік) Еммануїл Наумович оформив другу виставку під назвою “Військово-патріотична тема в радянському художньому екслібрисі”.

Третю виставку Еммануїл Наумович присвятив медичній тематиці (“Екслібриси лікарів”). Він оформив її до урочистого засідання Вченої Ради, присвяченого 10-річчю першого випуску лікарів з дипломами Тернопільського медінституту (1973 рік).

Тема четвертої виставки – “Велика Вітчизняна війна в радянському художньому екслібрисі”. Еммануїл Наумович присвятив її 30-річчю визволення Радянської України від німецько-фашистських загарбників (1974 рік).

Проф. Е.Н. Бергер і старший лаборант Л.Н. Бабінська оформляють стенд “Образ В.І. Леніна в художньому екслібрисі”. 1970 рік.

Студенти оглядають виставку “Образ В.І. Леніна в художньому екслібрисі”. 1970 рік.

ВІЛЬНЕ ЖИТТЯ ●

А. Малашиков (Москва).
Гравюра на дереві.

Художник О. Оброця.
(Стрий).
Гравюра на лінолеумі.

Художник Б. Пастух (Ворошиловград).
Гравюра на лінолеумі.

ЛЕНИНІАНА

В ХУДОЖНЬОМУ ЕКСЛІБРИСІ

Художник С. Голяховський.
(Москва).
Гравюра на дереві.

Художник М. Паньков (Кемерово).
Цинкографія.

Одним із яскравих показників культурного росту трудящих за роки Радянської влади є поява великої кількості книголюбів у нашій країні. Не тільки серед вчителів, інженерів, лікарів, агрономів, але і серед робітників і колгоспників є чимало осіб, що мають персональні бібліотеки — від невеличкого зібрання улюблених книг до чудових книжкових колекцій.

Не дивно, що за останні роки великої популярності в нашій країні набув екслібрис — знак, яким книголюби, а також громадські бібліотеки прикрашають свої книги. Художній екслібрис став особливою формою графічного мистецтва.

Особливу увагу привертають до себе екслібриси, присвячені ленінській темі. З великою любов'ю працюють над цією темою численні художники-графіки Радянського Союзу, і створили чимало цікавих робіт.

До 100-річчя з дня народження В. І. Леніна в Тернопільському медичному інституті

організовано виставку «Образ В. І. Леніна в художньому екслібрисі». Експоновано роботи художників: С. Голяховського, В. Зєрева, А. Калашникова, К. Козловського, С. Кукурузи, В. Масика, О. Медніса, О. Оброця, І. Пантелюка, М. Панькова, Б. Пастуха, В. Свалова, П. Смагінюша, М. Стрижаків, А. Чернова, О. Чернова, Ю. Шулякова, А. Юлатова.

Пропоную увазі читачів «Вільного життя» декілька з цих екслібрисів. Виставку організовано за матеріалами колекції автора цих рядків.

Е. БЕРГЕР.
Професор Тернопільського
медичного інституту.

Виставка “Велика Вітчизняна війна в радянському художньому екслібрисі”. 1974 рік.

В червні 1974 року Еммануїл Наумович оформив ще одну (п’яту) тематичну виставку, присвячену 175-річчю з дня народження Олександра Сергійовича Пушкіна.

Еммануїл Наумович охоче співпрацював з Тернопільським обласним художнім музеєм (до червня 1991 року – Картинна галерея ТОКМ). За матеріалами його колекції було організовано кілька виставок, які стали значними подіями в культурному житті Тернополя. У 1987 році в картинній галереї краєзнавчого музею відбулася виставка “Пушкінська тема в екслібрисі” (з колекцій Е.Н. Бергера і Г.Г. Герасимйонка). Еммануїл Наумович зробив авторський опис цієї виставки:

Виставку мініатюрної графіки (екслібрисів), присвячену 150-річчю з дня смерті Олександра Сергійовича Пушкіна, відкрите в картинній галереї Тернопільського краєзнавчого музею.

Представлені роботи на пушкінську тему, що їх виконали художники з різних республік Радянського Союзу. Звертають на себе увагу гравюри і малюнки, зокрема, таких майстрів: Є. Голяховського (Москва), В. Зверева (Кемерово), В. Кедріна (Ташкент), О. Кузьменка (Суми), М. Кузьміна (Москва), В. Мар'їна (Томськ), А. Матушеускаса (Вільнюс), А. Мистецького (Київ), В. Мощенка (Саратов), І. Пантелюка (Косів), Є. Сінілова (Камішин), М. Стрижева (Ленінград), Є. Тіхановича (Мінськ), В. Чоокіна (Харків), І. Філіпповича (Вінниця), В. Фронова (Москва), В. Юнатов (Рига).

Екслібриси з колекції професора
Є. Бемеля і Т. Ф. Федосімовича

Авторський опис виставки екслібрисів, присвяченої О.С. Пушкіну. 1987 рік.

“Виставку мініатюрної графіки (екслібрисів), присвячену 150-річчю з дня смерті Олександра Сергійовича Пушкіна, відкрито в картинній галереї Тернопільського краєзнавчого музею.

Представлені роботи на пушкінську тему, що їх виконали художники з різних республік Радянського Союзу. Звертають на себе увагу гравюри і малюнки, зокрема, таких майстрів: Є. Голяховського (Москва), В. Зверева (Кемерово), В. Кедріна (Ташкент), О. Кузьменка (Суми), М. Кузьміна (Москва), В. Мар'їна (Томськ), А. Матушеускаса (Вільнюс), А. Мистецького (Київ), В. Мощенка (Саратов), І. Пантелюка (Косів), Є. Сінілова (Камішин), М. Стри-

жака (Ленінград), Є. Тіхановича (Мінськ), В. Усолкіна (Харків), І. Філіпченка (Вінниця), В. Фролова (Москва), О. Юпатова (Рига).

Експоновані екслібриси – з колекцій професора Е.Н. Бергера і Г.Г. Герасимйонка”.

Наступного року Еммануїл Наумович зробив тематичну підбірку екслібрисів для виставки на історичну тематику, а ще через рік він надав понад 50 зразків книжкових знаків для виставки “Шевченкіана в екслібрисах радянських художників” [140, 141].

У вересні 1992 року в Тернопільському художньому музеї діяла виставка “Український екслібрис”. Подаю уривки з професійного опису цієї виставки, зробленого знову ж таки самим Е.Н. Бергером.

“Цікава подія в культурному житті Тернополя – виставка сучасного українського екслібриса, присвячена 450-річному ювілею міста. Кожна людина, що любить і поважає книгу, що цікавиться мистецтвом графіки, зокрема мініатюрної графіки, не може не відвідати цю виставку”.

“Дана виставка, далеко не претендуючи на повноту, дає все ж таки досить ґрунтовне уявлення про багатьох майстрів сучасного українського екслібриса. Експонується понад 200 робіт сорока двох художників із різних міст республіки.

Роботи виконані різноманітною технікою – переважають гравюри на дереві, на лінолеумі, на пластику, використовуються і різні види гравюри на металі (суха голка, офорт), автолітографія, а також малюнок пером із цинкографічною репродукцією. На загальному високому технічному рівні виділяються своєю вишуканістю гравюри на пластику братів О. і С. Харуків (Київ), П. Прокопова (Івано-Франківськ), кольорові офорти І. Заставної (Київ), О. Криворучка (Чернівці), автолітографії Є. Удіна (Тернопіль), ліногравюри М. Шамріли (Луцьк)”.

“Характеризуючи зміст експонованих книжкових знаків, слід відзначити їх надзвичайну різноманітність, широке охоплення найрізніших аспектів духовного життя сучасної людини.

Велика кількість робіт присвячена образу Т.Г. Шевченка. Здебільшого це – портретні зображення, органічно включені в заповнений різною символікою або прикрашений орнаментикою простір (М. Малишко, М. Маловський, М. Черненко з Києва, Н. Вишняк із Київської області, М. Деміденко, В. Усолкін із Харкова, О. Криворучко з Чернівців, В. Лесненко з Чернігова, О. Дмитренко з Чернігівської області, В. Ломака з Сум, М. Бодаренко з Сумської області, П. Шпорчук із Тернополя, Ю. Процан з Івано-Франківської області, Б. Романов з Луганської області)”.

“З класиків української літератури можна ще бачити на експонованих екслібрисах Г. Квітку-Основ’яненка (М. Деміденко), І. Франка (К. Калинович із Луганська), М. Коцюбинського (І. Філіпченко з Вінниці).

Цікаві роботи на пушкінську тему М. Черненка, М. Деміденка, І. Філіпченка. Улюбленою темою В. Усолкіна є гоголівська. Привертають до себе увагу гравюри І. Шамріли, присвячені Данте і Шекспіру.

Присвячувались екслібриси пам’яті видатних діячів мистецтва – актора Л. Курбаса (Г. Сергеев із Києва), художника П. Пікассо (І.М. Філіпченко). Для книг поетів М. Бажана, П. Тичини, М. Рильського, Л. Костенко, вченого Б. Патона, мистецтвознавців Г. Островського, О. Белзи виготовили привабливі книжкові знаки М. Сліпченко, М. Маловський, Г. Сергеев, О. Заставна, Є. Удін, І Шамріла”.

“Приємно бачити на виставці чимало книжкових знаків, присвячених місту Тернополю, його 450-річчю (Ю. Процан, І. Храпченко з Івано-Франківська, М. Барабаш зі Львова, М. Стратілат, В. Вечерський з Києва, І. Федоренко з Феодосії, Ю. Цуприк з Тернополя). Так уже повелося, що втіленням образу міста, його емблемою стали два мальовничі архітектурні пам’ятники, що нам залишила сива давнина – замок і церква над озером.

З робіт шести тернопільських майстрів, що взяли участь у виставці, крім згаданих вище, хотілося б відзначити дуже привабливі своєю витонченістю мініатюри Я. Омеляна, а також стримано лаконічні, скупі щодо засобів художнього виразу, нерідко з превалюванням правильних геометричних форм малюнки М. Дмитруха”.

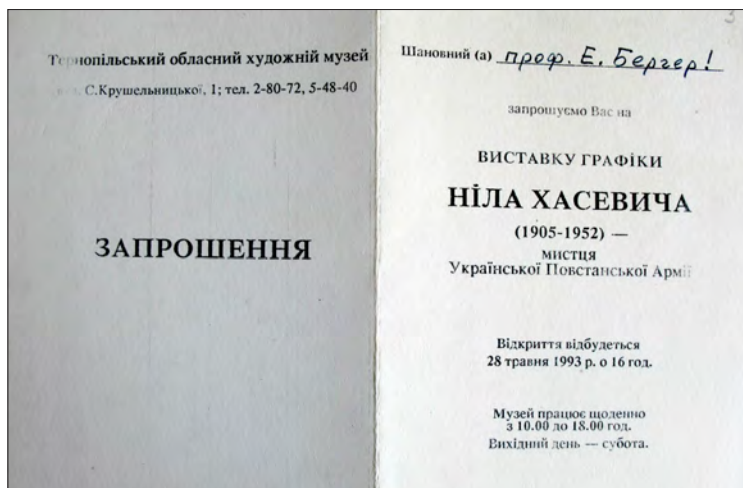
Бергер виступає на відкритті виставки “Український екслібрис”. 1992 рік.

“Ми живемо в трудний час суспільно-політичних загострень, напружень, тривог і нестач. Всупереч цьому, коли відвідуєш таку виставку, з’являється почуття душевного спокою і рівноваги. Саме через те, що мистецтво має чудесну здатність вселявати в наші душі лагідність, потребу добра, сповнювати їх радістю життя”.

Виставка 1992 року була найбільшою до того часу експозицією малої графіки в Тернополі [34, 37]. В газетній замітці А. Довгого вказано, що ініціатор виставки Еммануїл Наумович відібрав для неї із своєї колекції 173 роботи 59 авторів більшості регіонів України, в тому числі п’яти тернопільських художників. На виставці експонувалися роботи як визнаних майстрів книжкового знаку, так і тих художників, які робили перші кроки в жанрі малої графіки.

На відкриття виставки зібралися представники громадськості міста, працівники культури, члени творчих спілок, любителі мистецтва. Із вступним словом виступив директор музею. Еммануїл Наумович підкреслив, що, готуючи виставку, він прагнув представити різноманіття напрямків і нових художніх форм у галузі сучасної книжкової графіки. Із своєї колекції він подарував музею гравюру львівського художника Олекси Шатківського, уродженця Почаєва. Родичка художника Неоніла Гончар, присутня на виставці, подякувала Еммануїлові Наумовичу за дарунок. Вдячність за організацію виставки висловили також С. Яценко – від Фонду культури і Б. Ткачик – від Спілки художників.

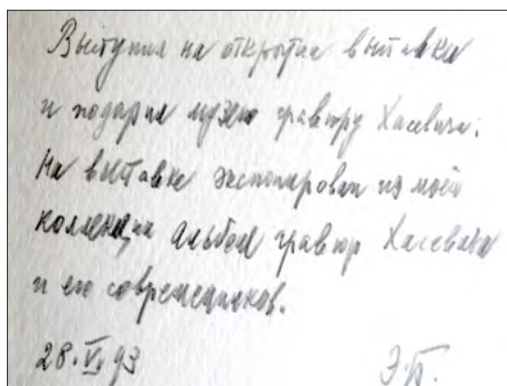
В червні 1993 року Еммануїл Наумович взяв участь у виставці унікальних творів митця Української Повстанської Армії Ніла Хасевича [35]. На виставковому запрошенні залишився його запис: “Виступив на відкритті виставки і подарував музеєві гравюру Хасевича. На виставці експонувався з моєї колекції альбом гравюр

Запрошення на виставку графіки Ніла Хасевича. 1993 рік.

Хасевича та його сучасників”. Подарована гравюра – це єдиний довоєнний оригінал митця, який дійшов до нашого часу. Він датований 1936 роком.

В жовтні 1996 року в обласному художньому музеї експонувалися 64 “Офорти Рембрандта (Факсиміле)” – також із зібрання Еммануїла Наумовича [102]. Власник колекції коротко розповів

Запис Еммануїла Наумовича на запрошенні.

про творчість великого художника. Директор картинної галереї Ігор Дуда і директор обласного архіву Богдан Хаварівський назвали виставку визначною подією в житті Тернополя.

Після смерті Еммануїла Наумовича колекцію успадкував його син Олександр Єременко,

випускник Львівського університету, професор математики університету міста Пурдю (США). Основний масив колекційних документів (6134 екслібриси і факсиміле 100 офортів Рембрандта) він передав у художній музей. Згідно повідомлення Н. Собкович [139], про такий намір висловився сам Еммануїл Наумович під час зустрічі з працівниками обласного художнього музею, які в останні роки життя були його частими гостями. Ще за життя він подарував музеєві два лінорити художника Олекси Шатківського.

18. ФОНДИ Е.Н. БЕРГЕРА В ОБЛАСНОМУ АРХІВІ ХУДОЖНЬОМУ ТА КРАЄЗНАВЧОМУ МУЗЕЯХ

Еммануїл Наумович постійно підтримував робочі стосунки з обласним архівом і в 1987 році передав туди на зберігання частину власних документів. Їх оформили у 29 справ. Згодом в архів надійшло ще 483 документи за 1935-1999 роки. У 2005 році працівники відділу формування НАФ та діловодства провели науково-технічне опрацювання їх і оформили наступних 65 справ, що разом склало 94 справи (фонд Р-3367). Фонд наділений передмовою архівіста І категорії Р.Я. Лойко.

У фонді відклалися документи, які відображають діяльність Е.Н. Бергера як науковця, активного громадського діяча, колекціонера та творчої особистості. Справи у фонді систематизовано за схемою:

- Документи біографічного характеру.
- Наукова діяльність фондоутворювача.
- Матеріали до захисту дисертації.
- Листування.
- Публікації Е.Н. Бергера.
- Збірки публіцистичних матеріалів.

- Громадська діяльність.
- Публікації про Е.Н. Бергера.
- Колекційні матеріали.

В архівний фонд Р-3367 потрапила незначна частина колекції екслібрисів – біля 100 книжкових знаків, 36 фронтисписів до творів світової літератури за 1918-1961 роки (автори не вказані) та кілька інших графічних творів 1960-1985 років (дереворит Я. Война, офорти І. Єпіфанова та А. Сапожнікова, монотип М. Бурмагіна, малюнок олівцем А. Мистецького).

В обласний архів передано також 16 екслібрисів, створених для бібліотеки Е.Н. Бергера. Тут зберігаються роботи тернопільських митців Є. Удіна (1967), П. Гуліна (1971), П. Гуліна і Н. Кирилової (1975), Б. Дубика (1982), а також художників В. Тихановича (Мінськ, 1969), В. Юциса (Вільнюс, 1969), Б. Пастуха (с. Врубівське Луганської області, 1969), Е. Кузнеця (П'ятигорськ, 1970), В. Городілова (Челябінськ, 1974), А. Мистецького (Київ, 1980). До них додано іменний конверт з екслібрисом Е.Н. Бергера роботи Є. Удіна.

Еммануїл Наумович зібрав велику кількість друкованих матеріалів про художників-екслібрисистів, колекціонерів книжкових знаків, бібліофілів, а також про різні події в світі екслібрису та дослідження в цій галузі. В обласному архіві зберігаються альбом

Є. Удін. Тернопіль. 1967.
Цинкографія по ліногравюрі.

І. Пантелюк. Косів. 1969.
Дереворит.

Б. Пастух. Луганська обл., с. Врубівка. 1969. Ліногравюра. Ксерокопія.

В. Тиханович. Мінськ. 1969. Автолитографія. На тему вірша Е. По. "Ворон".

Е. Кузнецова. Пятигорськ. 1970. Малюнок. Цинкографія.

Е. Кузнецова. Пятигорськ. 1970. Малюнок. Цинкографія.

П. Гулін. Тернопіль. 1971. Лінографюра. Ксерокопія.

В. Городілов. Челябінськ. 1974. Гравюра на пластику.

П. Гулін, Н. Кирилова. Тернопіль. 1975. Малюнок. Цинкографія.

В. Юцис. Вільнюс. 1969. Цинкографія по лінографури.

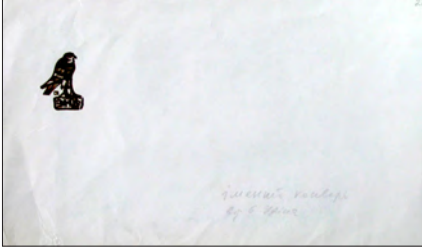

А. Мистецький. Київ. 1980. Лінографюра.

Б. Дубек. Тернопіль. 1982. Малюнок цинкографії.

Екслібри Е.Н. Бергера.

Іменний конверт від Є. Удіна з екслібрисом Е.Н. Бергера.

і папка з публікаціями у періодичних виданнях – всього 540 вирізок з газет “Книжное обозрение”, “Правда”, “Вінницька правда”, “Комсомольське плем’я”, “Харьковский университет” та інших. До цієї збірки приєднано фотографії гравєрів, бібліофілів, сонет П. Баркова “Екслібрису”.

В Тернопільському обласному художньому музеї від 9 червня 2000 року зберігається колекція екслібрисів Е.Н. Бергера, яка нараховує 6134 книжкові знаки 350 авторів. Географія збірки широка – екслібриси, створені митцями Європи, Південної Америки, Японії, Росії, Прибалтики, Білорусі, України. Деякі автори представлені в колекції одиничними екземплярами (Олена Кульчицька, Ярослава Музика, Василь Касіяч, Петро Обаль), деякі – від кількох одиниць до кількох десятків (С. Гебус-Баранецька, Г. Лебедева-Остроумова, Л. Перевальський, Є. Тиханович та ін.), а є й цілі авторські збірки. Найбільші з них належать Абраму Мистецькому (298 екслібрисів) та Івану Пантелюку (362 екслібриси).

Крім того, в художньому музеї виділена окрема папка з документами, що належали Е.Н. Бергеру або мають до нього відношення. Це – портрет колишнього власника колекції, тексти деяких доповідей на конференції 2010 року, поздоровча телеграма Петра Нестеренка, два авторські оригінали екслібрисів Є. Удіна для Емануїла Наумовича, дві записні книжки Е.Н. Бергера, авторський опис виставки, присвяченої 150-річчю з дня смерті О.С. Пушкіна, газетні вирізки на колекційну тематику та інші матеріали.

Дуже невелика підбірка документів, які стосуються Е.Н. Бергера, знаходиться в Тернопільському обласному краєзнавчому музеї. Наводжу дві цитати з тексту доповіді директора музею С.В. Костюка на конференції 2010 року, що відбулася в художньому музеї:

1. “У каталожній шухлядці “Освіта (продовження). М. Тернопіль” фондової картотеки Тернопільського обласного краєзнавчого музею систематизовано роздільник “Бергер Еммануїл Наумович”. Станом на 11 січня 2010 року зафіксовано групи: “Фотографії” – 2, “Рідкісні книги” – 1, “Науково-допоміжні матеріали” – 5, поза нумерацією – 1”.

2. “Предмет особистого бачення виказує “Довідка про Баал Шем-Това (Бешта-“Чудотворця”) – основоположника напрямку хасидизм в релігії євреїв” (1992), складена Е. Бергером (ТКМНД – 13615)”.

19. ВІДЗНАКИ

За педагогічну, наукову і громадську діяльність Е.Н. Бергер був нагороджений медаллю “За доблестный труд в Великой Отечественной войне 1941-1945 гг.” (9 травня 1946 року), значком “Отличнику здравоохранения” (4 травня 1955 року), юві-

Посвідчення про нагородження медаллю “Тридцать лет Победы в Великой Отечественной войне 1941-1945 гг.”

Посвідчення про нагородження медаллю “Ветеран труда”.

лейною медаллю “Тридцать лет Победы в Великой Отечественной войне 1941-1945 гг.” (6 травня 1975 року), медаллю “Ветеран труда” (25 червня 1977 року).

Еммануїла Наумовича неодноразово відзначали грамотами республіканського і обласного правління товариства “Знання”. Про них є згадки у кафедральних звітах, але самі грамоти не збереглися.

1967 року у переддень 50-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції йому оголосили подяку “за сумлінне відношення до праці та виконання громадської роботи” [69].

20. ВІЧНИЙ ПРИТЧЛОК

Згадує В.В. Файфура: “6 листопада 1999 року біля 12 год ночі схвильованим голосом мені подзвонила Сіма Григорівна: “Еммануїлу Наумовичу погано. Домовтесь з гарним лікарем, який би вранці його оглянув”. Я зразу ж звернувся до доц.

А.М. Дорогого, і він погодився. Другого дня о пів на восьму ранку ми постукали в двері квартири Еммануїла Наумовича. Відкрила вкрай розгублена Сіма Григорівна. Виявилось, що ми запізналися. Вночі 7 листопада 1999 року Еммануїл Наумович помер, не доживши до свого 90-річчя двох місяців. Ми з Юрієм Івановичем зайнялися похоронами. Потім до нас приєднався представник “Алефа”. Похоронні клопоти ускладнювала та обставина, що день 7 листопада був вихідним, у зв’язку з чим було важко одержати необхідні довідки”.

Похований Еммануїл Наумович у Тернополі на Микулинецькому цвинтарі.

21. ВШАНУВАННЯ ПАМ'ЯТІ

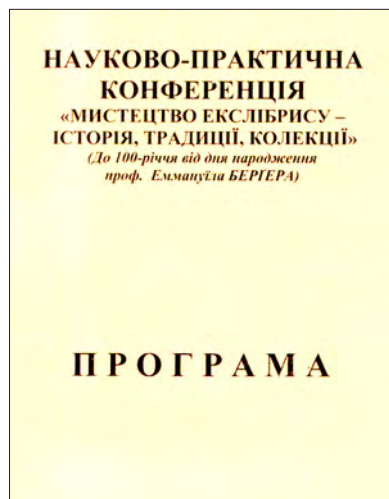
Вперше Еммануїла Наумовича згадали в широкій аудиторії на першій науковій студентській історико-медичній конференції “Видатні вчені”, присвяченій 40-річчю Тернопільської медичної академії. Конференцію організувала кафедра соціальної медицини, організації охорони здоров’я з курсами медичної статистики та історії медицини. Вона відбулася 31 березня 1997 року в ауд. № 5. В програму конференції включили 13 доповідей. Студентка VI курсу Н. Медведовська зробила доповідь “Перший завідувач кафедри патологічної фізіології Е. Бергер”. Матеріали конференції не були опубліковані.

В грудні 2010 року співробітники кафедри патологічної фізіології Тернопільського медуніверситету провели науково-практичну конференцію “Актуальні питання патології за умов дії надзвичайних факторів на організм”, присвячену 100-річчю з дня народження проф. Е.Н. Бергера [32]. В конференції взяли участь коло 50 осіб, в тому числі представники Інституту фізіології імені О.О. Богомольця, Івано-Франківського національного медичного університету, Вінницького національного медичного універ-

ПРОГРАМА КОНФЕРЕНЦІЇ	
1. НАУКОВІ ПОВІДОМЛЕННЯ	
1. Рік народження - 1957	Студ. 1 курсу Н. Головата
2. А. Мартинюк - фундатор інституту	Студ. III курсу О. Максимова
3. Роль І.Яременка в організації кафедри	біології
	Студ. I курсу Л. Ковба
4. Внесок З.Губе в біологічну науку	Студ. III курсу О. Білізар
5. Наука, педагогічна та практична діяльність	Ю. Комаровського
	Студ. I курсу В. Білізар
6. Шлях в науку І.Сміана	Студ. I курсу М. Сагазь
7. Життєвий шлях та внесок в розвиток фармакології М.Скакуни	Студ. I курсу Я.Негода
8. Перший завідувач кафедри патологічної фізіології Е. Бергер	Студ. VI курсу Н. Меєвдовська
9. Науково-педагогічна діяльність К.Ковалюка	Студ. III курсу В. Горбач, О. Маланчук
10. М.Масис - фундатор клініки пропедевтичної терапії	Студ. III курсу С.Димбалюк
11. І.Ситник - науковець і педагог	Студ. I курсу С.Климунок
12. Вони були першими	Студ. III курсу М.Сметана
13. Випускники ТДМУ - видатні вчені	Студ. III курсу В.Поліщук, В.Прийорцький
2. ДИСКУСІЯ	
3. КАВА	
КАФЕДРА	

Програма 1-ї студентської історико-медичної конференції. 1997 рік.

Програма конференції, присвяченої 100-річчю з дня народження Е.Н. Бергера. 2010 рік.

ситету ім. М.М. Пирогова, Донецького національного медичного університету ім. М. Горького, клінічного санаторію “Молдова” (Трускавець). Конференцію відкрив проректор з наукової роботи і впровадження нових технологій ТДМУ, проф. В.П. Марценюк. На пленарному засіданні з доповіддю “Фундатор тернопільської школи патофізіологів” виступив проф. В.В. Файфура.

27 січня 2010 року обласний художній музей організував до 100-річчя від дня народження Е.Н. Бергера виставку “Екслібриси”

ПОРЯДОК ДЕННИЙ

- 9.00 – 10.00 - реєстрація учасників.
Огляд виставки «ЕКСЛІБРИСИ»,
Колекція проф. Еммануїла БЕРГЕРА
(з фондів музею)
10.00 – 13.00 - пленарне засідання
13.00 – товариське спілкування

РЕГЛАМЕНТ

Виступ	15 хв.
Повідомлення	3 хв.
Запитання-відповіді	3 хв.

ПРОГРАМА ЗАСІДАННЯ

1. **Ігор ДУДА** – мистецтвознавець, директор Тернопільського обласного художнього музею, заслужений працівник культури України.
Колекція проф. Е. Бергера у фондах Тернопільського обласного художнього музею.
2. **Василь ФАЙФУРА** – доктор, професор кафедри патологічної фізіології Тернопільського державного медичного університету ім. І. Горбачевського.
Вчений, педагог, колекціонер (До 100-річчя від дня народження проф. Е. Бергера).
3. **Богдан ХАВАРІВСЬКИЙ** – директор Державного архіву Тернопільської області, заслужений працівник культури України.
Особисті спогади і співпраця з проф. Е. Бергером.
4. **Євген УДІН** – графік, доцент кафедри образотворчого, декоративно-прикладного мистецтва, дизайну Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка, заслужений художник України.
Перший екслібрис у колекції проф. Е. Бергера.
5. **Степан КОСТЮК** – директор Тернопільського обласного краєзнавчого музею, голова обласної організації Національної Спілки краєзнавців України

Фонд проф. Е. Бергера у Тернопільському обласному краєзнавчому музеї.

6. **Оксана КОВАЛЬЧУК** – головний спеціаліст Державного архіву Тернопільської області.

Життя віддане науці (До 100-річчя від дня народження проф. Е. Бергера. На основі документів ДАТО).

7. **Оксана СУЛИМА** – головний спеціаліст Державного архіву Тернопільської області.

Книги з власної колекції проф. Е. Бергера у фондах науково-довідкової бібліотеки ДАТО.

8. **Наталія СОБКОВИЧ** – мистецтвознавець, головний спеціаліст управління культури Тернопільської облдержадміністрації.

Екслібриси Якова Бердичевського у колекції проф. Е. Бергера.

9. **Ярослав ОМЕЛЯН** – графік, заслужений художник України.

Екслібриси пам'яті.

10. **Світлана ДАНЬКІВ** – директор Бережанського літературно-меморіального музею Богдана Лепкого.

Екслібриси Василя Павука, як представники української графіки в Італії.

11. **Надія ДИРДА** – провідний зберігач фондів Бережанського літературно-меморіального музею Б. Лепкого.

Екслібриса Лепкіана художника Ярослава Омеляна у фондах Бережанського літературно-меморіального музею Б. Лепкого.

12. **Ольга БОДНАР** – старший науковий співробітник Бережанського музею книги.

Екслібриси в колекції Бережанського музею книги.

13. **Оксана МАЦЬКІВ** – науковий співробітник Тернопільського обласного художнього музею.

Історія виникнення екслібрису.

14. **Світлана БОШКО** – головний зберігач фондів Тернопільського обласного художнього музею.

Шевченкіана в екслібрисах із колекції проф. Е. Бергера.

15. **Ольга ВАВРИК** – заступник директора з науково-просвітньої роботи Тернопільського обласного художнього музею.

Екслібриси Івана Пантелюка в колекції проф. Е. Бергера.

Зміст програми конференції, присвяченої 100-річчю з дня народження Е.Н. Бергера. 2010 рік.

*До Віктора
15.12.2009р.
СВЗ*

*Наварт востаннєм Т. В.
До Дмитра Сидоренка*

УКРАЇНА

Міністерство культури і мистецтва України
Управління культури
Тернопільської обласної державної адміністрації
ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ ОБЛАСНИЙ ХУДОЖНИЙ МУЗЕЙ

м. Тернопіль, 46003 вул. С. Крушельницької, 1 тел. 22-80-72, 25-48-40
Р/р 35411003001530 код 14028841 МФО 838012

Управління державного казначейства в Тернопільській області

8.12.2009р. № 83
На № _____ від _____

*Довр Ковал Р. /
До Віктора*

ШАНОВНІ КОЛЕГИ!

15 січня 2010 р. виповнюється 100 років від дня народження Еммануїла БЕРГЕРА (1910-1999) – доктора медичних наук, професора Тернопільського медичного інституту, колекціонера.

У 2000 р. син Е. Бергера, професор Олександр Єременко, який живе у США, передав Тернопільському обласному художньому музею приватну збірку батька - 6134 екслібрисен.

З нагоди ювілею Е. Бергера запрошуємо Вас взяти участь у науково-практичній конференції «МИСТЕЦТВО ЕКСЛІБРИСУ – ІСТОРІЯ, ДОСЛІДЖЕННЯ, КОЛЕКЦІЯ», яка відбудеться 27 січня 2010 р. в Художньому музеї.

Оргкомітет конференції просить Вас до 15 січня 2010 р. надіслати заявку на участь у конференції та доповідь (повідомлення) на паперовому та електронному носіях (дискета, диск із файлом формату Word).

Роздрукований паперовий варіант доповідей (повідомлень) має бути підписаний автором. На окремому аркуші просимо подати відомості про автора (домашня адреса, телефон, місце праці або навчання, вчене звання, науковий ступінь, посаду).

Матеріали конференції планується видати окремим збірником. Проїзд, проживання та харчування за кошти учасників.

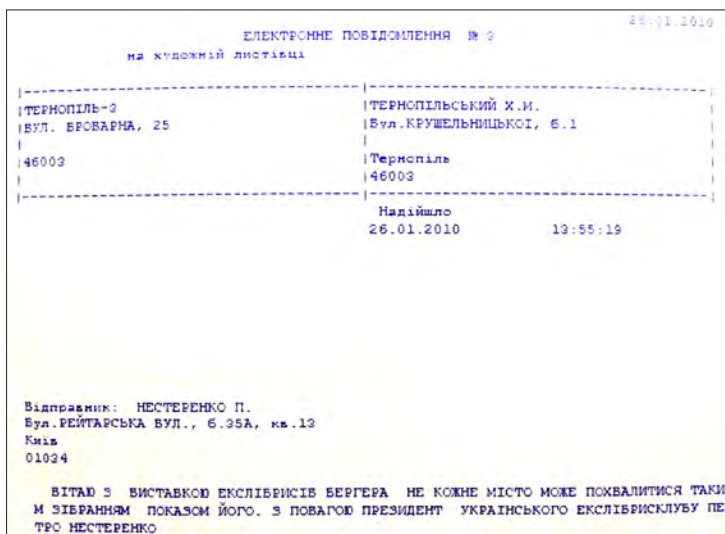
Оргкомітет

Наша адреса:
46003 м. Тернопіль, вул. С. Крушельницької, 1.
Тернопільський обласний художній музей
Факс 52-80-72, тел. (0352) 25-48-40 – Ваврик Ольга Романівна.

*492
15.12.09*

Запрошення на конференцію, присвячену 100-річчю з дня народження Е.Н. Бергера. 2010 рік.

з його колекції, переданої в музей. У виставочному залі відбулася також науково-практична конференція “Мистецтво екслібрису – історія, традиції, колекції”. Пленарне засідання відкрилося о 10-й годині. У програму конференції включили доповідь В.В. Файфури “Вчений, педагог, колекціонер”, з якою він виступив перед учасниками конференції.

Вітання П. Нестеренка. 2010 рік.

Про виставку з’явилися схвальні відгуки не тільки в Тернополі, але й в усій Україні. Організаторів виставки привітав президент Українського екслібрисклубу П. Нестеренко. В журнальній публікації він констатував: “У січні цього року до 100-річного ювілею колекціонера [Е.Н. Бергера] розгорнуто виставку 300 екслібрисів, які дають уявлення про склад зібрання”.

І далі: “На сьогоднішній день науковими працівниками вищезгаданих музеїв та бібліотек, на жаль, не видано жодного каталогу екслібрисів, не кажучи вже про альбоми, отже, їхні зібрання продовжують залишатися невідомими не лише дослідникам, а й

широкому загалу. Тому нечисленні виставки екслібрисів із фондів державних музеїв є великою подією в цій ділянці мистецтва, вони привертають увагу як фахівців, так і рядових шанувальників книги до цього елітного жанру, виховують смак до мистецтва книги і її вічного супутника – екслібриса” [73].

Крім того, у 2009 році художній музей видав комплект книжкових знаків з колекції Е.Н. Бергера, де опубліковано 32 екслібриси різних авторів з різних країн [39]. На обкладинці комплекту відтворено два екслібриси, створені для бібліотеки Е.Н. Бергера – Івана Пантелюка (1969) і Абрама Мистецького (1960-і роки).

Комплект листівок з екслібрисами, виданий обласним художнім музеєм. 2010 рік.

Видання супроводжується ґрунтовною статтею директора музею І. Дуди, яку подаємо нижче.

Наводимо шість екслібрисів з 32 опублікованих.

**ЕКСЛІБРИСИ З КОЛЕКЦІЇ проф. Еммануїла БЕРГЕРА
У ФОНДАХ МУЗЕЮ**

9 червня 2000 р. у фондах музею поступили №134 екслібриси – частина з приватної збірки проф. Еммануїла Бергера (1910 – 1999). Після смерті батька їх передав син Олександр Єременко – професор математики Університету штату Іллінойс (м. Пурдуо, США). Крім колекції книжкових знаків, ми отримали альбом із 100 факсимільними оформами Рембрандта (Ленінград, 1972) та 193 згадки історії мистецтва, серед яких були паркетні: *Salvator Malle du Salon* – Париж, 1883. – 240 ас.; А. Я. Волоський, Леонардо-да-Винчі. – Києва, 1909. – 500с.

Наша співпраця з проф. Е. Бергером почалася ще за його життя. Він часу заснування музею в 1991 році ми часто відвідував музей. Ми прибували до його фахових порад (зокрема, перемістив картини І. Репіна із залу зарубіжного мистецтва в українській зал). У вересні-жовтні 1992 р. проводилася виставка «Український екслібрис» (163 знаки) з його приватної збірки, а у жовтні-листопаді 1996 р. – «Фабрика Рембрандта». Виставку оформив Рембрандт ми повторили через 10 років (2006 р.), до 400-річчя художника.

Проф. Е. Бергер подарував музеєві унікальний деревотип Ніла Хасевича «Діщина з кошиками» (1936), який зберігався між сторінками альбому «Книжкові знаки Ніла Хасевича», а також два ліноготи Олексія Шапківського «Діверти Т. Шевченка» і «Славенка». Вони доповнили постійну експозицію залу українського мистецтва. В останні роки, під час автороби Е. Бергера, працівники музею часто бували в його помешканні в вул. М. І. Грушевського. Знайомлення книжковими знаками проф. Е. Бергера почалося від власної бібліотеки історії мистецтва. Він знав і любив твори мистецтва, особливо книжкову графіку, відвідував художні виставки. У світ екслібрисів в січні 1968 року його улюб тернопільський графік Степан Удін (нині – заслужений художник України), який вчився для професора перший знак. Тієї весни ми з Е. Бергером підтримували також Петро Гузію і Надія Карислова, Михайло Харинювач, Ярослав Осман. Через С. Удіна він понайоміше з художниками-графіками і колекціонерами, з якими він постійно перенісся, зокрема Я. Бердичівський, Е. Гельманський, А. Мисцеданьскі з Києва, С. Тиславичевич з Мінська, багачка мистецтвами Прибалтики.

Коллекція екслібрисів поступала до нас у систематизованому вигляді, в 50-ти папках-альбомах, імені з яких прономеровані і підписані. Книжкові знаки розміщені за алфавітом і тематичним принципом. Перші три папки (379 знаків) привезені прямих графіків республік Прибалтики. Виділені також книжкові знаки Т. Шевченку (62), С. Стеніну (121), А. Пустяку (111), військово-патриотичній темі (104). Екслібриси зарубіжних мистців поміщені в алфавітному порядку за назвами країн.

Листи однієї країни подані за алфавітом прізвищ авторів і власників екслібрисів. Після екслібрисів для приватних осіб, знаходяться знаки бібліотек, музеїв, інших установ та організацій. У кінці кожної папки поміщені мініатюри, автори яких не встановлені. В останній папці зібрані праці, належність яких до певної країни не вдалося встановити.

Географія збірки дуже велика, її можна поділити на дві частини: автори республік колишнього СРСР (Україна, Росія, Білорусь, країни Балтії та

Занаватка) і зарубіжні художники – Європи (Австрія, Бельгія, Велика Британія, Голландія, Данія, Іспанія, Італія, Польща, Угорщина, Франція, Чехословаччина, Швейцарія, Швеція), Азії (Ізраїль, Японія), Америки (Аргентина, США).

Кожний екслібрис має пастирну розміром 20 x 14 см. На лівій стороні (внутрішній бік) надруковано прізвище автора, місто або країну. При наявності власного підпису прізвище автора, на наступний пастир прізвище не вказується. На зворотній стороні (уверну ліній) графічним олівцем зазначено прізвище особи, від якої отримано екслібрис, і дату поступлення в колекцію. Внутрішній бік пастира виконаний, техніку (скорошено) короткі відомості про власника екслібрису.

Серед відомих мистців України в колекції, знаходяться підписні (оригінали) мініатюри Давида Бурлюка, Олени Кулішової, Василя Касіяна, Ярослав Мухом, Петра Осман, Георгія Малахова, Василя Тернопільського, Крім професійних авторів, чимало художників-аматорів, імена яких неможливо уточнити в наявних енциклопедіях і довідниках. Виконавцями найбільшого числа книжкових знаків були: Іван Пантелей (Київ) – 362, Абрам Мисцеданьскі (Київ) – 298, Михайл Паньков (Кіровоград) – 156, Владислав Савлов (Кіровоград) – 154. У папці №45 авторство 77 знаків не встановлено.

Техніка виконання екслібрисів – дуже проблематичне питання. Їх діли групи: авторська техніка (деревотип, ліногравюра, літографія, офорт, сука голка, конзолі, лінодрот, гравюра на алястрові, туш і перо, папюсографія) і друкарські копії (офсетний друк та інші). Останніх – найбільше (зокрема копія ЕХ роботи П. Пяваско).

Крім класичних – чорно-білих, зустрічаються кольорові, тонькі і рельєфні. Окрема папка №43 об'єднує 43 знаки у різкій техніці кольорового рельєфу – конзолі.

Композиції екслібрисів дивують своєю різноманітністю: симетричні та асиметричні, вертикальні і горизонтальні, фігури і шрифтові, орнаментальні, символічні, сюжетно-розповідальні, умовні, ієрархічні та їх поєднання. У часовому вимірі екслібриси охоплюють середню і другу половину ХХ ст. Багато з них не датовані. Ми встановлюємо вірогідний рік виконання, виходячи з роки життя художника і часу формування колекції (1968-99 рр.).

Раку з екслібрисами, у нас зберігається тематична картотека з авторами та адресами. Професор як справжній колекціонер-збирач постійно збирав і доповнював біографічні і творчі дані про художників-графіків.

Унікальна колекція книжкових знаків, зібрана протягом 30 років, потребує вивчення, дослідження та аналізу. А крім цього – популяризації, прикладом якої стала виставка науково-практична конференція до 100-річчя проф. Е. Бергера.

*Ігор ДУДА, мистецтвознавець,
директор Тернопільського обласного
художнього музею*

Стаття І. Дуди, що супроводжує виданий комплект екслібрисів. 2010 рік.

О. Кульчицька. Екслібрис
О.Л. Кульчицької. Україна.
1920-і роки.

Д. Бурлюк. Екслібрис
Н.А. Никифорова.
Україна. 1931 рік.

В. Цілоسانی. Екслібрис
В. Пшавела. Грузія.
1930-і роки.

А. Сормані. Екслібрис
“MILAN E POEU PU AL SO”.
1940-і роки.

Р. Кальо. Екслібрис
I. Lehiste. Естонія.
1959 рік.

О. Юпатов. Екслібрис
С. Korovine. Латвія.
1960-і роки.

Не залишився осторонь обласний архів. В лютому 2010 року там було організовано виставку “Життя, віддане науці”, присвячену 100-річчю з дня народження Е.Н. Бергера [41, 50]. Її відкрила автор виставки, головний спеціаліст архіву Оксана Ковальчук.

Виставка складалася з чотирьох розділів. Документи першого розділу висвітлювали життєвий шлях Е.Н. Бергера, в другому розділі були представлені документи про його наукову діяльність. Третій розділ виставки характеризував громадську діяльність Еммануїла Наумовича, в четвертому розділі виставили екслібриси, передані в архів.

Короткі біографічні дані про проф. Е.Н. Бергера можна знайти в університетській газеті “Медична академія” [40, 145, 146, 151, 156], регіональному річнику “Тернопілля ’98-99” [147], Енциклопедії сучасної України [150], Тернопільському енциклопедичному словнику [38], словнику “Історія української бібліотечної справи в іменах” [17], збірнику праць Тернопільського осередку Наукового товариства ім. Шевченка [4], журналах “Експериментальна та клінічна медицина” і “Здобутки клінічної і експериментальної медицини” [152, 154], матеріалах з історії кафедри патологічної фізіо-

логії [142, 155, 153], ювілейному виданні “Крізь призму минулого до сьогодення” [16].

До цього додаю, що в старому музеї нашого університету висів стенд “Інститут їх пам’ятає”. Крайній зліва у четвертому ряду – проф. Е.Н. Бергер.

Стенд “Інститут їх пам’ятає”.

ДРУКОВАНІ ПРАЦІ Е.Н. БЕРГЕРА

Наукові праці

1937

1. Альперн Д.Е., Бергер Э.Н., Аносов Н.Н., Безуглов В.П., Фесенко Т.Ф., Цомаю П.Д. Химические факторы нервного возбуждения в эксперименте и клинике // VI Всесоюзный съезд физиологов, биохимиков и фармакологов: Сборник докладов. – Тбилиси, 1937. – С. 211-315.

1938

1. Бергер Э.Н. Парасимпатический медиатор и холинэстераза при нарушениях функций вегетативной нервной системы: Диссертация на соискание ученой степени кандидата медицинских наук. – Харьков, 1938. – 71 с.

2. Бергер Э.Н. Химические факторы нервного возбуждения при пищевом рефлексе // Архив биологических наук. – 1938. – Т. 51, вып. 1-2. – С. 73-76.

3. Бергер Э.Н. Химические факторы нервного возбуждения при пищевом рефлексе // Тезисы докладов II Украинского съезда физиологов, биохимиков и фармакологов. – Одесса, 1938.

1939

1. Бергер Э.Н. Нейрогуморальные факторы при анафилаксии // Аллергия и десенсибилизация. Труды Украинского института экспериментальной медицины. – 1939. – С. 80-85.

2. Бергер Э.Н. Парасимпатичний медіатор і холінестераза при порушеннях функцій вегетативної нервової системи // Експериментальна медицина. – 1939. – № 2. – С. 58-65.

1940

1. Бергер Э.Н., Кремерман З.Б. Хімічні медіатори при деяких порушеннях судинного тонусу. Повідомлення перше. Хімічні медіатори і есенціальна гіпертонія // Експериментальна медицина. – 1940. – № 3. – С. 65-72.

2. Бергер Э.Н. Хімічні медіатори при деяких порушеннях судинного тонусу. Повідомлення друге. Симпатин при самовільній гангрені // Експериментальна медицина. – 1940. – № 4. – С. 41-454.

1941

1. Бергер Э.Н. Явища авторегуляції в діяльності вегетативної нервової системи. Повідомлення перше. Вплив подразнення блукаючого нерва на по-

яву ацетилхоліну і активність холінестерази в лікворі й крові // Експериментальна медицина. – 1941. – № 3. – С. 42-48.

1943

1. Альперн Д.Е., Бергер Э.Н. Влияние пониженного барометрического давления на вегетативную нервную систему нормальных и сенсibiliзирoванных животных // Бюллетень экспериментальной биологии и медицины. – 1943. – № 7-8. – С. 13-16.

2. Альперн Д.Е., Бергер Э.Н. Действие мезофизина при травматическом шоке // Клиническая медицина. – 1943 – № 9. – С. 74.

1946

1. Бергер Э.Н. Влияние раздражения блуждающего нерва на активность холинэстеразы крови и спинномозговой жидкости // Труды Украинского психоневрологического института. – Т. XVIII (66). – Харьков, 1946. – С. 32-40.

2. Альперн Д.Е., Бергер Э.Н., Фесенко Т.Ф. Нейрогуморальные факторы в патогенезе язвенной болезни // Архив патологии. – 1946. – Вып. 3. – С. 19.

3. Бергер Э.Н., Фесенко Т.Ф. Химические факторы нервного возбуждения при дизентерии // Труды Харьковского медицинского института. – 1946. – Т. 1. – С. 196.

1947

1. Альперн Д.Е., Бергер Э.Н., Безуглов В.П., Колодий В.П., Фесенко Т.Ф. Гуморальная ауторегуляция в деятельности вегетативной нервной системы // VII Всесоюзный съезд физиологов. – Москва, 1947. – С. 317.

1948

1. Бергер Э.Н. Влияние гипофиза на чувствительность органов к ацетилхолину // Бюллетень экспериментальной биологии и медицины. – 1948. – Т. XXVI, вып. 6. – С. 420-422.

1949

1. Бергер Э.Н. Влияние гипофиза на чувствительность органов к ацетилхолину // Труды Украинского психоневрологического института. – Т. XXV (73). – Харьков, 1949. – С. 24-30.

1952

1. Бергер Э.Н. Влияние гипофиза на реактивность тканей по отношению к ацетилхолину // Проблемы реактивности и шока. Труды I Всесоюзной конференции патофизиологов. – Москва: Медгиз, 1952. – С. 178-181.

1955

1. Бергер Э.Н. Условнорефлекторное воспроизведение прозериновой интоксикации // Тезисы докладов научной сессии института и кафедральных научных конференций, посвященных 150-летию юбилею Харьковского государственного медицинского института. – 1955. – С. 88-89.

1956

1. Бергер Э.Н. Нейрогипофизарная регуляция чувствительности холинореактивных структур // V съезд Украинского общества физиологов, биохимиков и фармакологов. Тезисы докладов. – Киев, 1956. – С. 27-28.

2. Бергер Э.Н. О некоторых изменениях реактивности тканей к ацетилхолину и к холинергическим нервным импульсам и их значение в патологии. – Научно-практическая конференция Харьковского медицинского института. Тезисы докладов. – 1956. – С. 42-43.

1957

1. Бергер Э.Н. О механизме влияния гипофиза на чувствительность тканей к ацетилхолину // Конференция по вопросу о механизме действия гормонов: Тезисы докладов. – Киев, 1957. – С. 15-16.

2. Бергер Э.Н. О влиянии препаратов гипофиза на действие некоторых депрессорных и прессорных агентов // Труды Харьковского государственного медицинского института. – 1957. – Т. XV, вып. 36. – С. 285-289.

1958

1. Бергер Э.Н. Вплив нервового збудження на систему ацетилхолін-холінестераза // Збірник наукових робіт Тернопільського медичного інституту. – Тернопіль, 1958. – С. 24-25.

1959

1. Бергер Э.Н. О влиянии гипофиза на некоторые изменения реактивности сердечно-сосудистой системы // Вопросы физиологии и патологии кровообращения: Тезисы докладов выездной научной конференции Украинского общества патофизиологов. – Тернополь, 1959. – С. 5-6.

2. Бергер Э.Н., Маркова Е.А. Ацетилхолин и холинэстераза крови при асфиксии // Первая Украинская конференция патофизиологов: Тезисы докладов. – Киев, 1959. – С. 15-16.

1960

1. Бергер Э.Н. Сравнительное изучение действия тиамина, гистамина, аденозинтрифосфорной кислоты и препаратов гипофиза на чувствительность тканей к ацетилхолину // Труды Тернопольского медицинского института. – Тернополь, 1960. – Т. 1. – С. 389-407.

2. Бергер Э.Н. Основные механизмы изменений реакций тканей на действие химических медиаторов в нормальных и патологических условиях // Материалы научной конференции Тернопольского мединститута. – Тернополь, 1960. – Т. I. – С. 80-82.

3. Бергер Э.Н., Золенкова Е.Г. О возможности воспроизведения дезоксикортикостероновой гипертонии у кроликов // Роль эндокринных желез в патогенезе различных заболеваний: Тезисы докладов. – Харьков, 1960. – С. 10.

4. Бергер Э.Н., Маркова Е.А. О механизме изменений чувствительности сердечно-сосудистой системы к химическим медиаторам при асфиксии // Доклады и сообщения межвузовской научной сессии по проблеме патогенеза и лечения заболеваний сердечно-сосудистой системы. – Ужгород, 1960. – С. 90.

5. Бергер Э.Н., Маркова Е.А., Золенкова Е.Г. О некоторых изменениях реактивности системы кровообращения при асфиксии и гипоксии // Сборник тезисов третьей Всесоюзной конференции патофизиологов. – Москва, 1960. – С. 18.

1961

1. Бергер Э.Н. Вплив деяких фізіологічно-активних речовин на чутливість тканин до ацетилхоліну // VI з'їзд Українського фізіологічного товариства: Тези доповідей. – Київ, 1961. – С. 33.

1962

1. Бергер Э.Н. О роли некоторых гуморальных факторов в деятельности нервной системы: Диссертация на соискание ученой степени доктора медицинских наук. – Тернополь, 1962. – 606 с.

2. Бергер Э.Н. О роли некоторых гуморальных факторов в деятельности нервной системы: Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора медицинских наук. – Ростов-на-Дону, 1962. – 23 с.

3. Бергер Э.Н. Активность холинэстеразы сыворотки крови при нарушениях функционального состояния ретикуло-эндотелиальной системы // Доклады и сообщения второй конференции Украинского общества патофизиологов. – Ужгород, 1962. – С. 68-70.

4. Бергер Э.Н. Изменения активности холинэстеразы крови при экспериментальных поражениях печени животных // V научная конференция Тернопольского мединститута: Тезисы докладов. – Тернополь, 1962. – С. 220-222.

1963

1. Бергер Э.Н., Маркова Е.А. К механизму некоторых изменений реактивности сердечно-сосудистой системы при асфиксии // Вопросы патологической физиологии. – Киев: Госмедиздат УССР, 1963. – С. 69-71.

2. Бергер Э.Н., Маркова Е.А., Золенкова Е.Г. О некоторых изменениях реактивности системы кровообращения при гипоксии и асфиксии // Вопросы патологической физиологии сердечно-сосудистой системы. – Москва: Медгиз, 1963. – С. 141-144.

1964

1. Бергер Е.Н. Про роль печінки в утворенні і депонуванні холінестерази в сироватці крові // VII з'їзд Українського фізіологічного товариства: Тези доповідей. – Київ: Наукова думка, 1964. – С. 32-33.

2. Бергер Э.Н., Болярская В.А. О некоторых изменениях реактивности сердца при недостаточности надпочечников // Патологическая физиология сердечно-сосудистой системы: Материалы IV Всесоюзной конференции патолофизиологов. – Тбилиси, 1964. – Т. 1. – С. 23-24.

3. Бергер Э.Н., Коморовский Ю.Т. Патолофизиологические механизмы энтерогенной астении (демпинг-синдрома) и их значение для диагностики, профилактики и терапии // Материалы научной конференции по проблеме “Физиология и патология пищеварения”. – Тернополь, 1964. – С. 28.

4. Бергер Э.Н., Маркова Е.А. О роли надпочечников в изменениях чувствительности сердца к ацетилхолину при гипоксии // Тезисы докладов научной конференции, посвященной вопросам аллергии и реактивности органов и систем организма при эндокринных расстройствах и других патологических процессах (Черновцы, сентябрь 1964 г.). – Киев: Здоровье, 1964. – С. 75-76.

5. Бергер Э.Н., Маркова Е.А., Файфура В.В. Действие некоторых физиологически активных веществ на биоэлектрическую активность коры головного мозга // Фармакология и токсикология. – 1964. – Вып. 1. – С. 11-12.

1965

1. Бергер Э.Н. Ретикуло-эндотелиальная система и холинэстераза сыворотки крови // Бюллетень экспериментальной биологии и медицины. – 1965. – Т. 60, № 7. – С. 38-40.

2. Бергер Э.Н., Болярская В.А. Влияние удаления надпочечников на реактивность тканей к ацетилхолину в эксперименте // Материалы VII научной конференции Тернопольского мединститута: Тезисы докладов. – Тернополь, 1965. – С. 217-218.

3. Бергер Э.Н., Болярская В.А. Влияние гормонов коры надпочечников на реактивность сердца к ацетилхолину // Материалы VII научной конференции Тернопольского мединститута: Тезисы докладов. – Тернополь, 1965. – С. 219-220.

4. Бергер Э.Н., Коморовский Ю.Т. О патогенезе энтерогенной астении (демпинг-синдрома) // Врачебное дело. – 1965. – № 3. – С. 34-38.

5. Бергер Э.Н., Маркова Е.А., Файфура В.В. Действие некоторых гуморальных факторов на электрическую активность коры мозга // Нейрогуморальная регуляция в норме и патологии: Тезисы докладов к межвузовской научной конференции. – Ужгород, 1965. – С. 4-5.

1966

1. Бергер Э.Н. Реактивность организма к кислородному голоданию как показатель действия некоторых нейротропных веществ на тканевой обмен // Материалы докладов к научной конференции “Действие нейротропных средств на трофические процессы и тканевой обмен”. – Ленинград, 1966. – С. 12-13.

2. Бергер Е.Н. Вплив чотирихлористого вуглецю на активність холінес-теразі сироватки крові у кроликів // I конференція Українського фармакологічного товариства: Тези доповідей. – Тернопіль, 1966. – С. 21-22.

3. Бергер Э.Н. Действие препарата Ф-1 на активность холинэстеразы // Фармакология и токсикология. – Киев, 1966. – Вып. 2. – С. 161-163.

4. Бергер Э.Н., Болярская В.А. О некоторых изменениях реактивности сердца при нарушениях функций надпочечников в эксперименте // Проблемы эндокринологии и гормонотерапии. – 1966. – Т. 12, № 6. – С. 66-70.

5. Бергер Э.Н., Болярская В.А. Изменения холинэргической иннервации сердца при недостаточности надпочечников в эксперименте // // Материалы VIII научной конференции Тернопольского мединститута. – Тернополь, 1966. – С. 138-139.

6. Бергер Э.Н., Болярская В.А., Бондаренко Ю.И. Изменения реактивности сердца к холинэргическим влияниям при нарушениях функций надпочечников в эксперименте // Третья Украинская конференция патофизиологов: Тезисы докладов. – Одесса, 1966. – С. 19-20.

7. Бергер Э.Н., Бондаренко Ю.И., Болярская В.А. Изменения обмена ацетилхолина в сердце и сердечно-тормозного действия ацетилхолина при нарушениях функций надпочечников в эксперименте // Республиканская научная конференция по проблеме “Гипертоническая болезнь, атеросклероз и коронарная недостаточность”. – Львов, 1966. – С. 28-29.

8. Бергер Э.Н., Маркова Е.А. О роли надпочечников в изменениях чувствительности сердца к ацетилхолину при гипоксии // Патологическая физиология и экспериментальная терапия. – 1966. – № 4. – С. 38-42.

1967

1. Бергер Э.Н. Патофизиологическое обоснование рациональной регидратационной терапии // Основные проблемы передового опыта медицинских учреждений Тернопольской области: Материалы конференции. – Киев, 1967. – С. 205.

2. Бергер Э.Н., Бабинская Л.Н. Наблюдение явлений парабриоза на спинной мышце пиявки // Республиканская конференция патофизиологов “Принципы экспериментального моделирования патологических процессов” (Ивано-Франковск, 25-27 мая 1967 г.). – Киев, 1967. – С. 18.

3. Бергер Э.Н., Болярская В.А. Изменения электрической активности головного мозга после удаления надпочечников у крыс // Тезисы докладов IX юбилейной научной конференции, посвящённой десятилетию Тернопольского мединститута. – Тернополь, 1967. – С. 126-128.

1968

1. Бергер Э.Н., Бабинская Л.Н. О содержании физиологически активных веществ в коже при нейрогенных нарушениях тканевой трофики // Тезисы научных докладов конференции “Действие нейротропных средств на нервную и гуморальную регуляцию”. – Ленинград, 1968. – С. 28.

2. Бергер Э.Н., Бабинская Л.Н. Об участии некоторых физиологически активных веществ в нейрогенном дистрофическом процессе // Нервная трофика и дистрофический процесс. – Киев, 1968. – С. 31.

3. Бергер Э.Н., Болярская В.А. Влияние гипоксии и гормонов коры надпочечников на возникновение ацетилхолиновой остановки сердца // Патологическая физиология и экспериментальная терапия. – 1968. – № 4. – С. 31-33.

4. Бергер Э.Н., Болярська В.А. Електрична активність головного мозку щурів після адреналектомії // Фізіологічний журнал АН УРСР. – 1968. – № 3. – С. 325-330.

5. Бергер Э.Н., Болярская В.А. Экспериментальное изучение условий возникновения и методов предупреждения ацетилхолиновой сердечной синкопы // Патофизиология сердечно-сосудистой системы: Материалы республиканской конференции патофизиологов (Запорожье, сентябрь 1968 г.). Киев: Здоровье, 1968. – С. 9-11.

6. Бергер Э.Н., Болярская В.А. Изменения сердечно-тормозного эффекта раздражения блуждающего нерва при нарушении функции надпочечников в эксперименте // Бюллетень экспериментальной биологии и медицины. – 1968. – № 6. – С. 41-42.

7. Бергер Э.Н., Болярська В.А., Бондаренко Ю.І. Вплив наднирників на холінергічну регуляцію функцій серця // Матеріали VIII з'їзду Українського фізіологічного товариства. – Львів: Видавництво Львівського університету, 1968. – С. 34-35.

8. Бергер Э.Н., Болярская В.А., Бондаренко Ю.И., Маркова Е.А. Влияние коры надпочечников на холинергические процессы в тканях // Тезисы докладов научной конференции по проблеме “Щитовидная железа и надпочечники”. – Киев, 1968. – С. 5-6.

9. Бергер Э.Н., Бондаренко Ю.И. О влиянии адренокортикальных гормонов на содержание ацетилхолина и активность холинэстеразы в тканях кишечника // Физиология и патология органов пищеварения: Материалы республиканской научной конференции. – Киев, 1968. – С. 11.

10. Бергер Э.Н., Бондаренко Ю.И. О патогенезе язвенных поражений желудочно-кишечного тракта // Врачебное дело. – 1968. – № 8. – С. 43-46.

1969

1. Бергер Э.Н., Маркова Е.А. Тернопольское общество патофизиологов // Научные медицинские общества западных областей УССР, их роль и значение в развитии здравоохранения, медицинской науки и подготовке научных кадров: Тезисы докладов третьей межобластной научной историко-медицинской конференции. – Львов, 1969. – С. 77-78.

1970

1. Бергер Э.Н., Болярская В.А., Дубчак Б.И. Вызывание адреналиновой миокардиодистрофии при экспериментальных нарушениях функции надпочечников // Вопросы теоретической и клинической медицины. – Киев: Здоровье, 1970. – С. 112-114.

2. Бергер Э.Н., Болярская В.А., Бондаренко Ю.И., Маркова Е.А. О роли холинергических механизмов в изменениях реактивности организма при нарушениях функций надпочечников // Механизмы регулирования жизнедеятельности организма в условиях патологии: Материалы I Всесоюзного съезда патофизиологов. – Баку, 1970. – С. 212-213.

1971

1. Бергер Э.Н., Бондаренко Ю.И. О роли холинергических механизмов в патогенезе “стрессорных” язв желудочно-кишечного тракта // Физиология и патология органов пищеварения: Материалы XI Всесоюзной конференции по физиологии и патологии пищеварения. – Москва, 1971. – С. 397-398.

1972

1. Бергер Э.Н., Бабинская Л.Н. О роли некоторых гуморальных факторов в патогенезе нейрогенных трофических язв // Патологическая физиология и экспериментальная терапия. – 1972. – № 4. – С. 24-28.

2. Бергер Э.Н., Бабинская Л.Н. Об участии некоторых тканевых физиологически активных веществ и гормонов коры надпочечников в патогенезе нейрогенных трофических язв // Материалы III Закавказской научной конференции патофизиологов. – Тбилиси, 1972. – С. 44.

3. Бергер Э.Н., Болярская В.А., Дубчак Б.И. Вызывание адреналиновой миокардиодистрофии у животных с удалёнными надпочечниками // Мета-

болизм и структура сердца в норме и патологии. – Новосибирск, 1972. – С. 212-216.

4. Бергер Э.Н., Маркова Е.А., Болярская В.А., Бондаренко Ю.И., Хома М.А. О роли адренергических и холинергических механизмов в патогенезе некротических поражений миокарда // Роль нервной системы в возникновении патологических процессов и их компенсации: Тезисы IV Украинской республиканской конференции патофизиологов. – Ивано-Франковск, 1972. – С. 26-27.

5. Бергер Э.Н., Файфура В.В. Чутливість холінореактивних систем при змінах функціонального стану щитовидної залози // IX з'їзд Українського фізіологічного товариства: Тези доповідей. – Київ: Наукова думка, 1972. – С. 25-26.

1973

1. Бергер Э.Н., Бабинская Л.Н. О содержании простагландиноподобных веществ в коже крыс при нейрогенном дистрофическом процессе // Патологическая физиология и экспериментальная терапия. – 1973. – № 1. – С. 72-74.

2. Бергер Э.Н., Файфура В.В., Довгалюк Ю.П., Шугалей Ю.С. Влияние резерпина на холинэстеразу крови и сердца крыс. – 1973. – Т. 75, № 2. – С. 49-51.

1974

1. Бергер Э.Н., Бабинская Л.Н. О роли тканевых физиологически активных веществ и гормонов коры надпочечников в нейрогенном дистрофическом процессе // Патофизиологические аспекты проблемы нервной трофики: Тезисы конференции. – Киев, 1974. – С. 17-19.

2. Бергер Э.Н., Болярская В.А., Дубчак Б.И. Влияние гормонов коры надпочечников на реактивность к кардиотоксическому действию адреналина // Проблемы патологии в эксперименте и клинике. – Москва, 1974. – С. 107.

3. Бергер Э.Н., Глухенький Т.Т., Савчак В.И. Лечение трофических язв голени методом регионарного введения карбахолина // Вестник дерматологии и венерологии. – 1974. – № 3. – С. 86-88.

4. Бергер Э.Н., Глухенький Т.Т., Савчак В.И. Лечение трофических язв голени методом регионарного введения карбахолина // Патологические аспекты проблемы нервной трофики: Тезисы конференции. – Киев, 1974. – С. 32-33.

1975

1. Бергер Э.Н., Бабинская Л.Н. Влияние гормонов коры надпочечников на возникновение постденервационных трофических язв // Физиология, биохимия и патология эндокринной системы. – Киев, 1975. – С. 85.

2. Бергер Э.Н., Бондаренко Ю.И., Росоловский А.П. О механизмах ульцерогенного действия стресса и кортикостероидов на слизистую желудочно-кишечного тракта // Механизм действия гормонов: Тезисы докладов Республиканской научной конференции. – Киев, 1975. – С. 17-18.

1976

1. Бергер Э.Н., Бондаренко Ю.И., Росоловский А.П. О патогенезе “стрессорных” и “стероидных” язв желудка // Механизмы повреждения, резистентности, адаптации и компенсации: Тезисы докладов II Всесоюзного съезда патофизиологов. – Ташкент, 1976. – Т. 2. – С. 15-16.

2. Бергер Э.Н., Бондаренко Ю.И., Росоловский А.П. Влияние блокады холинореактивных систем на возникновение стрессорных и стероидных язв желудка // Патологическая физиология и экспериментальная терапия. – 1976. – № 1. – С. 29-32.

1978

1. Бергер Э.Н. “Физиологические асимметрии” и их роль в патологии человека // Патологическая физиология и экспериментальная терапия. – 1978. – № 3. – С. 82-87.

1980

1. Бергер Э.Н. Нейрогуморальные механизмы нарушений тканевой трофики. – Киев: Здоров'я, 1980. – 101 с.

1996

1. Бергер Э.Н. Заметки к истории изучения нейрогуморальной регуляции в лабораториях, руководимых профессором Д.Е. Альперном // Нейрогуморальные механизмы патологических процессов: Сборник научных трудов Харьковского государственного медицинского университета. – Харьков: ХГМУ, 1996. – С. 21-23.

2. Бергер Э.Н., Маркова Е.А., Файфура В.В., Вадзюк С.Н. Экспериментальная коррекция нарушений деятельности сердца при гипертиреозе // Нейрогуморальные механизмы патологических процессов: Сборник научных трудов Харьковского государственного медицинского университета. – Харьков: ХГМУ, 1996. – С. 106-109.

1997

1. Бергер Е.Н., Файфура В.В. Вшанування пам'яті Д.О. Альперна // Матеріали наукової конференції “Україна і світова наука” (збірник праць, випуск 2). – Тернопіль, 1997. – С. 3-6.

Навчально-методичні публікації

1965

1. Бергер Э.Н., Маркова Е.А. Постановка опыта на практических занятиях по патологической физиологии на тему “Кислородное голодание” // Патологическая физиология и экспериментальная терапия. – 1965. – № 1. – С. 76-77.

1973

1. Бергер Е.Н. Деякі засоби оптимізації учбового процесу на кафедрі патологічної фізіології // Програма та методичні матеріали третьої науково-методичної конференції з питань оптимізації учбового процесу. – Тернопіль, 1973. – С. 10-11.

1974

1. Бергер Э.Н. Трехлетний опыт анкетного опроса студентов третьего курса на кафедре патологической физиологии // IV научно-методическая конференция по оптимизации учебного процесса. – Тернополь, 1974. – С. 21-22.

1975

1. Бергер Э.Н. Использование типовых задач как метод активизации самостоятельной работы студентов на кафедре патологической физиологии // V научно-методическая конференция по оптимизации учебного процесса. – Тернополь, 1975. – С. 29-30.

Раціоналізаторські пропозиції

1969

1. Бергер Э.Н., Бабинская Л.Н. Методика исследования сосудосуживающей и сосудорасширяющей активности различных веществ: Рационализаторское предложение. – Удостоверение № 69 выдано Тернопольским мединститутом 22.12.1969 г.

1974

1. Бергер Э.Н., Файфура В.В. Пенопластовые дощечки для фиксации лягушек: Рационализаторское предложение. – Удостоверение № 240 выдано Тернопольским мединститутом 25.06.1974 г.

2. Бергер Э.Н. Усовершенствование методики подкожной перфузии у животных: Рационализаторское предложение. – Удостоверение № 241 выдано Тернопольским мединститутом 25.06.1974 г.

Науково-популярні та інші статті

1933

1. Питання охорони здоров'я трудящих у творах Карла Маркса / М.К. Венцківський, Е.Н. Бергер. – Київ, 1933. – 20 с.

1945

1. Бергер Э.Н. и соавт. Илья Ильич Мечников. I. Научные труды И.И. Мечникова (Библиография. К столетию со дня рождения И.И. Мечникова) // Врачебное дело. – 1945. – № 5-6. – С. 281-288.

2. Бергер Э.Н. и соавт. Илья Ильич Мечников. II. Литература о И.И. Мечникове (Библиография) // Врачебное дело. – 1945. – № 11-12. – 4 с. (не нумерованы).

1951

1. Бергер Э.Н. Теоретическая конференция Харьковского медицинского института // Врачебное дело. – 1951. – № 11.

1959

1. Бергер Е., Маркова О. За здоров'я людини // Вільне життя. – 1959. – № 229. – 22 листопада.

1964

1. Бергер Е. Коли мертві оживають // Вільне життя. – 1964. – № 23. – 1 лютого.

1966

1. Бергер Е. В ім'я людини // Вільне життя. – 1966. – № 45. – 5 березня.
2. Бергер Е., Маркова О. Названо чудом // Вільне життя. – 1966. – № 241. – 7 грудня.

1970

1. Бергер Е. Ленініана в художньому екслібрисі // Вільне життя. – 1970. – № 27. – 8 лютого.

1993

1. Бергер Е. Під небом тернопільським // Тернопіль. – 1993. – № 1. – С. 46-51.

2. Книга праведників Тернопілля: Інтерв'ю Е.Н. Бергера газеті “Свобода” / Записала В. Собуцька // Свобода. – 1993. – № 45. – 22 квітня.

1994

1. Бергер Е., Файфура В. Пам'яті Данила Альперна // Медична газета України. – 1994. – № 43. – Грудень.
2. Бергер Е., Файфура В. Альперн і його вчення // Вільне життя. – 1994. – № 148. – 16 грудня.

1995

1. Бергер Е. Лікар з великої літери // Тернопіль. – 1995. – № 4. – С. 73.
2. Бергер Е. Самуїл Йосиф Агнон // Studia methodological. – Вип. 1. Методологічні проблеми художньої творчості: Матеріали доповідей та повідомлень IV Тернопільських науково-методологічних читань до 105-ї річниці Ш.Й. Агнона. – Тернопіль, 1995. – С. 6-10.

2002

1. Бергер Е. Іван Франко і Теодор Герцль: Нотатки до історії ідейних взаємин двох народів // Тернопілля '98-99: Регіональний річник. – Тернопіль: Збруч, 2002. – С. 468-469.

Список використаної літератури

1. Автобіографія Бергера Еммануїла Наумовича: Машинопись // ДАТО. – Ф. Р-3367. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 1-3.
2. Алексеева Т.Д. О влиянии наркоза на анафилактику у мышей // Тезисы докладов IX научной студенческой конференции. – Тернополь, 1966. – С. 13-14.
3. Алексеева Т.Д., Порохняк О.Я. Влияние аминазина на развитие анафилактического отека у крыс // VIII научная студенческая конференция. Тезисы докладов. – Тернополь, 1965. – С. 10-11.
4. Андрейчин М., Файфура В. Фонд професора Еммануїла Бергера в Державному архіві Тернопільської області // Збірник праць Тернопільського осередку Наукового товариства ім. Шевченка. Т. 11. Архіви Тернопільщини. – Тернопіль: Терно-граф, 2018. – С. 91-105.
5. Бергер Е. В ім'я людини // Вільне життя. – 1966. – № 45. – 5 березня.
6. Бергер Е. Іван Франко і Теодор Герцль: Нотатки до історії ідейних взаємин двох народів // Тернопілля '98-99: Регіональний річник. – Тернопіль: Збруч, 2002. – С. 468-469.
7. Бергер Е. Коли мертві оживають // Вільне життя. – 1964. – № 23. – 1 лютого.
8. Бергер Е. Ленініана в художньому екслібрисі // Вільне життя. – 1970. – № 27. – 8 лютого.
9. Бергер Е. Лікар з великої літери // Тернопіль. – 1995. – № 4. – С. 73.
10. Бергер Е. Під небом тернопільським // Тернопіль. – 1993. – № 1. – С. 46-51.
11. Бергер Е. Самуїл Йосиф Агнон // *Studia methodologica*. – Вип. 1. Методологічні проблеми художньої творчості: Матеріали доповідей та повідомлень IV Тернопільських науково-методологічних читань до 105-ї річниці Ш.Й. Агнона. – Тернопіль, 1995. – С. 6-10.
12. Бергер Е., Маркова О. За здоров'я людини // Вільне життя. – 1959. – № 229. – 22 листопада.
13. Бергер Е., Маркова О. Названо чудом // Вільне життя. – 1966. – № 241. – 7 грудня.
14. Бергер Е.Н. Критика телеології в поглядах на явища медико-біологічних наук // Програма науково-атеїстичної конференції професорсько-викладацького складу та студентів інституту “Критика сучасного релігійного модернізму”. – Тернопіль, 1974.

15. Бергер Е.Н. Праведники Тернопілля: Машинопис // ДАТО. – Ф. Р-3367. – Оп. 1. – Спр. 70. – Арк. 1-5.

16. Бергер Емануїл Наумович // Кризь призму минулого до сьогодення / За ред. М.М. Корди, Л.Я. Федонюк. – Тернопіль: ТДМУ, “Укрмедкнига”, 2017. – С. 14.

17. Бергер Іммануїл Наумович // Історія української бібліотечної справи в іменах (кінець ХІХ ст. – 1941 р.): Матеріали до бібліографічного словника / Автор-укладач Л.В. Грабар; редакційна колегія: Г.В. Боряк, Л.А. Дубровіна, В.І. Попик та ін. – Київ, 2017. – С. 41.

18. Бергер Э.Н. Академическая лекция как одна из форм идейного воспитания студентов // Программа межвузовской учебно-методической конференции, посвященной идейно-воспитательным аспектам педагогического процесса в высшей школе. – Тернополь, 1973.

19. Бергер Э.Н., Бабинская Л.Н. О роли некоторых гуморальных факторов в патогенезе нейрогенных трофических язв // Патологическая физиология и экспериментальная медицина. – 1972. – № 4. – С. 24-28.

20. Бергер Э.Н., Бабинская Л.Н., Савчак В.И. Лечение трофических язв голени методом регионарного введения карбахолина: Машинопись. 1973 год // Архів кафедри патологічної фізіології ТНМУ імені І.Я. Горбачевського.

21. Бергер Э.Н. Заметки к истории изучения нейрогуморальной регуляции в лабораториях, руководимых профессором Д.Е. Альперном // Нейрогуморальные механизмы патологических процессов: Сборник научных трудов. – Харьков: ХГМУ, 1996. – С. 21-23.

22. Бергер Э.Н. Использование типовых задач как метод активизации самостоятельной работы студентов на кафедре патологической физиологии // V научно-методическая конференция по оптимизации учебного процесса. Пригласительный билет, программа и методические материалы. – Тернополь, 1975. – С. 29-30.

23. Бергер Э.Н., Маркова Е.А. Постановка опыта на практических занятиях по патологической физиологии на тему “Кислородное голодание” // Патологическая физиология и экспериментальная терапия. – 1965. – № 1. – С. 76-77.

24. Бергер Э.Н. Нейрогуморальные нарушения тканевой трофики. – К.: Здоров'я, 1980. – 101 с.

25. Бергер Э.Н. О роли некоторых гуморальных факторов в деятельности нервной системы: Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора медицинских наук. – Ростов-на-Дону, 1962. – 23 с.

26. Бергер Э.Н. О роли некоторых гуморальных факторов в деятельности нервной системы: Диссертация на соискание ученой степени доктора медицинских наук. – Тернополь, 1962. – 606 с.

27. Бергер Э.Н. Парасимпатический медиатор и холинэстераза при нарушениях функций вегетативной нервной системы: Диссертация на ученую степень кандидата медицинских наук. – Харьков, 1938. – 71 с.

28. Бергер Э.Н. Трехлетний опыт анкетного опроса студентов третьего курса на кафедре патологической физиологии // IV научно-методическая конференция по оптимизации учебного процесса. – Тернополь, 1974. – С. 21-22.

29. Бергер Э.Н., Файфура В.В. Пенопластовые дощечки для фиксации лягушек. Рационализаторское предложение. – Удостоверение № 240 выдано Тернопольским мединститутом 25.06.1974 г.

30. Бергер Э.Н., Файфура В.В., Довгалюк Ю.П., Шугалей Ю.С. Влияние резерпина на холинэстеразу крови и сердца крыс // Бюллетень экспериментальной биологии и медицины. – 1973. – Т. 75, № 2. – С. 49-51.

31. Бергер Э.Н. “Физиологические асимметрии” и их роль в патологии человека // Патологическая физиология и экспериментальная терапия. – 1978. – № 3. – С. 82-87.

32. Бондаренко Ю. Актуальні питання патології за умов дії надзвичайних факторів на організм // Медична академія. – 2010. – № 24. – 29 грудня.

33. Говорун Б. День відкритих дверей // Вільне життя. – 1972. – № 31. – 13 лютого.

34. Гулько Я. Маленькі мистецькі шедеври // Тернопіль вечірній. – 1992. – № 74. – 26 вересня.

35. Гулько Я. Останній бункер Ніла Хасевича // Тернопіль вечірній. – 1993. – № 43. – 9 червня.

36. Дні науки // Ровесник. – 1974. – № 39. – 30 березня.

37. Довгий А. Виставка екслібрисів // Вільне життя. – 1992. – № 148. – 26 вересня.

38. Дуда І., Файфура В. Бергер Емануїл Наумович // Тернопільський енциклопедичний словник. – Тернопіль: Збруч, 2004. – Т. 1. – С. 102.

39. Екслібриси з колекції проф. Еммануїла Бергера. – Тернопіль: Астон, 2009. – 16 листівок.

40. Емануїл Наумович Бергер // Медична академія. – 1999. – № 1. – 29 січня.

41. Життя, віддане науці // Медична академія. – 2010. – № 2. – 29 січня.

42. Звіт про наукову роботу кафедри патологічної фізіології за 1958 р. // Архів кафедри патологічної фізіології ТНМУ імені І.Я. Горбачевського.

43. Звіт про роботу кафедри патологічної фізіології Тернопільського державного медичного інституту за 1969-1970 навчальний рік // Архів кафедри патологічної фізіології ТНМУ імені І.Я. Горбачевського.

44. Звіт про роботу кафедри патологічної фізіології Тернопільського державного медичного інституту за 1970-1971 навчальний рік // Архів кафедри патологічної фізіології ТНМУ імені І.Я. Горбачевського.

45. Звіт про роботу кафедри патологічної фізіології Тернопільського державного медичного інституту за 1971-1972 навчальний рік // Архів кафедри патологічної фізіології ТНМУ імені І.Я. Горбачевського.

46. Звіт про роботу кафедри патологічної фізіології Тернопільського державного медичного інституту за 1972-1973 навчальний рік // Архів кафедри патологічної фізіології ТНМУ імені І.Я. Горбачевського.

47. Звіт про роботу кафедри патологічної фізіології Тернопільського державного медичного інституту за 1973-1974 навчальний рік // Архів кафедри патологічної фізіології ТНМУ імені І.Я. Горбачевського.

48. Звіт про роботу кафедри патологічної фізіології Тернопільського державного медичного інституту за 1974-1975 навчальний рік // Архів кафедри патологічної фізіології ТНМУ імені І.Я. Горбачевського.

49. Книга праведників Тернопілля: Інтерв'ю Е.Н. Бергера / Записала В. Собуцька // Свобода. – 1993. – № 45. – 22 квітня.

50. Ковальчук О. Життя, віддане науці // Архіваріус. – 2010. – № 14. – С. 3.

51. Краткий отчет о результатах научной деятельности кафедры патологической физиологии Тернопольского медицинского института за 1968 год // Архів кафедри патологічної фізіології ТНМУ імені І.Я. Горбачевського.

52. Маркова О., Файфура В. Академік М.М. Сиротинін і Тернопіль – Вільне життя. – 1996. – № 143. – 26 листопада.

53. Маркова О., Файфура В. У кожного свої висоти. – Ваше здоров'я. – 1996. – № 47. – 23-29 листопада.

54. Маркова О., Файфура В. Тернопільські зустрічі. – Медична газета України. – 1996. – № 45. – Грудень.

55. Маркова О., Федонюк Я. У великій професорській // Вільне життя. – 1971. – № 1. – 1 січня.

56. Мартинюк А., Бергер Е., Щербаков А. “Будинок книги – тернопільчанам!” // Вільне життя. – 1968. – № 83. – 27 квітня.

57. Масик М. З аудиторій і лабораторій медичного // Вільне життя. – 1960. – № 45. – 4 березня.

58. Методические разработки для студентов к практическим занятиям по патологической физиологии. – Тернополь, 1976. – 51 с.

59. Наказ по Міністерству охорони здоров'я УРСР № 535л від 20 червня 1957 року / Архів ТНМУ імені І.Я. Горбачевського.

60. Наказ по Тернопільському державному медичному інституту № 12 від 13 січня 1959 року // Архів ТНМУ імені І.Я. Горбачевського.

61. Наказ по Тернопільському державному медичному інституту № 29 від 7 квітня 1973 року // ДАТО. – Ф. Р-2984. – Оп. 1. – Спр. 2081. – Арк. 40-41.

62. Наказ по Тернопільському державному медичному інституту № 31 від 16 квітня 1973 р. // ДАТО. – Ф. Р-2984. – Оп. 1. – Спр. 2081. – Арк. 44.

63. Наказ по Тернопільському державному медичному інституту № 34 від 31 січня 1958 року // Архів ТНМУ імені І.Я. Горбачевського.

64. Наказ по Тернопільському державному медичному інституту № 1 від 15 липня 1957 р. // Архів ТНМУ імені І.Я. Горбачевського.

65. Наказ по Тернопільському державному медичному інституту № 4 від 16 липня 1957 року // Архів ТНМУ імені І.Я. Горбачевського.

66. Наказ по Тернопільському державному медичному інституту № 105-л від 1 липня 1975 року // Архів ТНМУ імені І.Я. Горбачевського.

67. Наказ по Тернопільському державному медичному інституту № 21 від 12 серпня 1957 р. // Архів ТНМУ імені І.Я. Горбачевського.

68. Наказ по Тернопільському державному медичному інституту № 16 від 20 листопада 1957 р. // Архів ТНМУ імені І.Я. Горбачевського.

69. Наказ по Тернопільському державному медичному інституту № 323 від 4 листопада 1967 року // Архів ТНМУ імені І.Я. Горбачевського.

70. Наказ по Тернопільському державному медичному інституту № 32 від 9 жовтня 1970 року // Архів ТНМУ імені І.Я. Горбачевського.

71. Наказ по Тернопільському державному медичному інституту № 336 від 14 жовтня 1970 р. // Архів ТНМУ імені І.Я. Горбачевського.

72. Нестеренко П. Історія українського екслібриса. – Київ: Темпора, 2010. – 328 с.

73. Нестеренко П. Творча спрямованість колекціонерів екслібрисів // Мистецтво України. – 2010. – Вип. 11. – С. 345-354.

74. Новая методика проведения экзаменов в медицинских вузах // Хроника ВОЗ. – 1969. – Т. 23, № 4. – С. 155-163.

75. Огій П.О. Студент стане професором // Вільне життя. – 1969. – № 101. – 23 травня.

76. Окоменюк Г. Студентська наукова // Вільне життя. – 1975. – № 3. – 4 січня.

77. Отчет кафедры патологической физиологии о научно-исследовательской работе за 1972 год // Архів кафедри патологічної фізіології ТНМУ імені І.Я. Горбачевського.

78. Отчет кафедры патологической физиологии о политико-воспитательной, учебно-методической, научной и общественной работе в осеннем и весеннем семестрах 1957-1958 учебного года // Архів кафедри патологічної фізіології ТНМУ імені І.Я. Горбачевського.

79. Отчет о научной работе кафедры патологической физиологии за 1959 год // Архів кафедри патологічної фізіології ТНМУ імені І.Я. Горбачевського.

80. Отчет о научной работе кафедры патологической физиологии за 1963 г. // Архів кафедри патологічної фізіології ТНМУ імені І.Я. Горбачевського.

81. Отчет о научной работе кафедры патологической физиологии за 1964 г. // Архів кафедри патологічної фізіології ТНМУ імені І.Я. Горбачевського.

82. Отчет о научной работе кафедры патологической физиологии за 1965 г. // Архів кафедри патологічної фізіології ТНМУ імені І.Я. Горбачевського.

83. Отчет о научной работе кафедры патологической физиологии за 1966 г. // Архів кафедри патологічної фізіології ТНМУ імені І.Я. Горбачевського.

84. Отчет о научной работе кафедры патологической физиологии за 1969 г. // Архів кафедри патологічної фізіології ТНМУ імені І.Я. Горбачевського.

85. Отчет о научной работе кафедры патологической физиологии за 1970 г. // Архів кафедри патологічної фізіології ТНМУ імені І.Я. Горбачевського.

86. Отчет о научной работе кафедры патологической физиологии за 1974 г. // Архів кафедри патологічної фізіології ТНМУ імені І.Я. Горбачевського.

87. Отчет о научной работе кафедры патологической физиологии ТМИ за период времени с 1.I.1971 г. по 15.X.1971 г. // Архів кафедри патологічної фізіології ТНМУ імені І.Я. Горбачевського.

88. Отчет о работе кафедры иностранных языков за 1973-1974 уч. год // ДАТО. – Ф. Р-2984. – Оп. 1. – Спр. 2187. – Арк. 22.

89. Отчет о работе кафедры патологической физиологии Тернопольского государственного медицинского института за 1958-1959 учебный год // Архів кафедри патологічної фізіології ТНМУ імені І.Я. Горбачевського.

90. Отчет о работе кафедры патологической физиологии Тернопольского государственного медицинского института за 1959-1960 учебный год // Архів кафедри патологічної фізіології ТНМУ імені І.Я. Горбачевського.

91. Отчет о работе кафедры патологической физиологии Тернопольского государственного медицинского института за 1960-1961 учебный год // Архів кафедри патологічної фізіології ТНМУ імені І.Я. Горбачевського.

92. Отчет о работе кафедры патологической физиологии Тернопольского государственного медицинского института за 1961-1962 учебный год // Архів кафедри патологічної фізіології ТНМУ імені І.Я. Горбачевського.

93. Отчет о работе кафедры патологической физиологии Тернопольского государственного медицинского института за 1962-1963 учебный год // Архів кафедри патологічної фізіології ТНМУ імені І.Я. Горбачевського.

94. Отчет о работе кафедры патологической физиологии Тернопольского государственного медицинского института за 1963-1964 учебный год // Архів кафедри патологічної фізіології ТНМУ імені І.Я. Горбачевського.

95. Отчет о работе кафедры патологической физиологии Тернопольского государственного медицинского института за 1964-1965 учебный год // Архів кафедри патологічної фізіології ТНМУ імені І.Я. Горбачевського.

96. Отчет о работе кафедры патологической физиологии Тернопольского государственного медицинского института за 1965-1966 учебный год // Архів кафедри патологічної фізіології ТНМУ імені І.Я. Горбачевського.

97. Отчет о работе кафедры патологической физиологии Тернопольского государственного медицинского института за 1966-1967 учебный год // Архів кафедри патологічної фізіології ТНМУ імені І.Я. Горбачевського.

98. Отчет о работе кафедры патологической физиологии Тернопольского государственного медицинского института за 1967-1968 учебный год // Архів кафедри патологічної фізіології ТНМУ імені І.Я. Горбачевського.

99. Отчет о работе кафедры патологической физиологии Тернопольского государственного медицинского института за 1968-1969 учебный год // Архів кафедри патологічної фізіології ТНМУ імені І.Я. Горбачевського.

100. Отчет о работе Тернопольского медицинского института в 1958-1959 учебном году // ДАТО. – Ф. Р-2984. – Оп. 1. – Спр. 528. – Арк. 244-245.

101. Отчет о работе Тернопольского медицинского института за 1964-1965 учебный год // ДАТО. – Ф. Р-2984. – Оп. 1. – Спр. 607. – Арк. 33-35, 37, 135.

102. Петерзіль Н. Рембрандт у Тернополі // Свобода. – 1996. – № 131. – 5 листопада.

103. Постанова Ради Міністрів УРСР 12 квітня 1957 р. № 343 “Про організацію медичного інституту в м. Тернополі” // Збірник постанов УРСР. – 1957. – № 7-8. – С. 78.

104. Протокол № 12 засідання партійного бюро парторганізації Тернопольського медичного інституту от 10 январа 1962 года // ДАТО. – Ф. П-4758. – Оп. 1. – Спр. 9. – Арк. 16-51.

105. Протокол № 13 засідання партійного бюро парторганізації Тернопольського медичного інституту от 20 февраля 1962 года // ДАТО. – Ф. П-4758. – Оп. 1. – Спр. 9. – Арк. 66.

106. Протокол № 13 засідання партбюро Тернопольського медичного інституту от 12.III-1958 года // ДАТО. – Ф. П-4758. – Оп. 1. – Спр. 2. – Арк. 113-118.

107. Протокол № 14 засідання партійного бюро парторганізації Тернопольського медичного інституту от 1 марта 1962 года // ДАТО. – Ф. П-4758. – Оп. 1. – Спр. 9. – Арк. 69-71.

108. Протокол № 14 засідання партійного бюро III курса Тернопольського медичного інституту от 27/III-1973 г. // Ф. П-4758. – Оп. 1. – Спр. 70. – Арк. 175.

109. Протокол № 15 засідання партійного комітета Тернопольського медичного інституту от 26.V.71 г. // ДАТО. – Ф. П-4758. – Оп. 1. – Спр. 50. – Арк. 33.

110. Протокол № 15 засідання партбюро парторганізації Тернопольського медичного інституту от 18 апреля 1958 года // ДАТО. – Ф. П-4758. – Оп. 1. – Спр. 2. – Арк. 133.

111. Протокол № 37 засідання партійного комітета Тернопольського медичного інституту от 9 апреля 1975 года // ДАТО. – Ф. П-4758. – Оп. 1. – Спр. 88. – Арк. 37.

112. Протокол № 10 засідання ректората Тернопольського медичного інституту от 10 январа 1975 года // ДАТО. – Ф. П-4758. – Оп. 1. – Спр. . – Арк. 117-122, 132-136.

113. Протокол № 2 засідання секретариата Тернопольського обкома Компартии Украины от 15 марта 1974 года // ДАТО. – Ф. П-1. – Оп. 1. – Спр. 47. – Арк. 101.

114. Протокол № 1 засідання Вченої Ради Тернопільського медичного інституту від 27.VIII-1957 року // ДАТО. – Ф. Р-2984. – Оп. 1. – Спр. 521. – Арк. 6.

115. Протокол № 1 засідання Вченої Ради Тернопільського державного медичного інституту від 29 серпня 1969 року // ДАТО. – Ф. Р-2984. – Оп. 1. – Спр. 937. – Арк. 15-16.

116. Протокол № 4 засідання Вченої Ради від 12 жовтня 1971 року // ДАТО. – Ф. Р-2984. – Оп. 1. – Спр. 1778. – Арк. 197.

117. Протокол № 4 засідання Вченої Ради Тернопільського медичного інституту від 6.X.1970 року // ДАТО. – Ф. Р-2984. – Оп. 1. – Спр. 529. – Арк. 212, 231.

118. Протокол № 5 засідання Ради інституту від 15 жовтня 1957 року // ДАТО. – Ф. Р-2984. – Оп. 1. – Спр. 521. – Арк. 54, 56.

119. Протокол № 7 засідання Вченої Ради Тернопільського медичного інституту від 29 листопада 1966 року // ДАТО. – Ф. Р-2984. – Оп. 1. – Спр. 700. – Арк. 122-126.

120. Протокол № 8 засідання Вченої Ради Тернопільського державного медичного інституту від 1 грудня 1970 року // ДАТО. – Ф. Р-2984. – Оп. 1. – Спр. 1628. – Арк. 222-225.

121. Протокол № 9 засідання Вченої Ради Тернопільського медичного інституту від 4 лютого 1964 року // ДАТО. – Ф. Р-2984. – Оп. 1. – Спр. 592. – Арк. 253.

122. Протокол № 9 засідання Вченої Ради Тернопільського медичного інституту від 21 грудня 1971 року // ДАТО. – Ф. Р-2984. – Спр. 1778. – Оп. 1. – Арк. 533.

123. Протокол № 13 засідання Ради Тернопільського медичного інституту від 18 лютого 1958 року // ДАТО. – Ф. Р-2984. – Оп. 1. – Спр. 521. – Арк. 145.

124. Протокол № 14 засідання Вченої Ради інституту від 4.III-1958 року // ДАТО. – Ф. Р-2984. – Оп. 1. – Спр. 521. – Арк. 167-169.

125. Протокол № 15 засідання Вченої Ради Тернопільського медичного інституту від 18 березня 1958 року // ДАТО. – Ф. Р-2984. – Оп. 1. – Спр. 521. – Арк. 184-185.

126. Протокол № 16 засідання Вченої Ради Тернопільського медичного інституту від 19 травня 1964 року // ДАТО. – Ф. Р-2984. – Оп. 1. – Спр. 592. – Арк. 402.

127. Протокол № 16 засідання Ради інституту від 20 лютого 1973 року // ДАТО. – Ф. Р-2984. – Оп. 1. – Спр. 1935. – Арк. 26-32.

128. Протокол № 17 засідання Вченої Ради Тернопільського медичного інституту від 12 травня 1959 року // ДАТО. – Ф. Р-2984. – Оп. 1. – Спр. 529. – Арк. 212, 231.

129. Протокол № 17 засідання Вченої Ради Тернопільського медичного інституту від 9 червня 1964 року // ДАТО. – Ф. Р-2984. – Оп. 1. – Спр. 592. – Арк. 413.

130. Протокол № 18 засідання Вченої Ради Тернопільського медичного інституту від 18 червня 1963 року // ДАТО. – Ф. Р-2984. – Оп. 1. – Спр. 579. – Арк. 389-390.

131. Протокол № 20 засідання Вченої Ради Тернопільського медичного інституту від 25 травня 1965 року // ДАТО. – Ф. Р-2984. – Оп. 1. – Спр. 609. – Арк. 431-435.

132. Протокол № 1 організаційного засідання наукового гуртка при кафедрі патофізіології від 29.XI.63 р. // Архів кафедри патологічної фізіології ТНМУ імені І.Я. Горбачевського.

133. Протокол № 2 засідання наукового студентського кружка при кафедрі патологической физиологии от 15.VI.1960 // Архів кафедри патологічної фізіології ТНМУ імені І.Я. Горбачевського.

134. Республіканському товариству єврейської культури. Фонду “Пам’ять Бабиного Яру” // ДАТО. – Ф. Р-3367. – Оп. 1. – Спр. 63. – Арк. 1-3.

135. Русова А.С. Вечір запитань і відповідей в почаївському Будинку культури // Атеїст Тернопільщини. – 1959. – № 2. – С. 13-14.

136. Русова А. Запитуйте! Відповідають учені... // Вільне життя. – 1959. – № 97. – 20 травня.

137. Селье Г. Очерки об адаптационном синдроме. – Москва: Медгиз, 1960. – 254 с.

138. Ситник І. Наукова республіканська // Вільне життя. – 1964. – № 38. – 21 лютого.

139. Собкович Н. Нове життя книжкових знаків з колекції Еммануїла Бергера // Інтернет-ресурс. – Режим доступу: <http://www.judaica.kiev.ua/Conference/Cjnf43.htm>.

140. Стецько В. Історія в книжкових знаках // Вільне життя. – 1988. – № 8. – 12 січня.

141. Стецько В. Шевченкіана в екслібрисі // Вільне життя. – 1989. – № 68. – 8 квітня.

142. Сторінки історії кафедри / За ред. В.В. Файфури. – Тернопіль, 1997. – 59 с.

143. Сушкевич В. Ніби ювілей // Вільне життя. – 1992. – № 59. – 10 квітня.

144. Тернопільський державний медичний університет імені І.Я. Горбачевського: Історія і сучасність // За ред. В.В. Файфури, Я.Я. Боднара, А.Х. Завальнюка. – Тернопіль: ТДМУ, “Укрмедкнига”, 2007. – 320 с.

145. Файфура В., Андрейчин М. Фонд професора Е.Н. Бергера в обласному архіві // Медична академія. – 2015. – № 14. – 25 липня.

146. Файфура В., Андрейчин М. Фонд професора Е.Н. Бергера в обласному архіві // Медична академія. – 2015. – № 15. – 7 серпня.

147. Файфура В. Емануїл Бергер // Тернопілля '98-99: Регіональний річник. – Тернопіль: Збруч, 2002. – С. 643-644.

148. Файфура В. Микола Зайко – вчений та педагог // Медична академія. – 2008. – № 8. – 25 квітня.
149. Файфура В. Стежками пам'яті // М.Н. Зайко. Життєвий і творчий шлях (до 100-річчя від дня народження) / За ред. В.Ф. Москаленка та Ю.В. Биця. – К.: Купріянова, 2008. – С. 113-115.
150. Файфура В.В. Бергер Емануїл Наумович // Енциклопедія сучасної України. Т. 2. – К., 2003. – С. 466.
151. Файфура В.В., Бондаренко Ю.І. Емануїл Наумович Бергер // Медична академія. – 2000. – № 1. – 28 січня.
152. Файфура В.В., Хара М.Р., Бондаренко Ю.І. Е.Н. Бергер – засновник тернопільської школи патофізіологів // Експериментальна та клінічна медицина. – 2010. – № 2. – С. 170-172.
153. Файфура В.В., Хара М.Р., Бондаренко Ю.І. Друкована продукція кафедри патологічної фізіології. 1957-2007. – Тернопіль: ТДМУ, “Укрмед-книга”, 2007. – 82 с.
154. Файфура В.В., Хара М.Р., Бондаренко Ю.І. Фундатор тернопільської школи патофізіологів // Здобутки клінічної і експериментальної медицини. – 2010. – № 2. – С. 112-114.
155. Хара М.Р. Тернопільський державний медичний університет імені І.Я. Горбачевського // Розвиток патофізіології в Україні / За ред. О.О. Мойбенка. – К., 2009. – С. 252-266.
156. Хара М., Файфура В., Бондаренко Ю. Вчений і педагог // Медична академія. – 2010. – № 2. – 29 січня.
157. Чернявський Ф. Не лише професія, а й ідейний гарт // Вільне життя. – 1966. – № 214. – 28 жовтня.
158. Черпітяк Н. Об'єднані Нобелем // Вільне життя. – 1991. – № 232. – 18 грудня.
159. Школа воявничого атеїзму // Вільне життя. – 1960. – № 45. – 3 квітня.

Зміст

Передмова	3
1. Загальні дані	4
2. Харківський період.....	6
3. З Харкова – до Тернополя.....	9
4. Лекційний хист.....	15
5. Вдосконалення студентського практикуму	19
6. Наукова діяльність	32
7. Досвід – науковій зміні	61
8. Участь у громадському житті.....	73
9. Допомога органам охорони здоров'я	82
10. Виховна робота	85
11. Пропаганда медико-атеїстичних знань	92
12. Товариські зустрічі.....	97
13. Складний характер.....	99
14. Останній семестр.....	102
15. Фотохроніка	103
16. Діяч єврейської культури	107
17. Бібліофіл і екслібрисист.....	110
18. Фонди Е.Н. Бергера в обласному архіві художньому та краєзнавчому музеях.....	124
19. Відзнаки.....	128
20. Вічний притулок	129
21. Вшанування пам'яті	130
Додаток. Друковані праці Е. Н. Бергера.....	139
Список використаної літератури.....	152

Наукове видання

**Файфура Василь Васильович
Бондаренко Юрій Іванович
Денефіль Ольга Володимирівна**

**ЗАСНОВНИК ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ШКОЛИ
ПАТОФІЗІОЛОГІВ**

До 110 річя з дня народження Еммануїла Наумовича Бергера

Монографія

Технічний редактор *Демчишин Світлана*
Дизайн обкладинки і
комп'ютерне верстання *Жмурко Галина*

Підп. до друку 25.11.2020. Формат 60×84/16.
Папір офсет. № 1. Гарнітура Tinos. Друк офсет.
Ум. друк. арк. 9,53. Обл.-вид. арк. 8,96.
Тираж 300 пр. Зам. № 280.

Видавець і виготовлювач
Тернопільський національний медичний університет
імені І. Я. Горбачевського МОЗ України.
Майдан Волі, 1, м. Тернопіль, 46001, Україна.

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єктів видавничої справи
ДК № 2215 від 16.06.2005 р.